

Załącznik do Uchwały Nr XXV/222/16
Rady Miasta Sanoka
z dnia 20.10.2016 r.

PRZEWODNICZĄCY
RADY MIASTA
Zbigniew Daszyk

Strategia Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko

Opracowanie:

Stowarzyszenie Wspierania Inicjatyw Gospodarczych DELTA PARTNER

Sanok - Cieszyn, październik 2016 r.

Spis treści

Spis treści	3
1. Wstęp	5
2. Definicja obszaru wsparcia	7
3 Syntetyczna diagnoza obszaru wsparcia	9
3.1 Uwarunkowania geograficzne	9
3.2 Potencjał demograficzny	11
3.3 Infrastruktura techniczna i komunikacyjna	22
3.4 Infrastruktura mieszkaniowa	29
3.5 Transport publiczny	31
3.6 Ochrona środowiska	34
3.7 Potencjał gospodarczy	41
3.8 Edukacja	49
3.9 Rynek pracy	61
3.10 Turystyka	65
3.11 Instytucje kultury oraz zabytki dziedzictwa kulturowego	70
3.12 Zdrowie i opieka społeczna	80
3.13 Organizacje pozarządowe	86
3.14 Analiza SWOT	89
4. Główne założenia rozwojowe Strategii MOF Sanok - Lesko	92
4.1 Plan operacyjny Strategii MOF Sanok - Lesko	92
4.2 Plan operacyjny – priorytety Strategii MOF Sanok – Lesko	94
4.3 Matryca Strategii MOF Sanok - Lesko	111
5. Projekty strategiczne przewidziane do realizacji w formule MOF	113
5.1 Lista kluczowych projektów strategicznych	113
5.2 Lista rezerwowych projektów strategicznych	113
5.2 Specyfikacja kluczowych projektów strategicznych	114
5.3 Specyfikacja rezerwowych projektów strategicznych	119
6. Spójność z dokumentami planistycznymi	123
7. Podstawa prawna funkcjonowania Miejskich Obszarów Funkcjonalnych	139
8. Instrumenty finansowe	142

9. System wdrażania Strategii Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok - Lesko.....	147
9.1 Opis struktury organizacyjnej MOF Sanok - Lesko.....	147
9.2 Opis podstawowych procedur zarządzania i wdrażania Strategii MOF	150
10. Konsultacje społeczne	154
11. Strategiczna Ocena Oddziaływania na Środowisko	155
12. Przygotowanie Strategii Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko	160
Spis tabel	162
Spis wykresów	163
Spis grafik	164
Spis rysunków.....	164

1. Wstęp

Niniejsze opracowanie prezentuje Strategię Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok – Lesko, który został powołany do życia uchwałą Zarządu Województwa Podkarpackiego z dnia 19 marca 2013 r. w sprawie wskazania regionalnych biegunów wzrostu w województwie podkarpackim. Celem wzmocnienia wymiaru terytorialnego w województwie, poza Zintegrowanymi Inwestycjami Terytorialnymi adresowanymi do Rzeszowskiego Obszaru Funkcjonalnego, realizowane będą regionalne inwestycje MOF, adresowane właśnie do określonych biegunów wzrostu jako centrów rozwoju lokalnego, zidentyfikowanych w Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020. Istotą Miejskich Obszarów Funkcjonalnych jest współdziałanie poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego na różnych płaszczyznach w ramach wytyczonych obszarów wsparcia. MOF Sanok – Lesko tworzą samorzady: Gminy Miejskiej Sanok, Miasta i Gminy Lesko, Miasta i Gminy Zagórz oraz Gminy Sanok. Na przestrzeni ostatnich lat pomiędzy poszczególnymi Partnerami MOF pojawiały się inicjatywy służące realizacji wspólnych zadań, jednak w większości skupiały się one na interesach poszczególnych gmin. W wizji rozwoju tego funkcjonalnie powiązanego Obszaru Partnerzy doszli jednak do przekonania, że pożądana jest zmiana nastawienia do realizacji celów rozwojowych poszczególnych jednostek i podjęcie ścisłej współpracy w określonych dziedzinach, zmierzającej do rozwoju gospodarczego i społecznego całego obszaru. Wyrazem takiego zintegrowanego podejścia do rozwoju Obszaru jest zaś przedmiotowa Strategia.

Pierwsza część Strategii przedstawia materiał analityczny, oparty na obecnych uwarunkowaniach społeczno-gospodarczych MOF i definiujący wynikające z nich potrzeby Obszaru. Podsumowaniem tej części jest analiza mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń dla rozwoju MOF. Druga część opracowania przyjęła z kolei charakter operacyjny i wyznacza kierunki rozwoju oraz obszary interwencji, a także wskazuje konkretne projekty strategiczne, które będą na podstawie przyjętej Strategii finansowane ze środków Funduszy Strukturalnych, w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego. Partnerstwo jednostek samorządu terytorialnego może realizować swoje przedsięwzięcia łącząc działania finansowane z Europejskiego Funduszu Społecznego i Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. W ramach Strategii Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok – Lesko wypracowano szczegółowy plan takich działań, które mają przyczynić się do rozwoju

gospodarczego MOF, jego ściślejszej integracji i poprawy jakości życia mieszkańców. Zwrócono przy tym uwagę nie tylko na kwestie modernizacji czy rozbudowy infrastruktury, ale również konieczność aktywizacji społeczności lokalnej. To wzmacnianie kapitału społecznego przyczynia się bowiem do budowy faktycznej przewagi konkurencyjnej subregionalnych biegunów wzrostu w przestrzeni regionalnej i krajowej, dynamizując ich procesy rozwojowe.

Znaczny wpływ na kształtowanie polityki inwestycyjnej samorządów mają zapisy obowiązujących dokumentów strategicznych, stąd opracowanie Strategii rozwoju MOF wiązało się z koniecznością dostosowania jej do szeregu obowiązujących dokumentów. W szczególności wskazać tu należy koncepcje Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, Krajową Strategię Rozwoju Regionalnego 2010-2020 czy Strategię Rozwoju Polski Wschodniej do roku 2020. W wymiarze regionalnym oraz lokalnym zakres Strategii definiowano opierając się na zapisach Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020 oraz strategiach, programach rozwoju lokalnego i innych dokumentach planistycznych poszczególnych członków MOF.

Należy w tym miejscu podkreślić partnerską postawę poszczególnych członków MOF, jaka zaistniała przy opracowywaniu Strategii, szeroką dyskusję oraz ich zaangażowanie w wypracowywanie wspólnych rozwiązań. W celu lepszego wykorzystania potencjału Obszaru i jego integracji w wymiarze gospodarczym, społecznym czy infrastrukturalnym, niezbędna jest współpraca wszystkich zaangażowanych podmiotów, czego przykładem jest przedmiotowy dokument.

2. Definicja obszaru wsparcia

Miejski Obszar Funkcjonalny (MOF) Sanok-Lesko, nazywany w opracowaniu Obszarem tworzą następujące gminy i miasta: Gmina Sanok, Gmina Miejska Sanok, Miasto i Gmina Lesko oraz Miasto i Gmina Zagórz. Na poniższej grafice zilustrowano 4 podmioty tworzące MOF, dodatkowo Obszar został umiejscowiony w odniesieniu do terenu województwa podkarpackiego oraz na tle kraju.

Grafika 1 Mapa sytuująca Miejski Obszar Funkcjonalny na tle województwa podkarpackiego oraz Polski

Źródło: opracowanie własne

Rdzeń Obszaru stanowi Miasto Sanok a wymienione gminy i miasta wchodzą w skład powiatów sanockiego (Gmina Sanok, Gmina Miejska Sanok, Miasto i Gmina Zagórz) oraz leskiego (Miasto i Gmina Lesko). Ponadto Miasto Sanok oraz Miasto Lesko są stolicami swoich powiatów ziemskich. Miejski Obszar Funkcjonalny tworzy jedna gmina miejska (Gmina Miejska Sanok), dwie gminy miejsko-wiejskie (Miasto i Gmina Lesko oraz Miasto i Gmina Zagórz) oraz jedna gmina wiejska (Gmina Sanok). Miejski Obszar Funkcjonalny obejmuje swoim zasięgiem tereny o łącznej powierzchni wynoszącej 541 km² (dokładnie 54 106 hektarów). Poniższa tabela przedstawia odsetek powierzchni MOF, który przypada w udziale poszczególnym gminom.

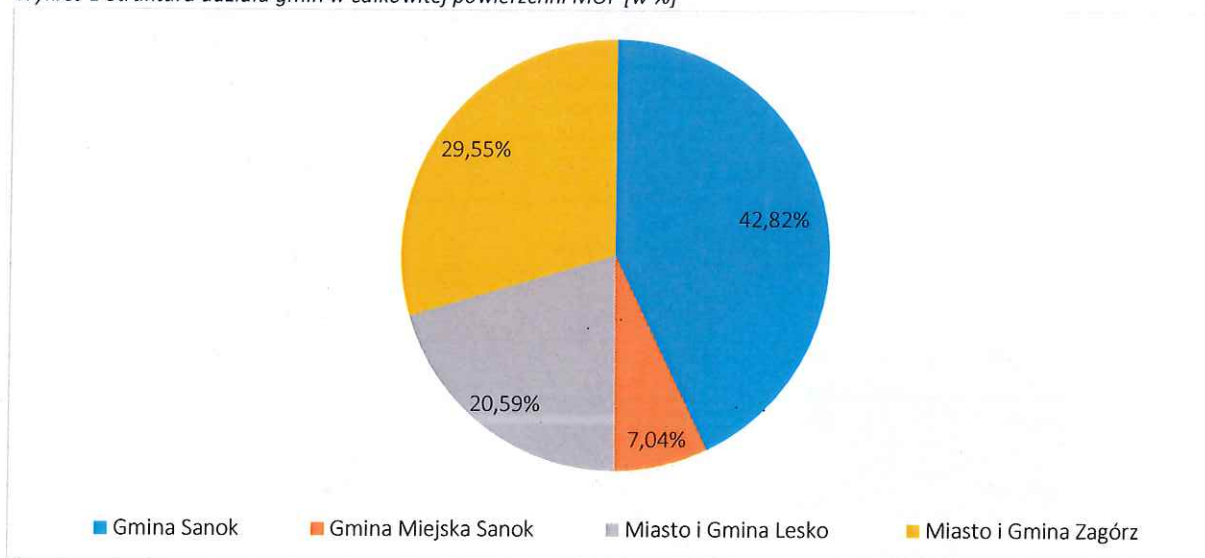
Tabela 1 Powierzchnia oraz udział procentowy gmin w całkowitej powierzchni MOF

Jednostka terytorialna	Powierzchnia [ha]	Powierzchnia [km ²]	Odsetek powierzchni MOF
Gmina Sanok	23 170	232	42,82%
Gmina Miejska Sanok	3 808	38	7,04%
Miasto i Gmina Lesko	11 139	111	20,59%
Miasto i Gmina Zagórz	15 989	160	29,55%
MOF	54 106	541	100,00%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS za 2015 r.

Poniżej w formie graficznej przedstawiona została struktura udziału gmin w łącznej powierzchni Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko.

Wykres 1 Struktura udziału gmin w całkowitej powierzchni MOF [w %]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS za 2015 r.

Wśród gmin należących do MOF najrozleglejsza jest Gmina Sanok stanowiąca prawie połowę Obszaru, w dalszej kolejności Miasto i Gmina Zagórz, Miasto i Gmina Lesko oraz Gmina Miejska Sanok.

3 Syntetyczna diagnoza obszaru wsparcia

3.1 Uwarunkowania geograficzne

MOF leży w południowej części województwa podkarpackiego. Położenie geograficzne sytuuje obszar analizowanych gmin w południowo-wschodniej części Polski i wschodniej części Unii Europejskiej. Położenie takie może stanowić szansę rozwojową, przy stopniowym powiększaniu zakresu współpracy UE z Ukrainą oraz państwami Europy Wschodniej. Ośrodki miejskie mogą wzmacniać swą pozycję dzięki położeniu na szlakach komunikacyjno-handlowych, co zawsze stanowi istotny czynnik rozwojowy. Na obszarze MOF leży ważny węzeł komunikacyjny będący skrzyżowaniem dróg na Słowację i Ukrainę oraz główna droga łącząca resztę województwa i Polski z Bieszczadami. Ważne szlaki komunikacyjne stanowią głównie drogi krajowe nr 28 Zator-Medyka oraz droga krajowa nr 84 do Ustrzyk Dolnych prowadząca do przejścia granicznego z Ukrainą w Krościenku. Droga nr 84 łączy się dodatkowo z drogą wojewódzką nr 892 (do wsi Komańcza), która z kolei stanowi ważne połączenie z drogą do Radoszyc i biegnie dalej na Słowację. Ponadto w granicach Obszaru rozpoczyna się także droga wojewódzka nr 886 biegnąca przez Brzozów do drogi krajowej nr 9 w Domaradzu, będącej połączeniem stolicy województwa podkarpackiego – Rzeszowa z Bieszczadami.

Pod względem geograficznym MOF położony jest w Regionie Karpackim, w rejonie dwóch podprowincji: Beskidy Wschodnie (mezoregion Góry Sanocko-Turczańskie) oraz Zewnętrznych Karpat Zachodnich (znacząca część opisywanego obszaru – mezoregion Pogórze Bukowskie oraz niewielki fragment Pogórza Dynowskiego i Beskidu Niskiego). Decydującą rolę w morfologii obszaru MOF odgrywa dolina górnego Sanu. Ukształtowanie rzeźby terenu jest zróżnicowane, poczynając od równiny Dołów Jasielsko-Sanockich po zbocza Gór Słonnych. Jest to malowniczy obszar o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych, obejmujący: Wschodniobeskidzki Obszar Chronionego Krajobrazu, Obszar Chronionego Krajobrazu Beskidu Niskiego oraz Park Krajobrazowy Gór Słonnych (charakteryzujący się pełną gamą wspaniałych krajobrazów i widoków). Dominujące nad całym obszarem pasma górskie o zboczach porośniętych wysokopiennym lasem mieszanym, podzielone są barwnymi łąkami i polami uprawnymi, tworzą niepowtarzalne obrazy ładu i harmonii natury. Malownicze położenie Obszaru nad rzeką San stwarza bardzo dogodne warunki do rozwoju turystyki i agroturystyki. Właściwe wykorzystanie walory turystyczne dają szansę na rozwój tej gałęzi gospodarki i podniesienie atrakcyjności

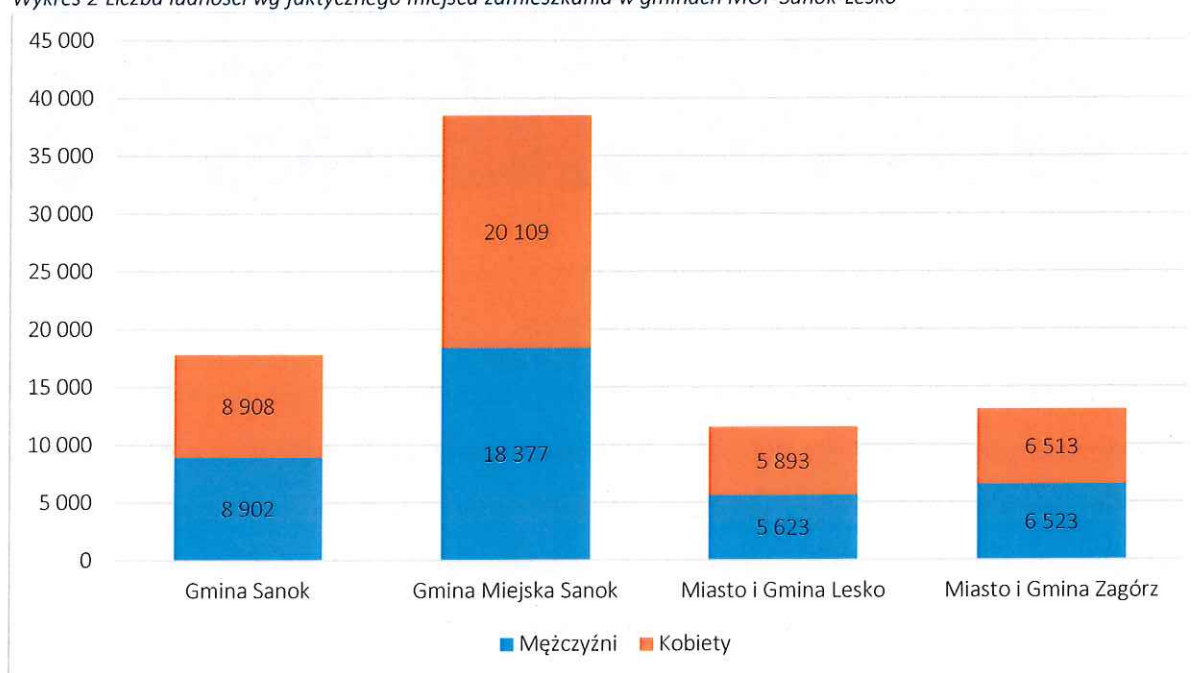
inwestycyjnej oraz osiedleńczej całego Obszaru. Liczne walory przyrodnicze w postaci Parku Krajobrazowego, obszarów chronionego krajobrazu (w tym objętych ochroną Natura 2000) oprócz niewątpliwych korzyści, wiąże się także z obowiązkiem dbania o stan środowiska naturalnego w celu zachowania go dla przyszłych pokoleń. Dlatego istotne jest podejmowanie działań zmierzających do ochrony wód gruntowych, gleby oraz czystego powietrza np. poprzez maksymalizację wykorzystywania odnawialnych źródeł energii i eliminowanie zanieczyszczeń przyrody. Ważnym wydaje się również dokładne przebadanie wód mineralnych pod kątem ich wykorzystania w lecznictwie i dla wsparcia przemysłu turystycznego. MOF leży w strefie klimatu górskiego.

Teren MOF jest jednym z najstarszych ośrodków górnictwa naftowego na świecie, rafineria oraz kopalnie ropy naftowej istniały tu jeszcze przed rokiem 1884. Na tym obszarze występują stosunkowo liczne złoża mineralne takie jak gaz ziemny i ropa naftowa oraz inne surowce naturalne, tj. piaskowce gazowe, skały krzemionkowe i iły. Ropa naftowa i gaz ziemny występują głównie w gminie Sanok, w pięciu tak zwanych obszarach górniczych: „Hłomcza”, „Strachocina”, „Jurowce - Srogów”, „Sanok - Zabłotce”, „Tyrawa Solna”. Najwięcej surowców naturalnych występujących na terenie Obszaru znajduje się we wspomnianej gminie Sanok.

3.2 Potencjał demograficzny

Łączna liczba osób zamieszkujących gminy tworzące Miejski Obszar Funkcjonalny Sanok-Lesko (MOF) wyniosła 80 848 osób (według danych GUS za rok 2015). Wśród czterech podmiotów, które zawarły porozumienie o współpracy wiodącą pozycję posiada Gmina Miejska Sanok, którą zamieszkuje 38 486 osób, co stanowi 47,6% ogólnej liczby mieszkańców Obszaru. Wśród pozostałych podmiotów tworzących MOF najludniejszymi są odpowiednio Gmina Sanok, Miasto i Gmina Zagórz oraz Miasto i Gmina Lesko. Poniższy wykres ilustruje liczbę mieszkańców poszczególnych gmin Obszaru w 2015 roku.

Wykres 2 Liczba ludności wg faktycznego miejsca zamieszkania w gminach MOF Sanok-Lesko

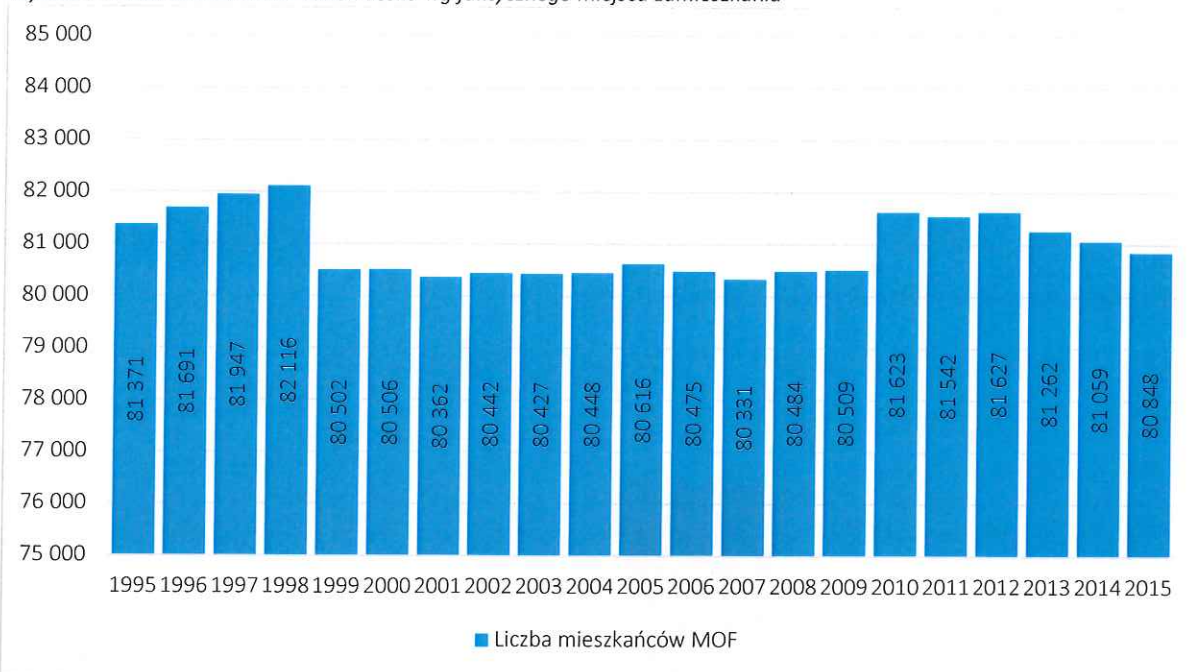

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (stan na 31 XII 2015)

Biorąc pod uwagę łączną liczbę ludności, która faktycznie zamieszkuje Miejski Obszar Funkcjonalny Sanok-Lesko w przeciągu ostatnich 21 lat, zauważyć można niewielką tendencję wzrostową. W latach 1995-1998 oraz 2008-2010 obserwowano stały trend wzrostowy, jednak dość gwałtowny spadek liczby mieszkańców zanotowano w roku 1999 (w sumie 1 614 osób, w tym 912 mężczyzn i 702 kobiety). W analizowanym okresie liczba rzeczywiście zamieszkujących MOF spadła o 523 osób, co stanowi spadek 0,64% w stosunku do roku 1995. Biorąc pod uwagę niekorzystną sytuację demograficzną w Polsce (utrzymującą się tendencję spadkową ludności w kraju), sytuacja demograficzna MOF Sanok-Lesko w tym konkretnym

aspekcie nie jest zła. Poniższy wykres przedstawia dynamikę zmian w liczbie mieszkańców (według faktycznego miejsca zamieszkania) na terenie MOF Sanok-Lesko w latach 1995-2015.

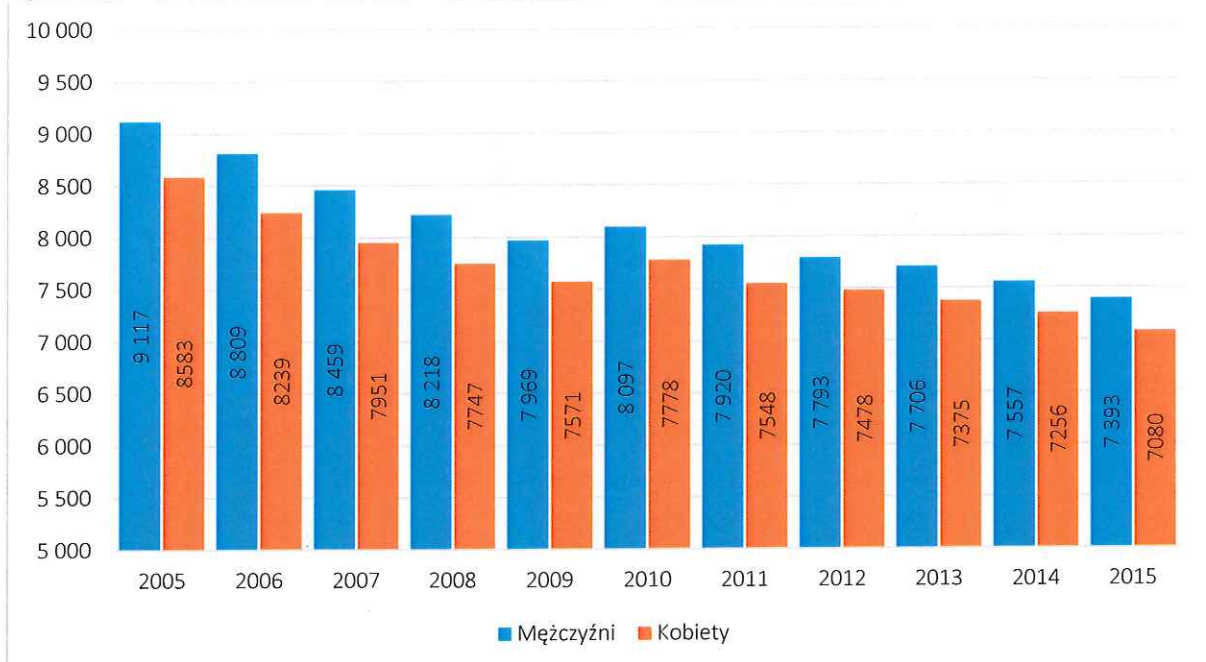
Wykres 3 Liczba ludności MOF Sanok-Lesko wg faktycznego miejsca zamieszkania

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (lata 1995-2015)

Bardzo istotna z punktu widzenia demografii jest wiedza dotycząca struktury ludności według ekonomicznych grup wieku. Na potrzeby niniejszego opracowania dokonano analizy danych w okresie od 2005 do 2015 roku. Uzyskane zmienne zaprezentowano w syntetycznym ujęciu na poniższych wykresach, które kategoryzują ludność na trzy ekonomiczne grupy wieku: mieszkańcy w wieku przedprodukcyjnym (17 lat i mniej), w wieku produkcyjnym oraz w wieku poprodukcyjnym, uwzględniając jednocześnie podział ze względu na płeć.

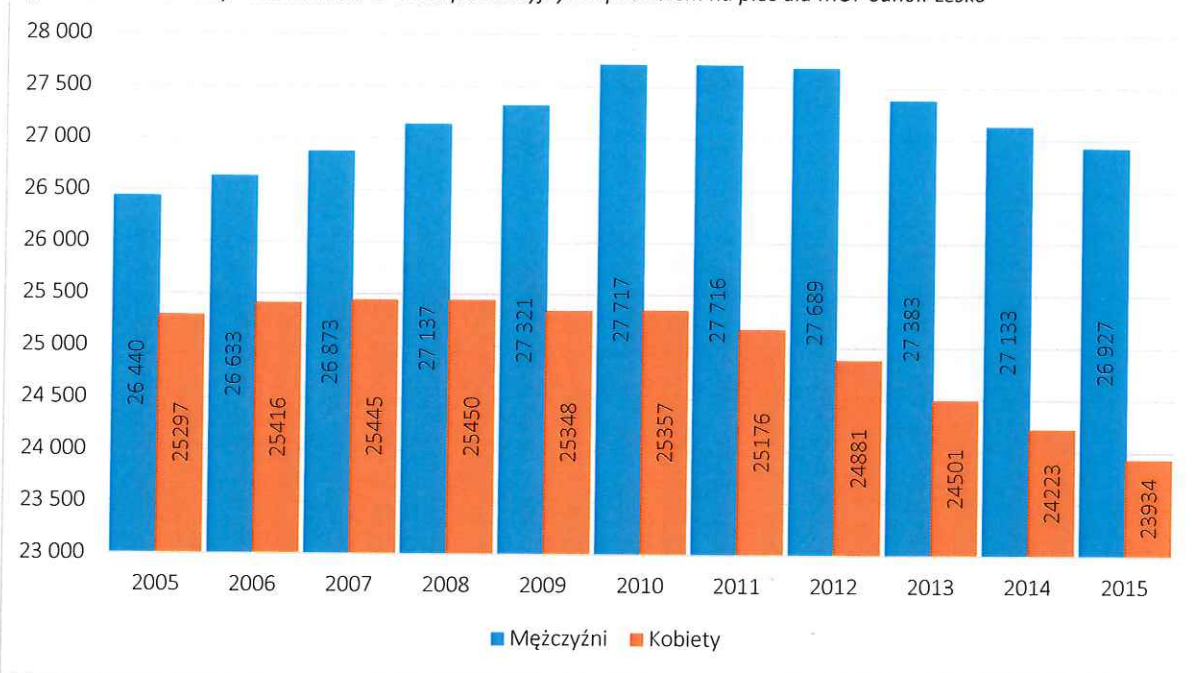
Wykres 4 Zmiany liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (17 lat i mniej) z podziałem na płeć dla MOF Sanok-Lesko

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (lata 2005-2015)

Powyżej zilustrowano liczbę mieszkańców znajdujących się w wieku przedprodukcyjnym, która w 2015 roku wyniosła 14 473 osób, co stanowi spadek o 18,2% w stosunku do roku 2005. Ta wyraźna tendencja spadkowa odpowiada ogólnopolskim trendom i jest zjawiskiem niekorzystnym z punktu widzenia demografii oraz może przyczynić się do znacznego spowolnienia rozwoju społeczno-gospodarczego MOF w przyszłości.

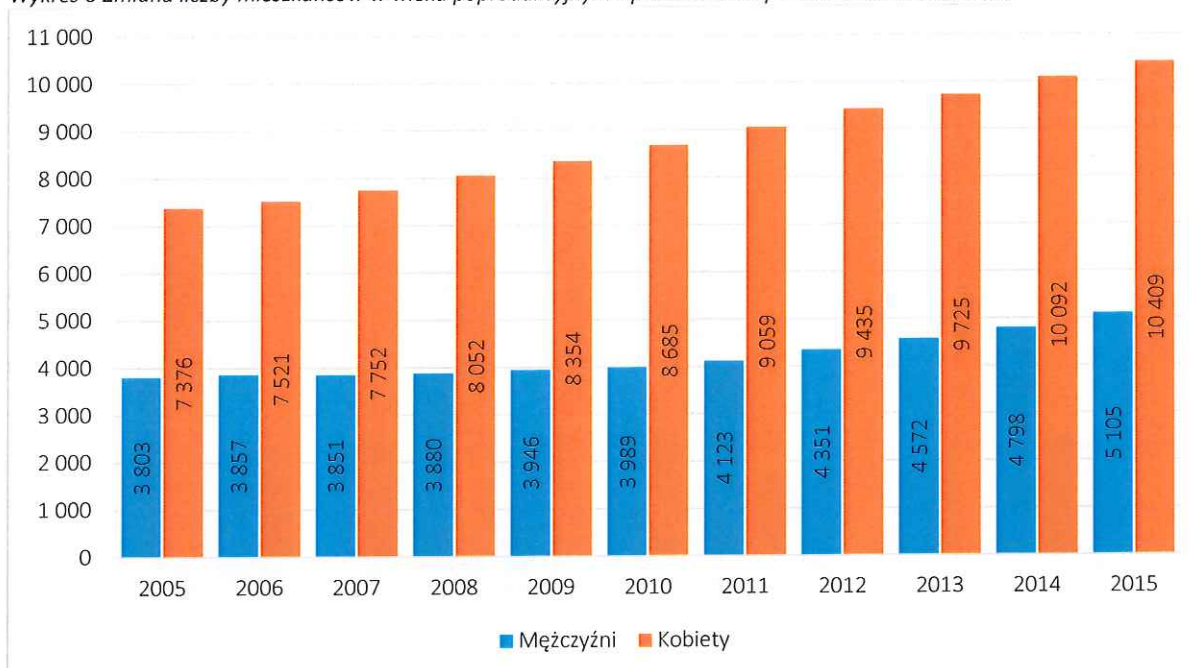
Wykres 5 Zmiana liczby mieszkańców w wieku produkcyjnym z podziałem na płeć dla MOF Sanok-Lesko

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (lata 2005-2015)

Liczba osób w wieku produkcyjnym na terenie gmin tworzących Miejski Obszar Funkcjonalny Sanok-Lesko zarówno w odniesieniu do kobiet jak i mężczyzn w okresie 2004-2010 konsekwentnie wzrastała, po czym w roku 2011 nastąpił niewielki spadek. W 2015 roku liczba osób w wieku produkcyjnym wyniosła 50 861 osób, co stanowi spadek o 1,7% w odniesieniu do roku 2005.

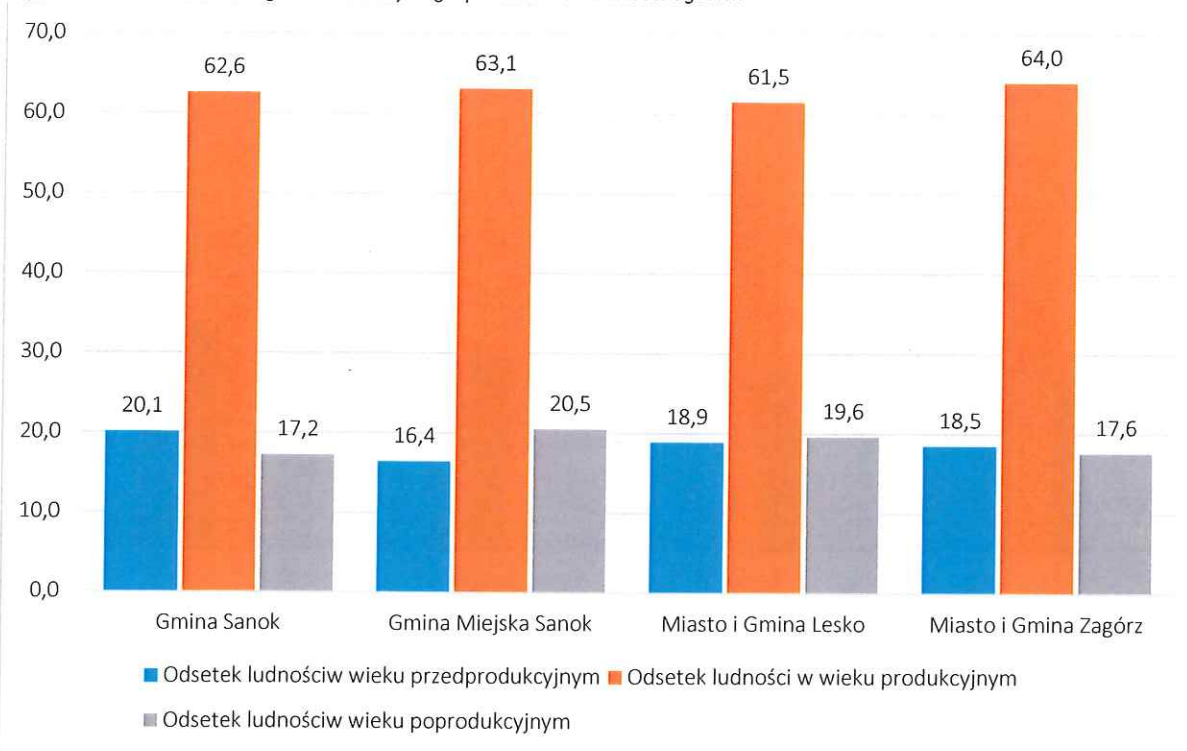
Wykres 6 Zmiana liczby mieszkańców w wieku poprodukcyjnym z podziałem na płeć dla MOF Sanok-Lesko

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (lata 2005-2015)

Zwiększenie się liczby mieszkańców w wieku poprodukcyjnym wynika przede wszystkim z ogólnopolskiego trendu tzw. „starzenia się” społeczeństwa, co jest spowodowane m.in. wydłużaniem się okresu życia ludności. W pewnym stopniu przyczynia się do tego także ogólny wzrost liczby osób zamieszkujących teren Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko. W analizowanym okresie przyrost liczby nieaktywnych zawodowo kobiet wyniósł 3 033, a mężczyzn 1 302, co stanowi odpowiednio 41,1% i 34,2% w stosunku do roku 2005. Stosunek liczby mężczyzn i kobiet w wieku poprodukcyjnym do liczby ludności w wieku poprodukcyjnym wyniósł w 2015 roku odpowiednio 32,91% i 67,09%. Rozkład ten kształtuje się podobnie dla całego województwa (32,27% i 67,73%) i nieznacznie różni się od parametru krajowego na korzyść kobiet (31,43% i 68,57%).

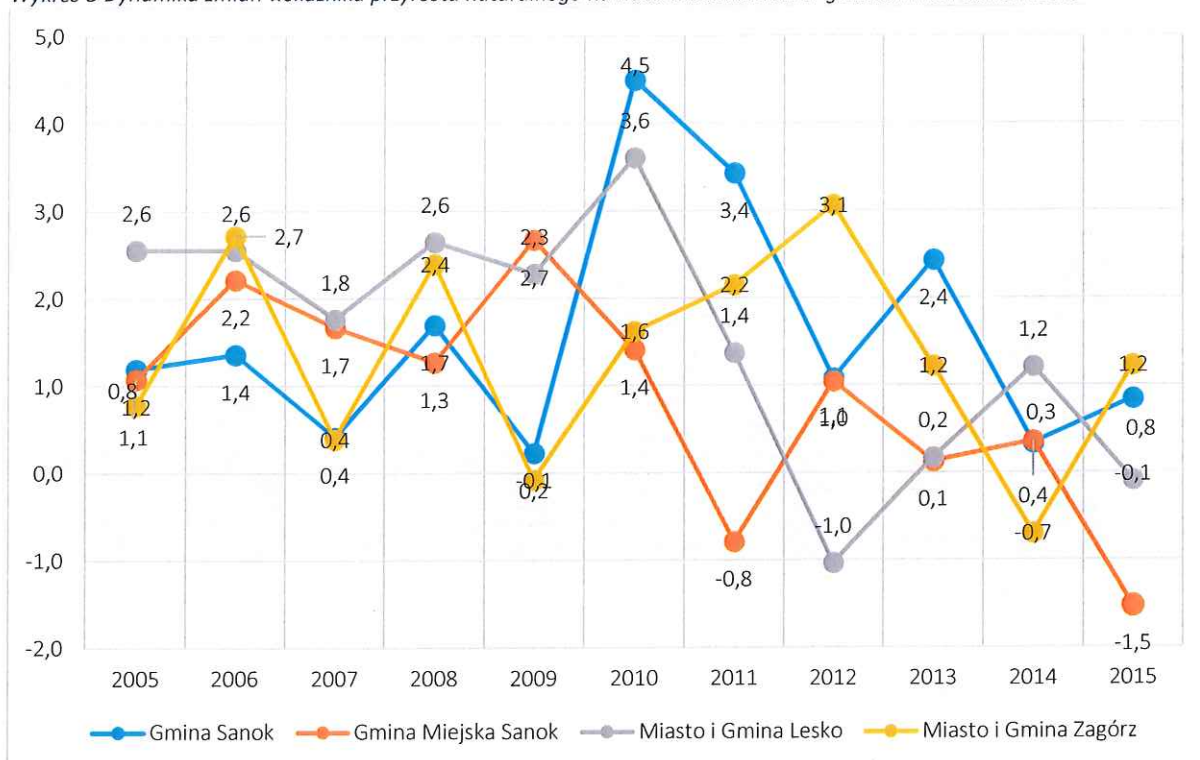
Wykres 7 Udział ludności wg ekonomicznych grup wieku w % ludności ogółem

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (za rok 2015)

Powyższy wykres prezentuje zbiorczo procentowy udział ekonomicznych grup wieku w 2015 roku wśród gmin tworzących MOF Sanok-Lesko. Najwyższy udział ludności w wieku produkcyjnym odnotowano w Mieście i Gminie Zagórz, następnie w Gminie Miejskiej Sanok, Gminie Sanok oraz w Mieście i Gminie Lesko. Średnia tego wskaźnika dla Polski wynosi 62,4%, a dla województwa podkarpackiego 63,2%. Tylko Gmina Lesko (61,5%) znalazła się poniżej średniej dla kraju, jednak biorąc pod uwagę średnią dla całego MOF Sanok-Lesko wynoszącą 62,8% osiągnięta wartość jest korzystna. Odsetek ludności w wieku przedprodukcyjnym najkorzystniej kształtuje się w Gminie Sanok, Mieście i Gminie Lesko, niewiele gorzej w Mieście i Gminie Zagórz, a następnie w Gminie Miejskiej Sanok. Średnia dla Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko wynosi 18,5%, co jest wynikiem lepszym od średniej krajowej (18,0%) oraz takim samym jak średnia wojewódzka wynosząca 18,5%. Najniższy odsetek mieszkańców w wieku poprodukcyjnym odnotowano w Gminie Sanok, następnie w Mieście i Gminie Zagórz. Gmina Miejska Sanok oraz Miasto i Gmina Lesko odnotowały przybliżony, najwyższy z porównywanych obszarów, udział w populacji w wieku poprodukcyjnym. W przypadku tego wskaźnika, średnia dla kraju wynosi 19,6%, natomiast dla województwa podkarpackiego przyjmuje wartość wynoszącą 18,2%.

Wykres 8 Dynamika zmian wskaźnika przyrostu naturalnego na 1000 mieszkańców w gminach MOF Sanok-Lesko

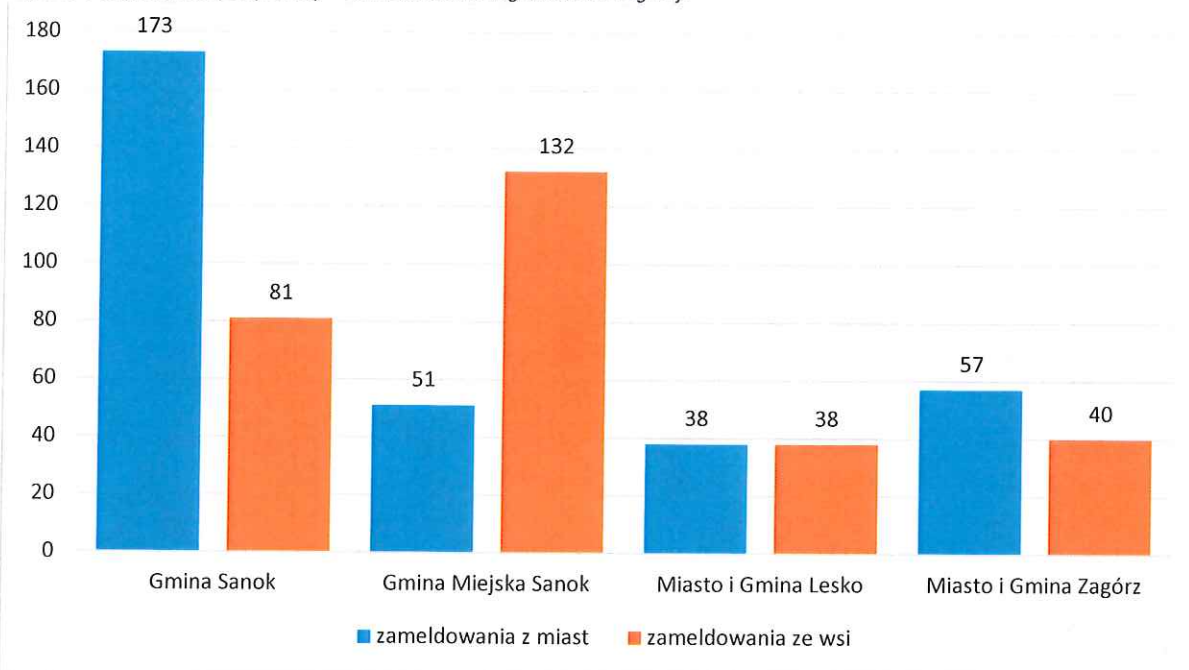

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (lata 2005-2015)

Przedstawione na powyższym wykresie dane wskazują rozkład przyrostu naturalnego w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w gminach Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko. Obok wskaźników związanych z migracją jest to kluczowy czynnik wpływający na wielkość liczby mieszkańców Obszaru. Jak widać na powyższym wykresie przyrost naturalny w ostatnich 11 latach generalnie jest dodatni, a osiągnięte wartości często mają charakter skokowy. Uśredniając wyniki za ostatnie 11 lat, najwyższy wskaźnik przyrostu naturalnego na 1000 mieszkańców osiągnęły odpowiednio: Gmina Sanok (1,59 jedyna z pośród badanych posiadająca stale dodatni przyrost naturalny), Miasto i Gmina Lesko (1,55), Miasto i Gmina Zagórz (1,35), oraz Gmina Miejska Sanok (0,87). Niższy przyrost naturalny w miastach w porównaniu do obszarów miejsko-wiejskich jest ogólnopolską tendencją. W wartościach bezwzględnych łączny przyrost naturalny na terenie MOF Sanok-Lesko wyniósł wg danych GUS z 2015 roku -29 osób, w tym -42 kobiet i 13 mężczyzn. Tendencja spadkowa odpowiada ogólnopolskim trendom.

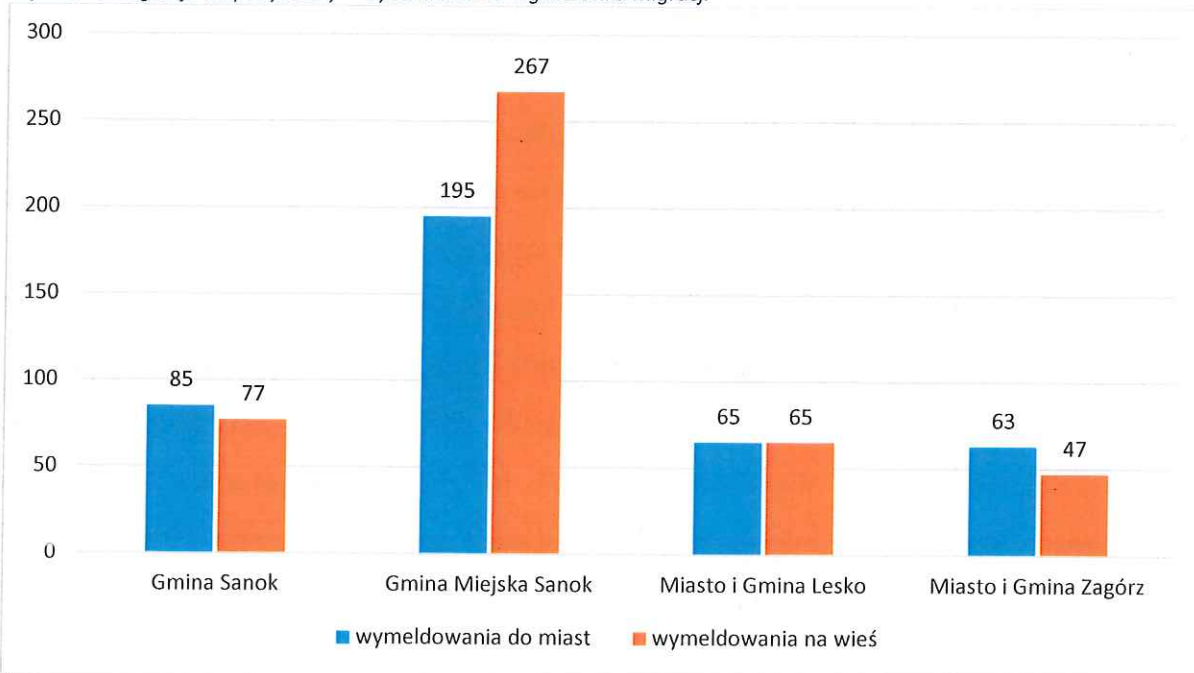
Poniższe wykresy ilustrują zmienne dotyczące migracji w odniesieniu do poszczególnych obszarów tworzących MOF Sanok-Lesko.

Wykres 9 Migracje na pobyt stały – zameldowania wg kierunku migracji

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (za rok 2015)

Wykres 10 Migracja na pobyt stały – wymeldowania wg kierunku migracji

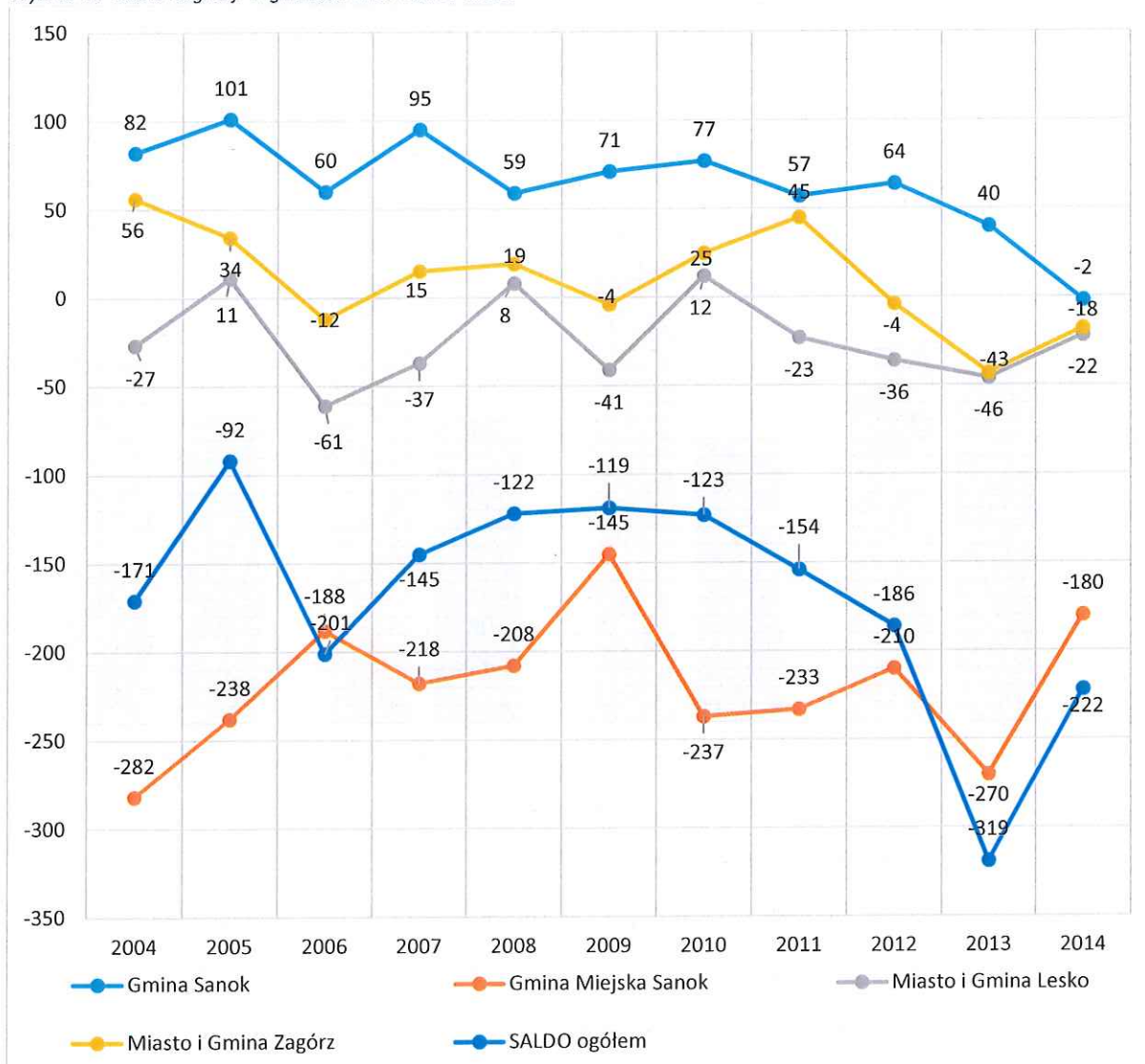

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (za rok 2015)

Dane ukazujące liczbę zameldowań oraz wymeldowań ludności z gmin Obszaru niestety świadczą o niskiej atrakcyjności osiedleńczej całego analizowanego terenu. Wyniki w dużym stopniu determinują mocno ujemne wartości osiągnięte przez Gminę Miejską Sanok, w której saldo migracji jest stale ujemne i przyjmuje największe ujemne wartości spośród całego

Obszaru. Należy tu jednak zaznaczyć, że część mieszkańców tej gminy zasila Gminę Sanok wyprowadzając się z miasta na wieś. Spośród badanych miejscowości jedynie Gmina Sanok oraz Gmina i Miasto Zagórz posiadają dodatnie saldo migracji w okresie ostatnich 11 lat, co przedstawia poniższy wykres.

Wykres 11 Bilans migracji w gminach MOF Sanok-Lesko

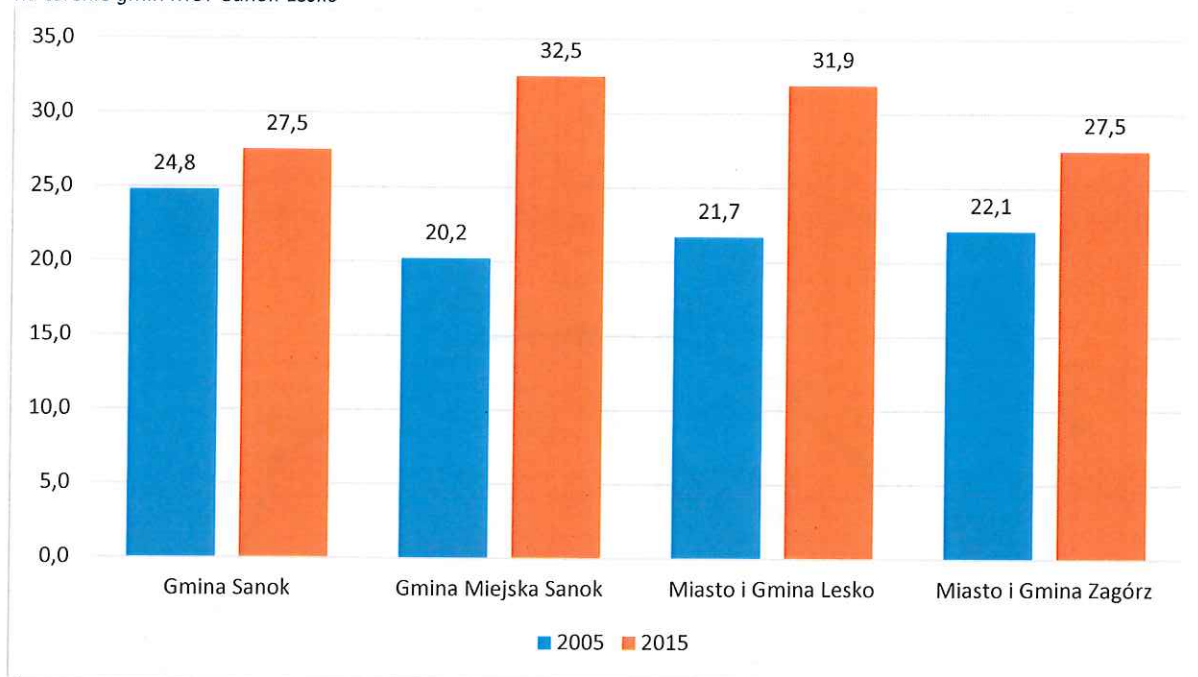

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (lata 2004-2014)

Podsumowując wyniki analizy potencjału demograficznego MOF Sanok-Lesko uzyskujemy ciekawy obraz. Z jednej strony liczba ludności faktycznie zamieszkującej Obszar rośnie, a przyrost naturalny jest lekko dodatni. Z drugiej spada liczba ludności ze stałym zameldowaniem, co potwierdza także stosunkowo wysokie ujemne saldo migracji badanego Obszaru. Należy stwierdzić, iż skala migracji (liczba wymeldowań) znacznie przewyższa dodatni przyrost naturalny, dlatego sytuację demograficzną Obszaru należy generalnie ocenić jako

pogorszącą się. Niska atrakcyjność osiedleńcza Obszaru może w przyszłości powodować spowolnienie rozwoju społeczno-gospodarczego MOF Sanok-Lesko. Opisuując sytuację demograficzną Obszaru warto posłużyć się także tzw. wskaźnikami obciążenia demograficznego, czyli porównać liczbę osób w wieku poprodukcyjnym lub nieprodukcyjnym (nieaktywne lub bierne zawodowo) do liczby osób w wieku produkcyjnym. Poniższy wykres przedstawia sytuację obciążenia demograficznego na terenie MOF Sanok-Lesko w 2005 oraz 2015 roku.

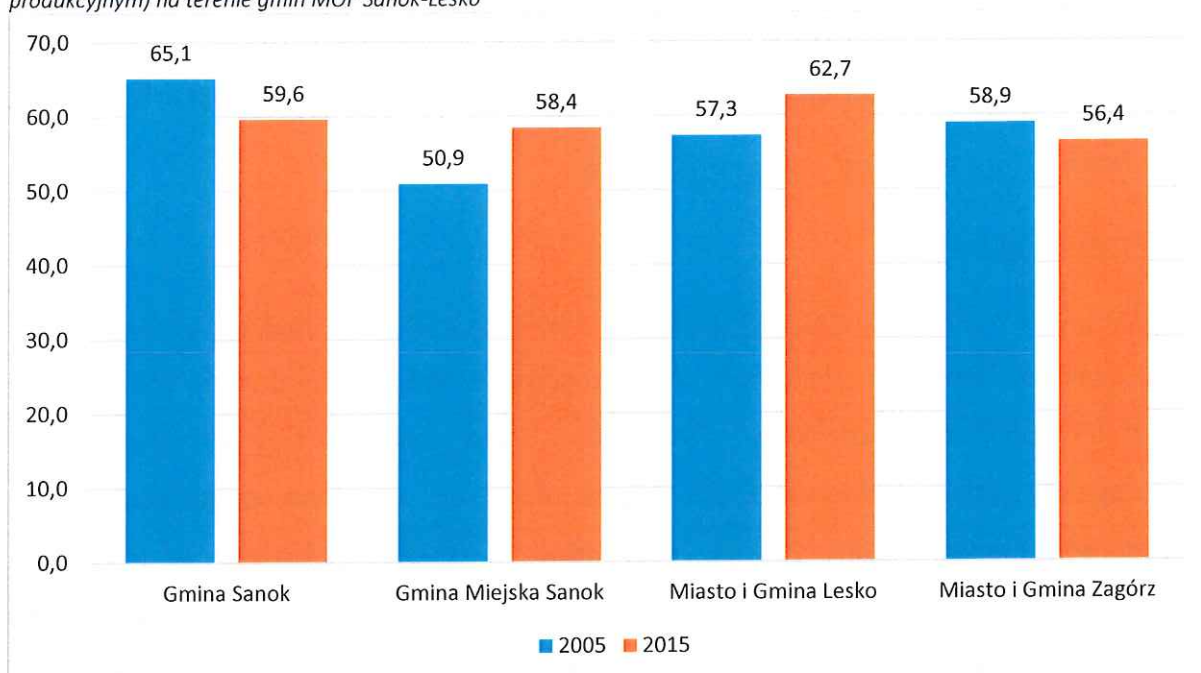
Wykres 12 Wskaźnik obciążenia demograficznego (liczba ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym) na terenie gmin MOF Sanok-Lesko

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (lata 2005, 2015)

Jak widać na powyższym wykresie najbardziej diametralne zmiany wskaźnika obciążenia demograficznego nastąpiły w Gminie Miejskiej Sanok oraz Mieście i Gminie Lesko. Wzrost liczby osób w wieku poprodukcyjnym w stosunku do liczby osób w wieku produkcyjnym niestety nie jest z korzyścią dla gospodarki Obszaru. Uśredniając osiągnięty w 2014 roku wskaźnik dla poszczególnych gmin wchodzących w skład MOF Sanok-Lesko uzyskaliśmy wartość 29,09, co jest wynikiem gorszym niż średnia dla województwa podkarpackiego wynosząca 28,8 oraz lepszym niż średnia ogólnopolska wynosząca 31,4. Aby uzyskać pełny obraz sytuacji demograficznej Obszaru poniżej zaprezentowano także wskaźnik obciążenia demograficznego mierzony liczbą osób w wieku nieprodukcyjnym (nieaktywne lub bierne zawodowo) na 100 osób w wieku produkcyjnym.

Wykres 13 Wskaźnik obciążenia demograficznego (liczba ludności w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym) na terenie gmin MOF Sanok-Lesko

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (lata 2005 i 2015)

Jak widać na powyższym wykresie w przypadku wskaźnika obciążenia demograficznego porównującego liczbę osób w wieku nieprodukcyjnym przypadającą na 100 osób w wieku produkcyjnym sytuacja demograficzna Obszaru w roku 2015 pogorszyła się względem roku 2005. Wynika to zapewne z faktu iż, w porównywanym okresie do szeregu osób w wieku produkcyjnym dołączyły osoby z tzw. wyżu demograficznego stanowiąc w dużym stopniu o potencjale demograficznym Obszaru. Uśredniając powyższy wskaźnik osiągnięty przez poszczególne Gminy w roku 2015, uzyskujemy średnią dla MOF na poziomie 59,3, co jest wynikiem nieznacznie gorszym od średniej dla województwa podkarpackiego (58,1) oraz nieco lepszym od średniej Polski (60,1).

Biorąc pod uwagę powyższe, wskaźniki obciążenia demograficznego dla obszaru MOF Sanok-Lesko należy ocenić pozytywnie, jednak biorąc pod uwagę całość analizy dokonanej pod kątem potencjału demograficznego można wnioskować, iż sytuacja demograficzna Obszaru będzie się stopniowo pogorszać, co jest zgodne z ogólnokrajowymi tendencjami. Może to w przyszłości powodować trudności dla rozwoju gospodarczego Obszaru. Konieczne wydaje się podjęcie działań zmierzających do podniesienia atrakcyjności osiedleńczej MOF Sanok-Lesko, np. poprzez zapewnienie wysokiej jakości usług publicznych oraz rozwój i modernizację infrastruktury pozwalającej na podniesienie standardu życia mieszkańców. Nowe inwestycje

w infrastrukturę drogową oraz techniczną, rozwój transportu publicznego jak również rozwój usług zaspokajających potrzeby „wyższego rzędu” (np. kulturalne) powinny się przyczynić do zwiększenia atrakcyjności osiedleńczej oraz wzrostu dynamiki rozwoju gospodarki regionu.

3.3 Infrastruktura techniczna i komunikacyjna

Infrastruktura techniczna

Poniższa tabela w syntetyczny sposób przedstawia odsetek osób korzystających z infrastruktury technicznej na terenie poszczególnych gmin tworzących MOF wraz ze średnią skalkulowaną dla czterech podmiotów współtworzących Obszar. Udział procentowy korzystających z sieci wodociągowej wynosi zaledwie 58,7% i jest niższy od wskaźnika osiągniętego przez województwo podkarpackie o 21,5 pkt. procentowe, a od średniej krajowej aż o 32,9 pkt. procentowe. Odsetek korzystających z kanalizacji na terenie MOF Sanok-Lesko wynosi 71,3% i jest wyższy od poziomu wojewódzkiego i krajowego o 2,6 pkt. procentowe. W odniesieniu do gazyfikacji Obszar legitymuje się wskaźnikiem 71,1%, który jest o 1,4 pkt. procentowe niższy od średniej dla całego obszaru województwa, ale w porównaniu do wskaźnika krajowego jest wyższy o 18,9 pkt. procentowe. Porównanie łącznych wskaźników uzyskanych przez gminy MOF z wartościami ogólnopolskimi jest korzystne w odniesieniu do poziomu skanalizowania oraz gazyfikacji, natomiast w przypadku sieci wodociągowej obszar MOF jest znacznie słabiej rozwinięty.

Tabela 2 Infrastruktura techniczna gmin MOF - korzystający z instalacji w % ogółu ludności – stan na rok 2014

	Wodociągi [%]	Kanalizacja [%]	Gaz [%]
Gmina Sanok	25,9	54,2	82,8
Gmina Miejska Sanok	94,9	99,9	96,6
Miasto i Gmina Lesko	64,7	71,3	41,5
Miasto i Gmina Zagórz	49,3	59,9	63,5
Średnia dla gmin MOF	58,7	71,3	71,1
Województwo Podkarpackie	80,2	68,7	72,5
Polska	91,6	68,7	52,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

W odniesieniu do sieci wodociągowej najwyższy deficyt, a zarazem potrzeby inwestycyjne są widoczne w gminie wiejskiej Sanok oraz Mieście i Gminie Zagórz, w nieco mniejszym stopniu także w Mieście i Gminie Lesko. Sieć wodociągowa tych gmin w porównaniu do średniej wojewódzkiej oraz krajowej jest zdecydowanie naj słabiej rozwinięta i wymaga sporych inwestycji. Najniższy udział ludności korzystającej z sieci kanalizacyjnej jest zauważalny w gminie

wiejskiej Sanok oraz w Mieście i Gminie Zagórz (obydwie znacznie poniżej średniej wojewódzkiej oraz krajowej). Niewystarczający, w stosunku do zdiagnozowanych potrzeb, poziom gazyfikacji został odnotowany w Mieście i Gminie Lesko, a biorąc pod uwagę średnią wojewódzką, również w Mieście i Gminie Zagórz. Jednocześnie należy zauważyć bardzo dobrze rozwiniętą infrastrukturę techniczną w Gminie Miejskiej Sanok, w której osiągnęte wskaźniki dotyczące sieci wodociągowej, kanalizacyjnej oraz gazowej znacznie przewyższają średnią wojewódzką oraz krajową i przyjmują wartości bliskie 100%.

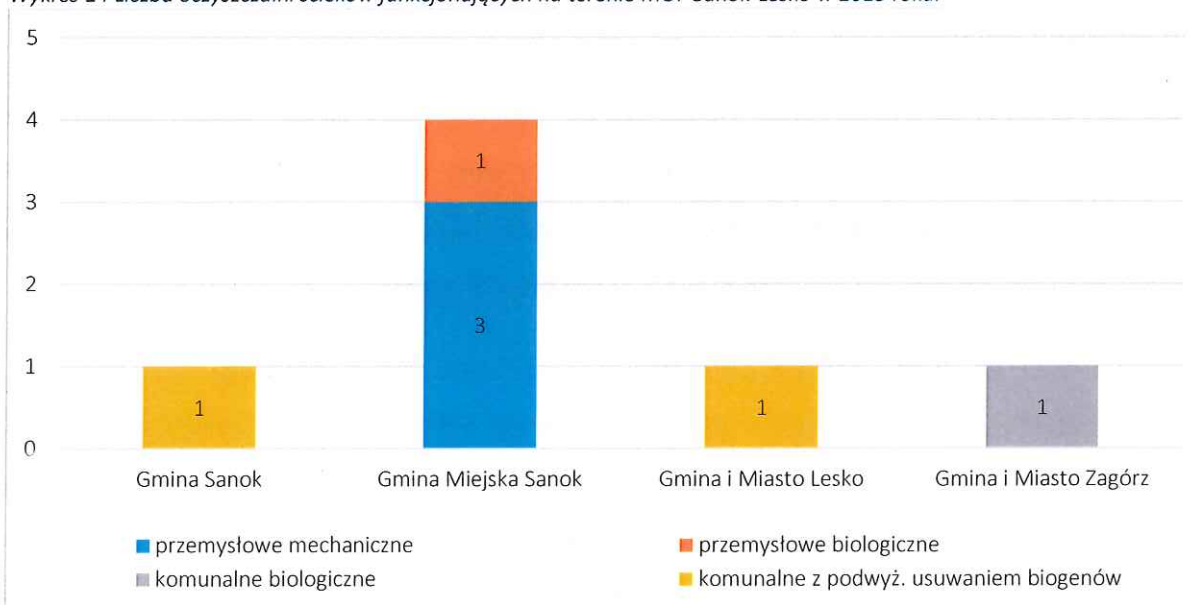
Tabela 3 Liczba ludności korzystającej z infrastruktury technicznej – stan na 2014 rok

	Wodociągi	Kanalizacja	Gaz
Gmina Sanok	4 589	9 581	14 641
Gmina Miejska Sanok	36 852	38 762	37 492
Miasto i Gmina Lesko	7 481	8 240	4 801
Miasto i Gmina Zagórz	6 407	7 789	8 251
MOF - suma korzystających	55 329	64 372	65 185

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Poniższy wykres obrazuje liczbę i rodzaj oczyszczalni ścieków funkcjonujących na terenie MOF Sanok-Lesko. Według danych GUS za rok 2015 na terenie Obszaru funkcjonują 3 oczyszczalnie komunalne oraz 4 przemysłowe.

Wykres 14 Liczba oczyszczalni ścieków funkcjonujących na terenie MOF Sanok-Lesko w 2015 roku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS *inne – brak danych GUS identyfikujących rodzaj oczyszczalni

Poniższa tabela przedstawia syntetyczne zestawienie gmin wchodzących w skład MOF Sanok-Lesko w odniesieniu do funkcjonujących na ich terenie oczyszczalni ścieków (dane GUS za 2015 rok).

Tabela 4 Przemysłowe i komunalne oczyszczalnie ścieków – dane za rok 2015

	Liczba oczyszczalni [szt.]*	Przepustowość [m ³ /doba]	Ludność korzystająca**[osoby]
Gmina Sanok	1	15 000	10 081
Gmina Miejska Sanok	4	3 261	38 486
Miasto i Gmina Lesko	1	2 282	8 861
Miasto i Gmina Zagórz	1	1 300	8 792
MOF Sanok-Lesko	7	21 843	66 220

Źródło: dane GUS. *oczyszczalnie przemysłowe i komunalne; **ludność korzystająca z komunalnych oczyszczalni ścieków

Zaprezentowane dane dotyczące infrastruktury technicznej w poszczególnych gminach wskazują na jej zróżnicowany poziom rozwoju na terenie MOF Sanok-Lesko. Pociąga to za sobą konieczność przeprowadzenia szeregu inwestycji, zwłaszcza w zakresie gospodarki wodno-ściekowej. Działania takie stanowią podstawę do rozwoju wszelkich innych obszarów, w tym w szczególności gospodarki (wpływając na umiejscowienie w danej lokalizacji nowych przedsiębiorstw), czy rozwoju funkcji turystycznych. Odpowiednio rozwinięta infrastruktura techniczna poprzez zaspokojenie potrzeb mieszkańców warunkuje lepszą jakość życia, decydując o ogólnej atrakcyjności osiedleńczej danego obszaru. Jest to szczególnie istotne w kontekście konieczności podniesienia atrakcyjności osiedleńczej oraz odwrócenia ujemnego salda migracji na terenie Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego.

Infrastruktura komunikacyjna

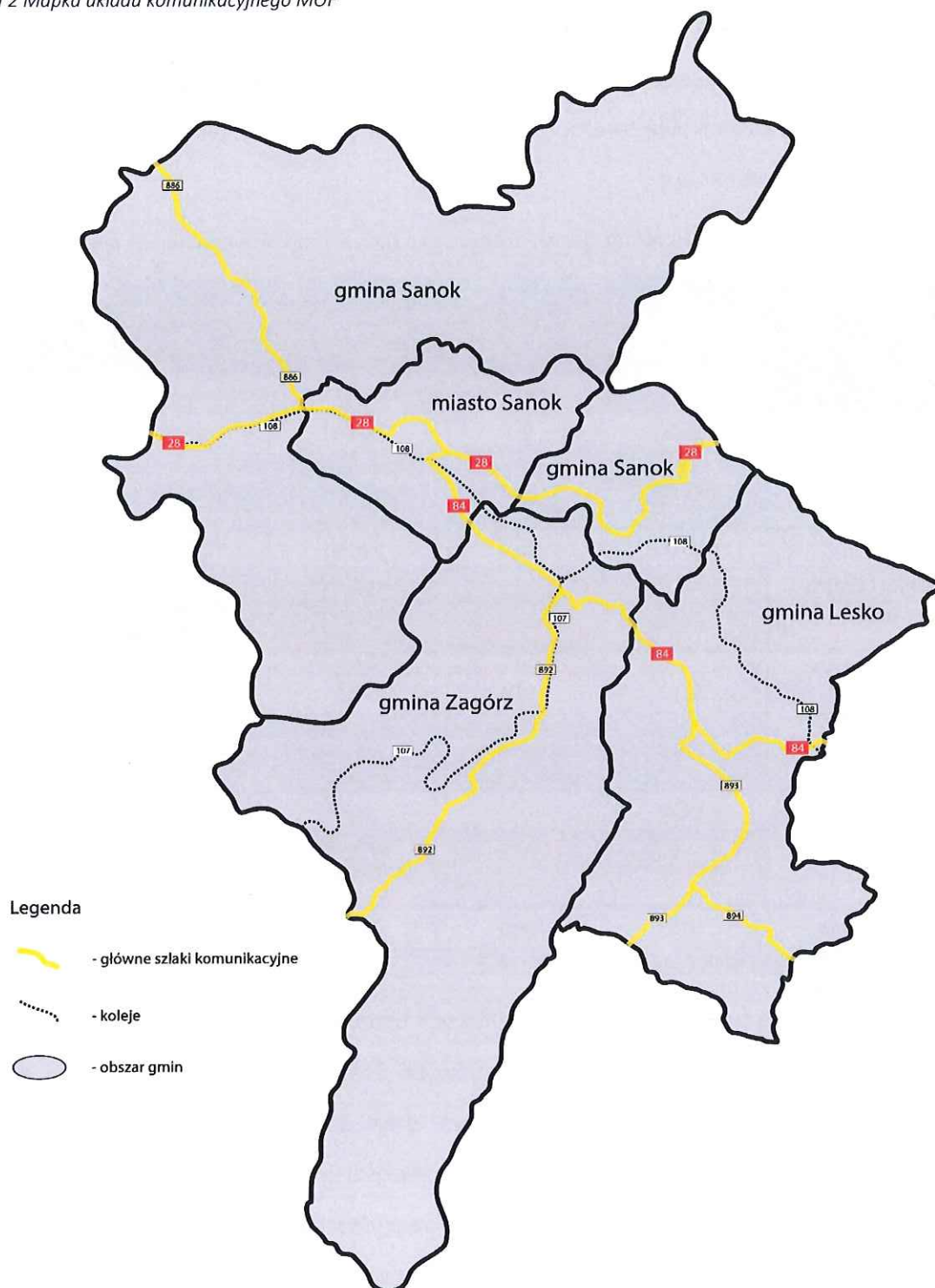
Ważnym czynnikiem potencjału rozwojowego Obszaru jest jego dobra dostępność komunikacyjna oraz zapewnienie mu funkcjonalnej sieci powiązań drogowych. Powyższe wpływa znacząco na wzrost atrakcyjności gospodarczej regionu oraz podniesienie standardu życia jego mieszkańców. Do najważniejszych dróg Obszaru należą:

- Droga krajowa nr 28 (Zator – przejście graniczne z Ukrainą w Medyce);
- Droga krajowa nr 84 (Sanok – przejście graniczne z Ukrainą w Krościenku);
- Droga wojewódzka nr 886 (Czerzeż – Domaradz, łącząca drogi krajowe nr 9 i 28, stanowi ważne połączenie centralnej części województwa z Bieszczadami);
- Droga wojewódzka nr 892 (Zagórz – wieś Komańcza, stanowi połączenie umożliwiające dojazd do przejścia granicznego ze Słowacją w Radoszycach);
- Droga wojewódzka nr 893 (Lesko – Cisna, stanowi ona ważne połączenie województwa z Bieszczadami);

- Droga wojewódzka nr 894 (Hoczew – Czarna, umożliwiająca dojazd do Jeziora Solińskiego).

Poniżej zamieszczono mapę układu komunikacyjnego Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko, która przedstawia najważniejsze szlaki komunikacyjne Obszaru.

Grafika 2 Mapa układu komunikacyjnego MOF

Źródło: opracowanie własne

Kluczowe z perspektywy lokalnych powiązań komunikacyjnych są zwłaszcza sieci dróg gminnych oraz powiatowych. Szczególnie istotne są połączenia międzygminne i szlaki komunikacyjne łączące działające oraz planowane do rozbudowy strefy aktywności gospodarczej. Poniższa tabela przedstawia zestawienie infrastruktury drogowej w podziale na gminy tworzące MOF, wraz z podmiotami odpowiedzialnymi za jej utrzymanie. Główne potrzeby inwestycyjne są widoczne na poziomie dróg gminnych oraz powiatowych, które determinują spójność komunikacyjną całego Obszaru, wpływają na możliwości rozwoju społeczno-gospodarczego oraz dostępność transportową terenu MOF (zarówno w skali mikro, jak i szerzej w skali całego województwa, a nawet kraju).

Tabela 5 Infrastruktura drogowa – kilometraż dróg przebiegających przez teren gmin z uwzględnieniem podziału na podmioty odpowiedzialne za utrzymanie dróg

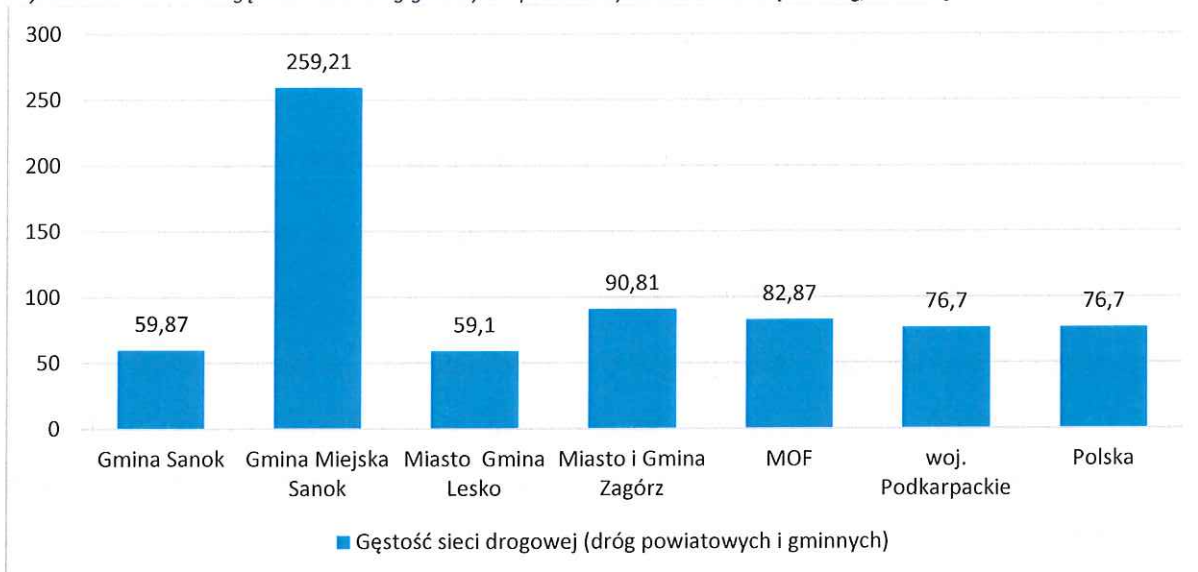
Nazwa gminy	Drogi krajowe (km)	Drogi wojewódzkie (km)	Drogi powiatowe (km)	Drogi gminne (km)	Drogi wewnętrzne (km)
	Podmiot odpowiedzialny za utrzymanie				
Gmina Sanok	16,6	9,7	91,9	47,0	-
	GDDKiA	Podkarpacki Zarząd Dróg Wojewódzkich	Zarząd Dróg Powiatowych w Sanoku	Gmina Sanok	-
Miasto i Gmina Lesko	16,0	14,9	36,8	28,8	-
	GDDKiA	Podkarpacki Zarząd Dróg Wojewódzkich	Zarząd Dróg Powiatowych w Lesku z/s w Baligródzie	Urząd Miasta i Gminy Lesko	-
Miasto i Gmina Zagórz	6,1	14,4	45,0	100,3	
	GDDKiA	Podkarpacki Zarząd Dróg Wojewódzkich	Zarząd Dróg Powiatowych w Sanoku	Urząd Miasta i Gminy Zagórz	
Gmina Miejska Sanok	11,8	-	22,9	75,6	13,7
	GDDKiA	-	Zarząd Dróg Powiatowych w Sanoku	Miasto Sanok	Miasto Sanok
MOF - suma	50,5	39,0	196,6	251,7	13,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych gmin MOF

Łączna długość dróg powiatowych przebiegających przez teren MOF wynosi 196,6 km, a dróg gminnych 251,7 km. W przypadku dróg krajowych oraz wojewódzkich łączny ich przebieg przez Obszar wynosi odpowiednio: 50,5 km oraz 39,0 km. Ze względu na długość poszczególnych kategorii dróg, jak również możliwości inwestycyjne gmin oraz powiatów w zakresie modernizacji infrastruktury transportowej dostrzega się, jako szczególnie istotną, konieczność poprawy komunikacji międzygminnej w większości opartej o sieć dróg gminnych i powiatowych. Wspomniany system drogowy jest również kluczowy w perspektywie wzrostu

gospodarczego MOF. Istotnym elementem wskazującym na konieczność inwestycji w sieć drogową w zakresie poprawy komunikacji międzygminnej oraz zwiększenia dostępności stref aktywności gospodarczej jest wskaźnik gęstości sieci drogowej na terenie Obszaru. Poniższy wykres przedstawia wskaźnik gęstości sieci drogowej w odniesieniu do dróg gminnych oraz powiatowych zlokalizowanych w poszczególnych gminach MOF, jak również współczynniki skalkulowane dla całego Obszaru, województwa podkarpackiego oraz całego kraju.

Wykres 15 Porównanie gęstości sieci dróg gminnych i powiatowych w roku 2014 [km dróg/100km²]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z samorządów MOF oraz GUS

*drogi gminne i powiatowe o twardej nawierzchni, dane GUS za rok 2014

Zgodnie z przedstawionym wykresem, najwyższą gęstość sieci drogowej w MOF Sanok-Lesko posiada Miasto Sanok. Osiągnięcie tak wysokiego wskaźnika jest charakterystyczne dla zurbanizowanych obszarów miejskich, w których infrastruktura drogowa jest znacznie bardziej rozwinięta niż w obszarach miejsko-wiejskich czy wiejskich. Należy zwrócić uwagę na stosunkowo niską (poniżej średniej wojewódzkiej oraz krajowej) wartość przedmiotowego wskaźnika dla Gminy Sanok oraz Miasta i Gminy Lesko. Ponieważ Polska sieć drogowa jest rozproszona, jej gęstość i dostępność znacznie odbiega od standardów unijnych. Gęstość polskiej sieci drogowej (biorąc pod uwagę wszystkie drogi) wynosi około 65,4 km na 100 km²¹. Stanowi to mniej więcej połowę poziomu państw UE – 111,8. Po wyłączeniu dróg gminnych, gęstość wynosi zaledwie 12,3 km na 100 km², znacznie mniej niż średnia w UE kształtująca się

¹ Raport Nr. 59715-PL Polska. „Dokument dotyczący polityki transportowej w kierunku zrównoważonego rozwoju transportu lądowego”, źródło: www.siteresources.worldbank.org

na poziomie 43,3². Z kolei Wskaźnik Międzygałęziowej Dostępności Transportowej dla Województwa Podkarpackiego w roku 2011 wyniósł 0,2755, co stanowi 82,3% średniej krajowej. WMDT dla województwa Podkarpackiego jest jednym z najniższych w Polsce (miejsce 12 pośród 16 województw)³. Dostępność potencjałowa to dostępność mierzona możliwością zajścia interakcji pomiędzy źródłem podróży, a zbiorem celów podróży. Zakłada się, że wraz z wydłużaniem się czasu lub kosztu podróży, atrakcyjność celu podróży maleje, ponieważ uczestnik ruchu jest bardziej skłonny do podróżowania na krótsze niż dłuższe odległości. Charakter spadku atrakcyjności celu podróży wraz z wydłużaniem się odległości obrazuje tzw. funkcja oporu przestrzeni. Wskaźnik wewnętrznej dostępności potencjałowej dla obszaru MOF Sanok-Lesko jest bardzo niski i przyjmuje następujące wartości⁴:

- od -30 do -20 – Gmina Sanok, Gmina Miejska Sanok, Miasto i Gmina Zagórz;
- od -40 do -30 – Miasto i Gmina Lesko.

Potencjałowa dostępność transportowa województwa podkarpackiego spada wraz z oddalaniem się od stolicy województwa – Rzeszowa. Należy nadmienić, iż dotychczasowe inwestycje drogowe zrealizowane w województwie podkarpackim w ramach funduszy RPO nie mają dużego zasięgu przestrzennego. Wyjątkiem jest tutaj remont generalny drogi wojewódzkiej nr 892 Zagórz-Komańcza. Pozostałe inwestycje skutkują jedynie lokalnymi zmianami dostępności. Należy jednocześnie podkreślić, iż wiele obszarów o najniższych wskaźnikach dostępności niewiele skorzystało na inwestycjach RPO. Powyższe powoduje, że w niektórych obszarach województwa występują obszary o znacznym upośledzeniu dostępu. Inwestycje zmieniające ten stan rzeczy powinny być bezwzględny priorytetem. Biorąc pod uwagę dostępność potencjałową województwa, Miejski Obszar Funkcjonalny Sanok-Lesko plasuje się niestety pośród obszarów o bardzo słabej dostępności i wymaga podjęcia zdecydowanych kroków celem zwiększenia inwestycji drogowych. Odpowiednio rozwinięta infrastruktura drogowa jest kluczowym czynnikiem wpływającym na atrakcyjność osiedleńczą oraz inwestycyjną Obszaru, co wprost przedkłada się na rozwój gospodarczy tego regionu.

² Raport Nr. 59715-PL Polska. „Dokument dotyczący polityki transportowej w kierunku zrównoważonego rozwoju transportu lądowego”, źródło: www.siteresources.worldbank.org

³ Dostępność transportowa w Polsce Wschodniej – ekspertyza na zlecenie MRR. Źródło: <http://www.mir.gov.pl>

⁴ Publikacja PAN dla MRR, Warszawa 12 grudnia 2012 „Ocena wpływu projektów drogowych realizowanych w ramach RPO na zwiększenie dostępności transportowej województw”, źródło: www.funduszeuropejskie.gov.pl/

Infrastruktura kolejowa na terenie MOF w porównaniu do innych regionów województwa podkarpackiego oraz Polski jest bardzo słabo rozwinięta. Obszar połączony jest z resztą województwa jedną linią kolejową (Linia nr 108 Stróże – Krościenko – kolejowe połączenie z Ukrainą). Linia ta przebiega przez Miasto Sanok i Zagórz (stacje kolejowe) i w Jaśle łączy się z linią nr 106 prowadzącą do stolicy regionu – Miasta Rzeszów. Czas podróży tą linią do stolicy województwa deprecjonuje ją jako dogodne połączenie dla MOF-u. W mieście Zagórz swój początek ma druga linia kolejowa (o numerze 107) biegnąca przez MOF do kolejowego przejścia granicznego ze Słowacją w Łupkowie. Niestety obie linie przebiegające przez Obszar nie są zelektryfikowane.

Na terenie MOF nie znajduje się żaden port lotniczy, istnieją tu jednak trzy lądowiska. Dwa zlokalizowane w Sanoku – Sanok-Baza (na Białej Górze - prawy brzeg Sanu) oraz Sanok-Szpital. Pełnią one funkcję lądowisk dla śmigłowców SP ZOZ Lotniczego Pogotowia Ratunkowego zapewniając szybką pomoc medyczną mieszkańcom regionu oraz turystom. Trzecie lądowisko - Bezmiechowa zlokalizowane jest w gminie Lesko (ok. 8 km na północny wschód od Leska). Zostało ono wpisane w roku 2012 na listę lądowisk ULC. Posiada trawiastą drogę startową o długości 630 m, a jego użytkownikiem jest głównie Akademicki Ośrodek Szybowcowy Politechniki Rzeszowskiej.

3.4 Infrastruktura mieszkaniowa

Według danych GUS liczba mieszkań (ogółem) oddanych do użytkowania w roku 2015 wyniosła 147, co porównując do roku 2005 stanowi spadek o 16,5%. Mniej mieszkań, niż w 2005 roku, oddano do użytku jedynie w Gminie Miejskiej Sanok.

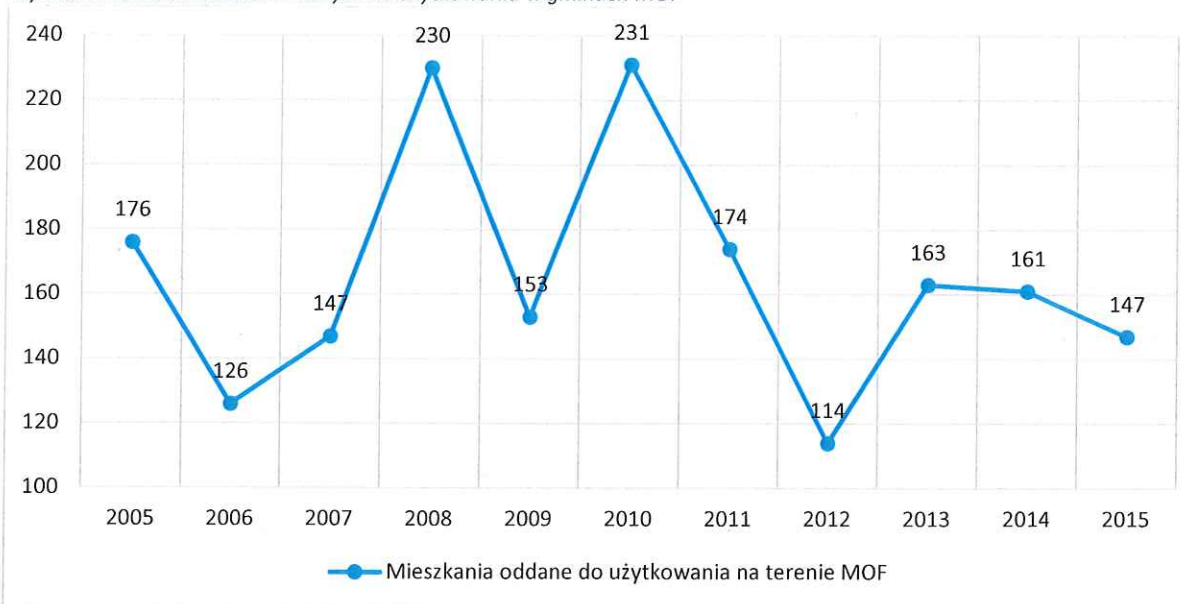
Tabela 6 Mieszkania oddane do użytkowania na terenie gmin MOF

JST	Liczba mieszkań ogółem*		Powierzchnia użytkowa mieszkań	
	2005	2015	2005	2015
Gmina Sanok	33	65	5 132	10082
Gmina Miejska Sanok	100	34	8 557	4784
Miasto i Gmina Lesko	15	19	2 093	3071
Miasto i Gmina Zagórz	28	29	4 507	4518
MOF	176	147	20 289	22 455

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, 2005 i 2015 *ogółem mieszkań oddanych do użytkowania oraz sprzedaży wg sekcji F PKD 2007 – Budownictwo.

Poniższy wykres przedstawia zmiany w liczbie mieszkań (ogółem) oddawanych do użytku na przestrzeni ostatnich lat na terenie Obszaru.

Wykres 16 Liczba mieszkań oddanych do użytkowania w gminach MOF

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS *ogółem mieszkań oddanych do użytkowania oraz sprzedaży wg sekcji F PKD 2007 – Budownictwo.

Przytoczone dane związane z budownictwem mieszkaniowym ukazują rzeczywistą dynamikę regionalnej gospodarki. Budownictwo mieszkaniowe stanowi jeden z jej kluczowych elementów i wywiera duży wpływ na rozwój pozostałych gałęzi gospodarki. W MOF obserwujemy w latach 2011 i 2012 wyraźny spadek liczby oddawanych do użytkowania mieszkań. Tendencja spadkowa utrzymująca się w dłuższym okresie czasu może mieć decydujący wpływ na spadek atrakcyjności osiedleńczej Obszaru i jego konkurencyjności na tle innych regionów oraz przyczyniać się do pogorszenia sytuacji demograficznej MOF w przyszłości. Powodem powyższych spadków może być m.in. niska zamożność mieszkańców Obszaru, co potwierdzają dane dotyczące średniego poziomu wynagrodzeń brutto przytoczone w dalszej części opracowania. Jeżeli spadkowy trend zostanie utrzymany w dłuższym okresie czasu, może to doprowadzić do znacznego pogorszenia sytuacji sektora budownictwa Obszaru powodując stagnację (a w skrajnych przypadkach nawet zapaść gospodarczą).

3.5 Transport publiczny

Miejski Obszar Funkcjonalny Sanok-Lesko jest niestety obszarem dość słabo skomunikowanym. Na terenie MOF działa jeden miejski operator komunikacji publicznej, tj. Zakład Miejskiej Komunikacji Samochodowej w Sanoku, który podlega pod Sanockie Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej Sp. z o.o. Założycielem SPGK Sp. z o.o. w Sanoku jest Gmina Miasta Sanoka. Spółka obsługuje połączenia na terenie Gminy Miasta Sanoka oraz Gminy Sanok i częściowo Miasta i Gminy Zagórz, transport publiczny nie funkcjonuje natomiast na terenie Miasta i Gminy Lesko.

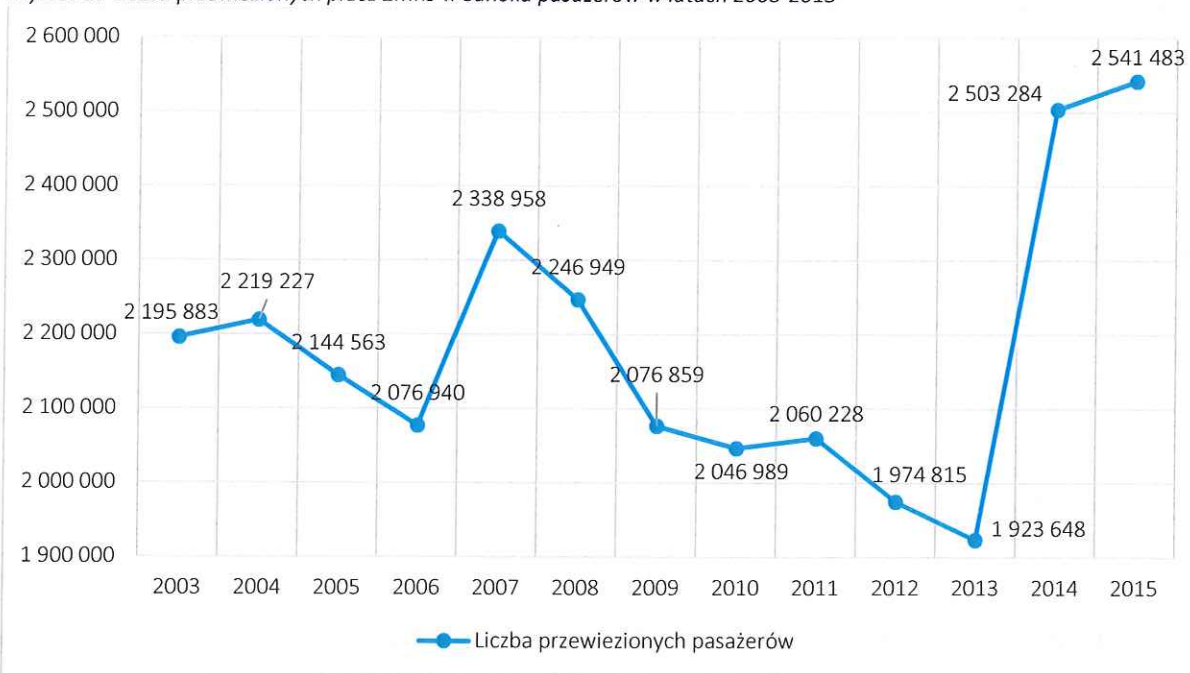
ZMKS w Sanoku w 2015 r. posiadał 20 szt. taboru autobusowego, a jego średni wiek wynosi 14 lat. Autobusy obsługują 10 linii pasażerskich, głównie na terenie Miasta i Gminy Sanok. Normy ekologiczne taboru:

- EURO 2 – 8 szt.;
- EURO 5 – 7 szt.;
- bez EURO – 5 szt.

Na poniższym wykresie przedstawiono liczbę pasażerów przewiezionych przez ZMKS w Sanoku w ostatnich latach. Najwięcej pasażerów skorzystało z transportu publicznego w roku 2015 (ponad 2 mln 541 tys.) oraz w roku 2014 (2 mln 503 tys.). W 2013 roku odnotowano najniższy poziom w porównywalnym okresie (poniżej 1 mln 924 tys.). Stanowi to spadek o 323 301 pasażerów na przestrzeni zaledwie 5 lat. Spadek liczby pasażerów komunikacji publicznej jest trendem ogólnopolskim i może być spowodowany faktem, iż polskie społeczeństwo coraz częściej wybiera komunikację własnymi środkami transportu. Może to być spowodowane wieloma czynnikami. Z jednej strony posiadanie własnego samochodu jest w zasięgu możliwości finansowych praktycznie każdego człowieka. Ludzie wybierający komunikację własnym środkiem transportu kierują się zapewne także wygodą (trend ogólnoswiatowy). Wiele miejscowości boryka się z podobnym problemem starając się zachęcić mieszkańców do jak najczęstszego korzystania z komunikacji miejskiej. Realizacja działań mających na celu maksymalne dopasowanie komunikacji pasażerskiej do potrzeb mieszkańców (łatwa dostępność do przystanków, duża liczba kursów i linii, optymalna liczba punktów przesiadkowych i ich dogodna lokalizacja) oraz podnoszenie jakości świadczonych usług może przyczynić się do zwiększenia zainteresowania korzystaniem z transportu publicznego. Zamiana

korzystania z własnych środków transportu na rzecz komunikacji publicznej przyniesie wiele pozytywnych efektów, np. w postaci zmniejszenia natężenia ruchu drogowego, a co za tym idzie, także poprawy bezpieczeństwa w ruchu drogowym. Ponadto wpłynie korzystnie na jakość powietrza atmosferycznego, a więc przełoży się na poprawę stanu środowiska naturalnego.

Wykres 17 Liczba przewiezionych przez ZMKS w Sanoku pasażerów w latach 2003-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Gminy Miasta Sanoka

ZMKS w Sanoku cyklicznie przeprowadza badania satysfakcji klienta, polegające na wyrażeniu opinii na temat jakości przewozów oraz oczekiwań dotyczących usprawnienia tych usług. Ostatnie wyniki badań przeprowadzone wśród pasażerów w okresie od 1.03.2013 r. do dnia 28.06.2013 r. wskazują na utrzymanie się zadowolenia klientów. Ogółem oceny bardzo dobre, dobre i zadawalające uzyskało 95,2% wskazań przy grupie 292 badanych. Powyższe pozwala stwierdzić, iż realizowana przez operatora działalność przewozowa wykonywana jest w sposób akceptowalny, znacznie przekraczający przyjęty na poziomie 80% średni wskaźnik ocen pozytywnych. Porównanie osiągniętego w 2013 r. wyniku bez uwzględniania ocen działalności środowiskowej (95,2% ocen od zadawalającej, poprzez dobrą do bardzo dobrej) z wynikami uzyskanymi w roku 2006 - 95,2% ocen pozytywnych, 96,1% ocen pozytywnych w roku 2007, 97,2% ocen pozytywnych w roku 2008, 96,5% ocen pozytywnych w 2009 i 94,8% ocen pozytywnych w 2010 i 97,2% ocen pozytywnych w roku 2011 potwierdza zasadność utrzymywania przyjętych standardów komunikacyjnych na dotychczasowym poziomie. W 2013

roku najwięcej negatywnych wskazań uzyskano przy ocenie punktualności (30) oraz życzliwość obsługi autobusów (18). Dodatkowy atutem operatora jest baza przystankowa - 168 punktów, z czego 108 znajduje się na terenie Gminy Miasta Sanoka.

Transport publiczny na terenie MOF w zasadniczej części opiera się na wymienionym operatorze, ponadto wykonywany jest także przez prywatne firmy przewozowe, które realizują w większości kursy do innych miast Polski, ale umożliwiają także częściowo komunikację pomiędzy poszczególnymi gminami Obszaru. Prywatni przewoźnicy oferujący usługi w MOF to m.in.: Firma Przewozowa SAN-BUS, NEOBUS, Galicja Ekspres, MARKOSBUS, Avanti Przewozy Regionalne, Arriva Sp. z o.o., Przedsiębiorstwo Transportowe Tarzan s.c., Eurores, PKS w Krośnie S.A, PKS w Rzeszowie S.A, i inne.

Głównymi kierunkami rozwoju komunikacji publicznej w Miejskim Obszarze Funkcjonalnym powinny być działania zmierzające do podwyższenia standardu świadczonych usług, np. poprzez zakup nowego taboru autobusowego, systematyczne dostosowywanie liczby i tras połączeń do potrzeb mieszkańców Obszaru, poprawa punktualności na prowadzonych liniach (np. poprzez ułatwienia włączania się autobusów do ruchu drogowego dzięki modernizacji zatok autobusowych) oraz szkolenia dla kierowców. Istotnym dla spójności komunikacji publicznej Obszaru wydaje się być także podejmowanie wszelkich działań dotyczących powiększenia zasięgu dostępu do komunikacji publicznej takich jak zwiększanie liczby przystanków, punktów przesiadkowych oraz modernizacja już istniejących. Dobrze funkcjonująca komunikacja publiczna o szerokim i łatwym dostępie jest kluczowym czynnikiem determinującym jego możliwości zrównoważonego rozwoju zarówno społecznego, jak i gospodarczego. Szczególnie istotne jest zapewnienie łatwego dostępu do ważnych ośrodków gospodarczych, terenów inwestycyjnych oraz organizacja sprawnych połączeń pomiędzy poszczególnymi gminami Obszaru a obszarem miejskim, który jest rdzeniem życia społeczno-gospodarczego. Działania takie, m.in. poprzez ułatwianie dostępu do „rynków pracy” oraz „centrów życia” ekonomicznego, społecznego i kulturalnego będą działać stymulująco na rozwój gospodarki całego Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego.

3.6 Ochrona środowiska

Na terenie Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego znajduje się bardzo wiele cennych przyrodniczo terenów. Bogactwo środowiska naturalnego, ze względu na swój unikalny charakter w wielu miejscach Obszaru objęte jest ochroną prawną (m.in. rezerwat przyrody „Polanki” we wsi Bykowce, Park Krajobrazowy Gór Słonnych, Rezerwat Góry „Sobień”). Na dziedzictwo przyrodnicze Obszaru składa się wiele pomników przyrody oraz prawie 40 tys. ha terenów poddanych ochronie, w tym przede wszystkim parki krajobrazowe. Tak cenne przyrodniczo obszary niejako nakładają na gminy skupione w MOF obowiązek podejmowania działań zmierzających do ochrony środowiska naturalnego. Poniższa tabela przedstawia plany ochrony środowiska realizowane w poszczególnych gminach Obszaru.

Tabela 7 Gminne programy ochrony środowiska w MOF

Gmina	Rodzaj programu ochrony środowiska
Gmina Sanok	Plan Gospodarki Odpadami dla Gminy Sanok na lata 2010 - 2013 z perspektywą do roku 2017, Program Ochrony Środowiska dla gminy Sanok na lata 2015-2018 z perspektywą na lata 2019-2022, Program usuwania azbestu i wyrobów zawierających azbest z terenu Gminy Sanok. Plan Gospodarki Niskoemisyjnej dla Gminy Sanok
Gmina Lesko	Program usuwania wyrobów zawierających azbest z terenu Gminy Lesko wraz ze szczegółową inwentaryzacją na lata 2013-2032.
Gmina Zagórz	Program usuwania wyrobów zawierających azbest z terenu Gminy Zagórz wraz ze szczegółową inwentaryzacją na lata 2013-2032, Program Ochrony Środowiska, Plan Gospodarki Niskoemisyjnej.
Gmina Miejska Sanok	Program Opieki nad Zwierzętami, Plan Gospodarki Niskoemisyjnej, Program usuwania azbestu i wyrobów zawierających azbest z terenu Gminy Miasta Sanoka wraz ze szczegółową inwentaryzacją – dokument w opracowaniu

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych gmin MOF za rok 2015

Wszystkie podmioty skupione w Miejskim Obszarze Funkcjonalnym realizują tzw. gminne programy ochrony środowiska. W części diagnozy dotyczącej infrastruktury technicznej znajdziemy informacje dotyczące infrastruktury wpływającej na stan środowiska naturalnego, takich jak oczyszczalnie ścieków czy stopień skanalizowania obszaru.

Gospodarka odpadami

W myśl zapisów ustawy z dnia 1 lipca 2013 roku o utrzymaniu czystości i porządku w gminach, gminy wchodzące w skład MOF zobligowane są do prowadzenia na swoim terenie kompleksowej polityki z zakresu gospodarki odpadami. Każda z nich we własnym zakresie powinna tworzyć system gromadzenia i segregacji odpadów komunalnych (odpadów

powstających w gospodarstwach domowych, z wyłączeniem pojazdów wycofanych z eksploatacji, a także odpadów niezawierających odpadów niebezpiecznych, pochodzących od innych wytwórców odpadów, które ze względu na swój charakter lub skład są podobne do odpadów powstających w gospodarstwach domowych). Ponadto, obowiązkiem gmin jest także transport, przetwarzanie oraz unieszkodliwianie niebezpiecznych odpadów. W tym celu konieczne jest tworzenie składowisk, sortowni i spalarni odpadów, a także systemu obrotu pozyskanymi surowcami wtórnymi. Według danych GUS na terenie powiatu sanockiego i leskiego (obejmujących swym terenem MOF Sanok-Lesko) funkcjonuje 1 składowisko odpadów, zlokalizowane na terenie powiatu sanockiego (wg. w/w danych na terenie powiatu leskiego nie znajduje się składowisko odpadów). Z kolei zgodnie z danymi zawartymi w „Planie gospodarki odpadami dla województwa podkarpackiego” z sierpnia 2012 roku (Zestawienie czynnych składowisk odpadów innych niż niebezpieczne i obojętne na terenie województwa podkarpackiego, na których są składowane odpady komunalne wg podziału zgodnego z WPGO – stan na dzień 31.12.2010) składowiska znajdujące się na terenie powiatu sanockiego obejmują:

- „Średnie Wielkie” - składowisko odpadów komunalnych w Średnim Wielkim, gmina Zagórz;
- „Radoszyce” – składowisko odpadów komunalnych w Radoszycach, gmina Komańcza;
- „Karlików” – składowisko odpadów komunalnych w Karlikowie, gmina Bukowsko.

Na poniższym wykresie przedstawiono liczbę odpadów zmieszanych z gospodarstw domowych przypadających na 1 mieszkańca w kilogramach w latach 2005-2014 (na terenie gmin wchodzących w skład MOF). Z zebranych danych wynika, iż średnia liczba odpadów zmieszanych⁵ przypadających na mieszkańca MOF jest znacząco niższa (o niemal 41%) od średniej ogólnopolskiej wynoszącej w 2014 r. 168,8 kg, i nieznacznie niższa (o około 5,8%) od średniej dla województwa podkarpackiego. Na przestrzeni lat 2005-2014, w skali całego Obszaru (oraz wszystkich gmin poza gminą Sanok) zauważalny jest wyraźny trend spadkowy co do liczby zbieranych odpadów zmieszanych. Podobne zjawisko występuje zarówno w skali ogólnopolskiej, jak i na poziomie lokalnym oraz regionalnym i jest prawdopodobnie związane

⁵ Zmieszane odpady komunalne to odpady zebrane w ciągu roku bez odpadów zebranych selektywnie i wyselekcjonowanych z frakcji suchej

ze wzrostem świadomości społeczeństwa o konieczności segregowania odpadów przy jednoczesnej rozbudowie systemu selektywnej zbiórki odpadów. Przeciętny mieszkaniec MOF w roku 2014 „wytworzył” o 66 kg odpadów zmieszanych mniej niż w roku 2005 i o ponad 105 kg mniej niż w rekordowym 2007 roku.

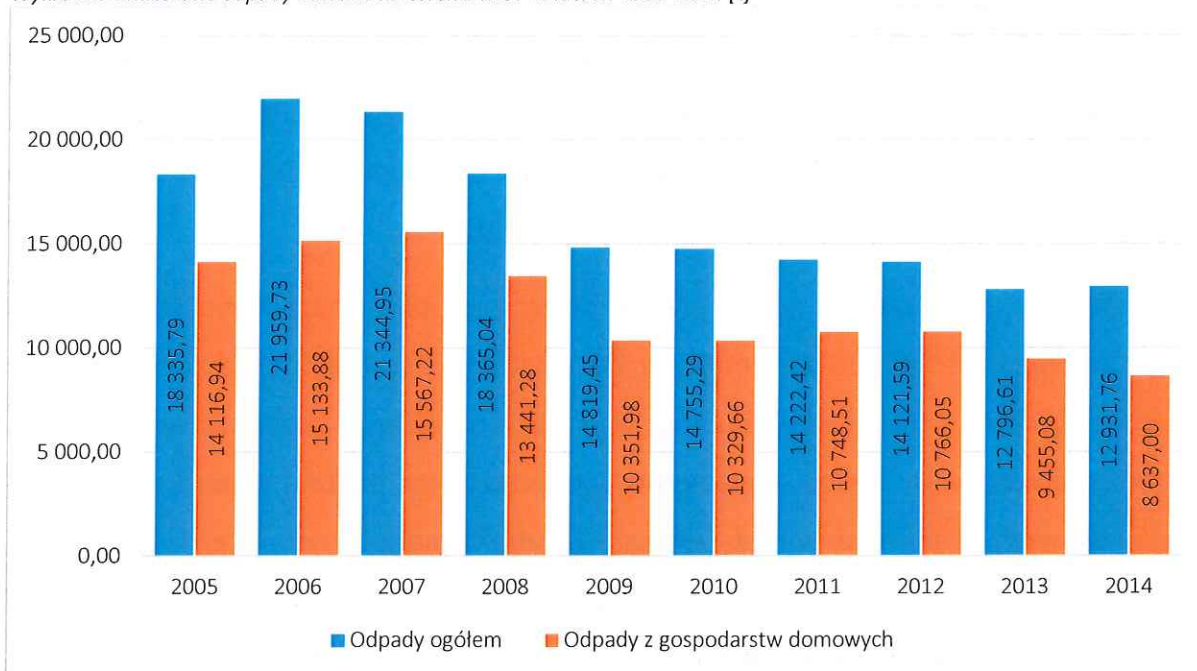
Wykres 18 Odpady zmieszane z gospodarstw domowych przypadające na 1 mieszkańca w latach 2005-2014 [kg]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Na terenie MOF w 2014 roku łączny tonaż odpadów zmieszanych zebranych ogółem wyniósł 12 931,76 ton, z czego odpady pochodzące z gospodarstw domowych stanowiły 8 637,00 tony (66,78%). Największą ilość zmieszanych odpadów komunalnych ogółem zebrano w roku 2006 (21 959,73 ton), a tych pochodzących z gospodarstw domowych w 2007 roku (15 567,22 tony). Pozytywnym jest fakt, iż liczba zbieranych zmieszanych odpadów komunalnych na przestrzeni lat 2005-2014 stopniowo maleje, co można zaobserwować na poniżej przedstawionym wykresie.

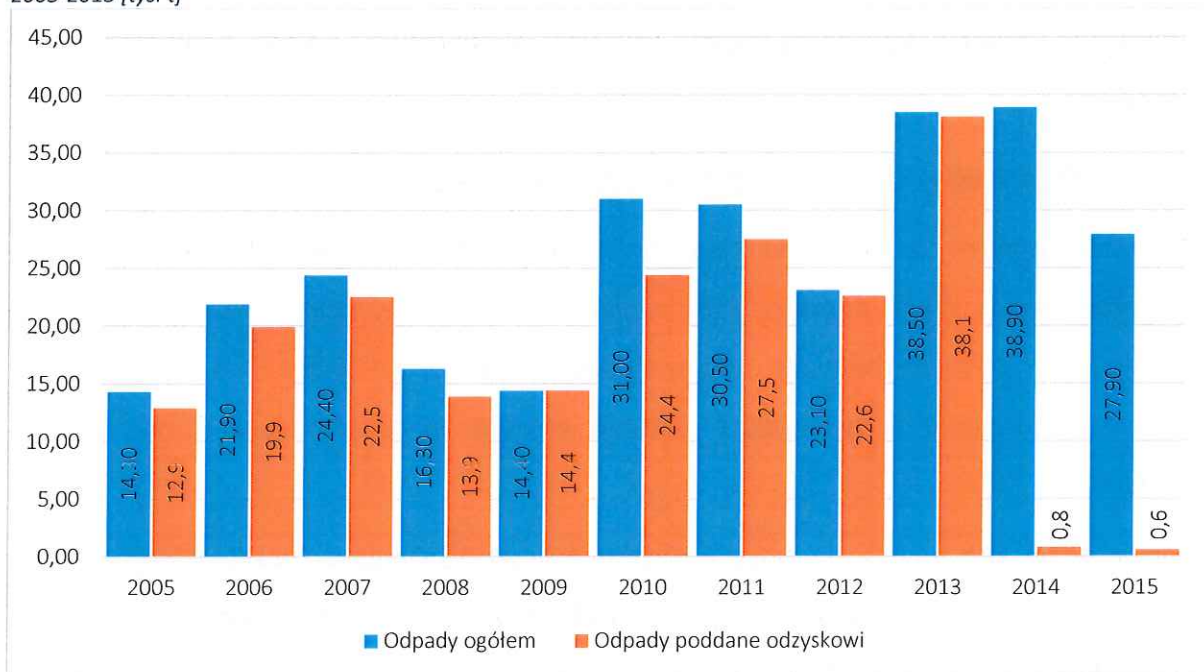
Wykres 19 Zmieszane odpady zebrane na terenie MOF w latach 2005-2014 [t]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Zmiany wielkości odpadów innych niż komunalne, wytworzonych i dotychczas składowanych na terenie MOF zaprezentowano na poniższym wykresie.

Wykres 20 Odpady wytworzone i dotychczas składowane (nagromadzone z wyłączeniem odpadów komunalnych) w latach 2005-2015 [tys. t]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Jak widać wielkość wytwarzanych i składowanych odpadów zmienia się w poszczególnych latach. Ilość odpadów ogółem systematycznie wzrastała osiągając w 2014 roku wartość 38,90 tys. t. W 2015 roku nastąpił spadek o 11 tys. t odpadów w stosunku do rekordowego roku poprzedniego. W roku 2013 odzyskowi poddano 98,96% odpadów, w latach 2014 i 2015 udział ten drastycznie zmalał i wynosił odpowiednio 2,06% i 2,15%

Podsumowując, przedstawione powyżej dane dotyczące gospodarki odpadami w gminach MOF należy stwierdzić, iż sytuacja prezentuje się korzystnie, gdyż maleje średnia liczba odpadów przypadających na 1 mieszkańca oraz ilość zbieranych zmieszanych odpadów komunalnych. Niemniej jednak, w kontekście konieczności spełnienia coraz bardziej restrykcyjnych norm środowiskowych oraz także w celu zwiększenia atrakcyjności turystycznej i osiedleńczej obszaru, zmniejszania liczby wytwarzanych zanieczyszczeń, oraz zwiększenia ilości odzyskiwanych surowców, konieczne jest dalsze podnoszenie sprawności funkcjonującego systemu gospodarowania odpadami np. poprzez zwiększanie ilości sortowni odpadów lub innych miejsc służących ich przetwarzaniu i odzyskowi surowców.

W dalszej części analizy rozdział koncentruje się na zdiagnozowaniu wyzwań sektora energetycznego na terenie MOF. Kwestie te są ściśle związane z ochroną cennego środowiska naturalnego Obszaru. Wpisują się także w działania ukierunkowane na zrównoważony rozwój gospodarczy.

Efektywność energetyczna oraz wykorzystanie odnawialnych źródeł energii

W przedmiotowym opracowaniu poddano analizie dwa kluczowe elementy: działania podejmowane na rzecz poprawy efektywności energetycznej oraz inwestycje związane z rozwojem i wykorzystywaniem odnawialnych źródeł energii (OZE). Pod pojęciem OZE rozumiemy rozwiązania pozwalające czerpać energię ze słońca, wiatru, wody, ziemi oraz biomasy.

Spośród wszystkich gmin wchodzących w skład Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego jedynie Gmina Zagórz i Gmina Lesko w ciągu ostatnich 10 lat zrealizowały inwestycje z zakresu odnawialnych źródeł energii. Inwestycja w Zagórzu polegała na instalacji gruntowego wymiennika ciepła oraz instalacji solarnej w budynku hali sportowej przy Gimnazjum nr 2 w Zagórz (ul. Wolności). Inwestycja w Lesku natomiast dotyczyła budowy systemu zasilania w energię ciepłą kompleksu sportowo-rekreacyjnego z wykorzystaniem odnawialnych źródeł

energii. W ramach projektu obiekt krytej pływalni został wyposażony w wymiennik gruntowy, wymiennik żwirowy, centralę odzysku ciepła z kanalizacji, układ pomp ciepła oraz kolektory słoneczne wraz z instalacją solarną. Należy jednoznacznie stwierdzić, iż tak niska skala inwestycji w OZE na terenie MOF nie może wpłynąć pozytywnie na poprawę stanu środowiska naturalnego Obszaru. Inwestycje w OZE oprócz korzystnego wpływu na środowisko naturalne bardzo często powodują generowanie oszczędności, które samorządy poszczególnych gmin mogą przeznaczyć na inne ważne cele bądź dalsze inwestycje. Realizowanie przez gminy MOF inwestycji związanych z wykorzystaniem OZE przyczyniłoby się także do wzrostu zainteresowania społeczeństwa tą tematyką. Takie propagowanie wykorzystywania odnawialnych źródeł energii mogłyby wpłynąć zachęcająco również na mieszkańców Obszaru i szeroko rozumiany sektor prywatny. W związku z powyższym kluczowym działaniem na najbliższe lata jest znaczne zwiększenie inwestycji w OZE na terenie MOF. Bazą dla rozwoju OZE będą odpowiednie przepisy państwowe stymulujące ich rozwój.

Obok inwestycji w odnawialne źródła energii istotne jest również ograniczanie strat produkowanej energii cieplnej, na przykład poprzez termomodernizację obiektów użyteczności publicznej i komunalnej. Poniższy wykres przedstawia liczbę inwestycji zrealizowanych przez gminy skupione w MOF w zakresie szeroko rozumianej termomodernizacji.

Wykres 21 Liczba zrealizowanych inwestycji z zakresu termomodernizacji w MOF

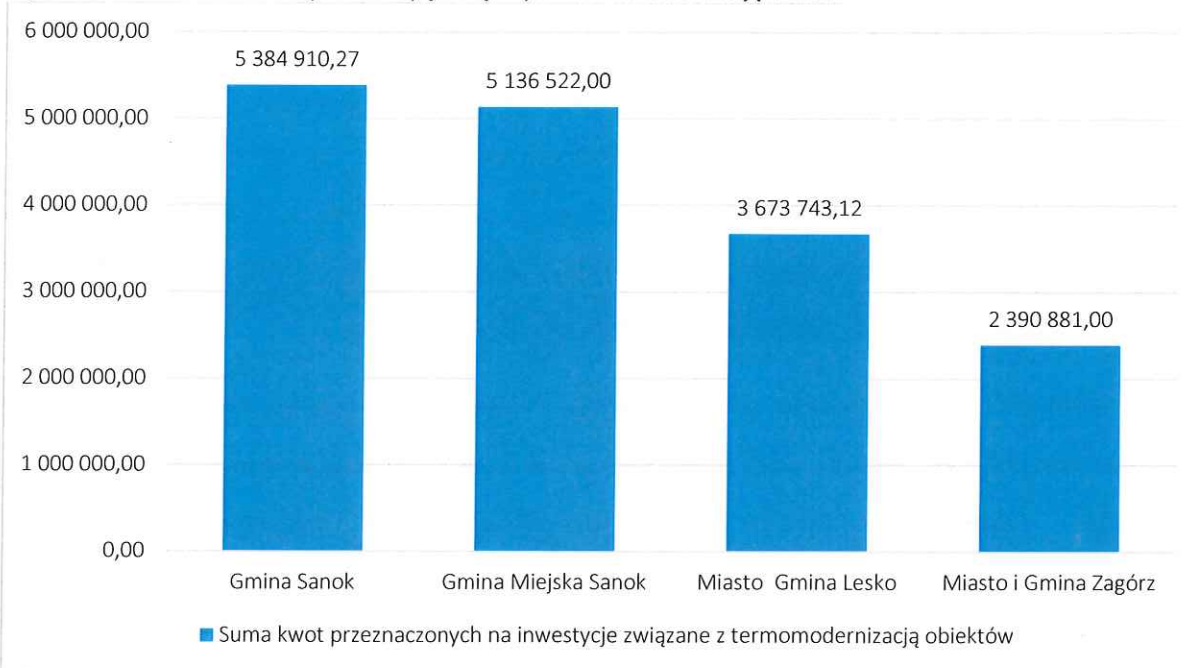

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych gmin, za okres 2004-2015

W latach 2004-2015 na terenie MOF zrealizowano łącznie 64 inwestycje polegające na termomodernizacji budynków użyteczności publicznej i komunalnej. Inwestycje te dotyczyły

w większości przypadków wymiany stolarki okiennej i drzwiowej, docieplenia stropów i elewacji czy wymianie instalacji centralnego ogrzewania. Niektóre z inwestycji zostały zrealizowane dzięki pozyskaniu dofinansowania ze środków unijnych i połączone były, np. z częściowym remontem obiektów, ich wyposażeniem oraz zagospodarowaniem terenów wokół nich. Poniższy wykres przedstawia łączne kwoty wydane na te cele przez poszczególne gminy w okresie 2004-2015.

Wykres 22 Wartość zrealizowanych inwestycji związanych z termomodernizacją w MOF

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych gmin za okres 2004-2015

Łączna kwota zrealizowanych inwestycji dotyczących termomodernizacji budynków użyteczności publicznej i komunalnych zrealizowanych na terenie Obszaru wyniosła 16 586 056,39 zł.

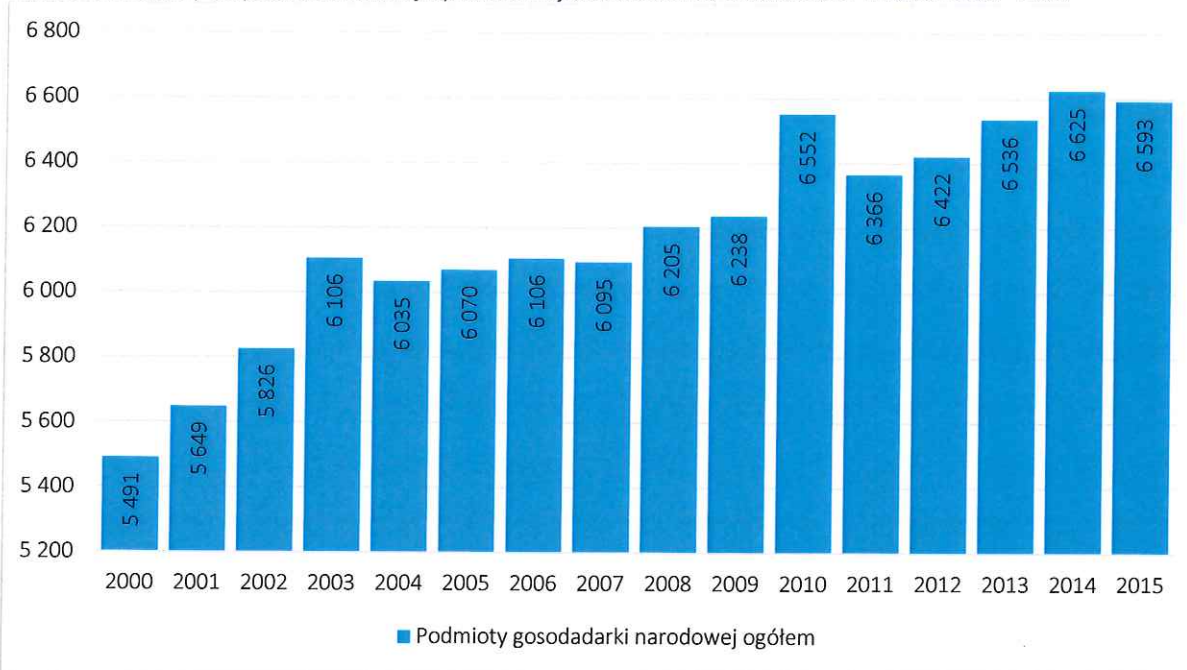
Należy docenić starania gmin MOF w zakresie realizacji inwestycji związanych z termomodernizacją. Liczba zrealizowanych inwestycji oraz wysokość nakładów przeznaczonych na ten cel jest bardzo wysoka. Skala tych działań świadczy o wysokiej świadomości samorządów Obszaru o korzyściach, jakie niesie ze sobą inwestowanie w termomodernizację. Ten pozytywny obraz psuje jednak niewielka liczba inwestycji związanych z wykorzystywaniem odnawialnych źródeł energii. Podstawową barierą jest tutaj brak środków finansowych wystarczających na realizację powyższych inwestycji. Dlatego kluczowym działaniem powinno być pozyskiwanie środków z funduszy europejskich, i innych instrumentów wspierających tego rodzaju inicjatywy. Realizacja projektów z zakresu OZE

i termomodernizacji wpłynie na stopniową poprawę jakości powietrza (ograniczenie szkodliwej emisji), co przełoży się na rzeczywistą poprawę stanu środowiska naturalnego. Inwestycje w tym zakresie wpłyną także na podniesienie jakości życia mieszkańców Obszaru oraz budowę przewagi konkurencyjnej względem innych obszarów. Jak już wspomniano w przedmiotowym opracowaniu nie bez znaczenia pozostaje też fakt, iż realizacja tego typu inwestycji przez samorządy MOF może wpłynąć pozytywnie na postawy mieszkańców oraz podejście szeroko rozumianego sektora prywatnego (w tym również przemysłowego) do kwestii ochrony środowiska. Ponieważ na terenie Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego występują wyjątkowe i ważne z punktu widzenia całego regionu i kraju obszary przyrodnicze, kluczowe jest utrzymanie ich walorów i zachowanie dla przyszłych pokoleń. Podejmowanie działań prewencyjnych z pewnością się do tego przyczyni. Nie należy zapominać również o fakcie, iż wiele z tych inwestycji pozwala na obniżenie kosztów uzyskania energii elektrycznej i ciepłej.

3.7 Potencjał gospodarczy

Na poniższym wykresie zilustrowano dynamikę zmian w zakresie liczby podmiotów gospodarki narodowej widniejącej w rejestrze REGON. W latach 2000-2015 na Obszarze MOF liczba podmiotów wzrosła o 1 102, co stanowi wzrost o 20,1%, przy czym najwięcej podmiotów gospodarczych zarejestrowano w roku 2014. Zilustrowany trend wskazuje na wzrost aktywności gospodarczej ludzi zamieszkujących Obszar.

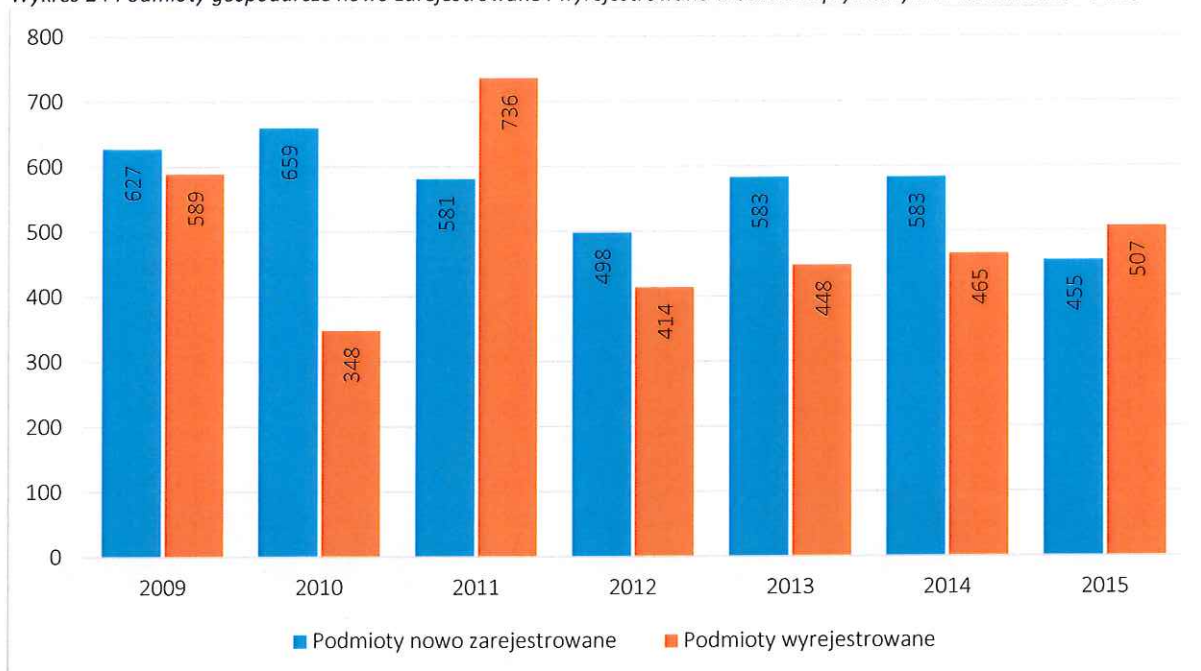
Wykres 23 Podmioty gospodarki narodowej wpisane do rejestru REGON na obszarze MOF w latach 2000 – 2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Porównując lata 2009-2015 w odniesieniu do liczby nowo zarejestrowanych i wyrejestrowanych podmiotów gospodarczych z sektora prywatnego należy stwierdzić, iż panujący trend jest generalnie dodatni na korzyść tych nowo zarejestrowanych. Najwięcej podmiotów, bo aż 311, przybyło w roku 2010, natomiast w roku następnym wystąpiła odwrotna sytuacja, gdyż wyrejestrowano ich o 155 więcej. W latach 2009 - 2015 obserwowano dodatni bilans liczby nowo zarejestrowanych podmiotów w odniesieniu do wyrejestrowywanych, a różnica wyniosła 479 jednostek. Liczba nowo zarejestrowanych podmiotów na 10 tys. ludności w wieku produkcyjnym na terenie MOF wyniosła dla Gminy Sanok 79, dla Gminy Miasta Sanok 110, Miasta i Gminy Lesko 112, a dla Miasta i Gminy Zagórz 86, co daje średnią dla MOF wynoszącą 96,8 (w województwie podkarpackim wskaźnik wyniósł 106, natomiast średnia ogólnopolska jest znacząco wyższa i wynosi 150, według danych GUS za rok 2015).

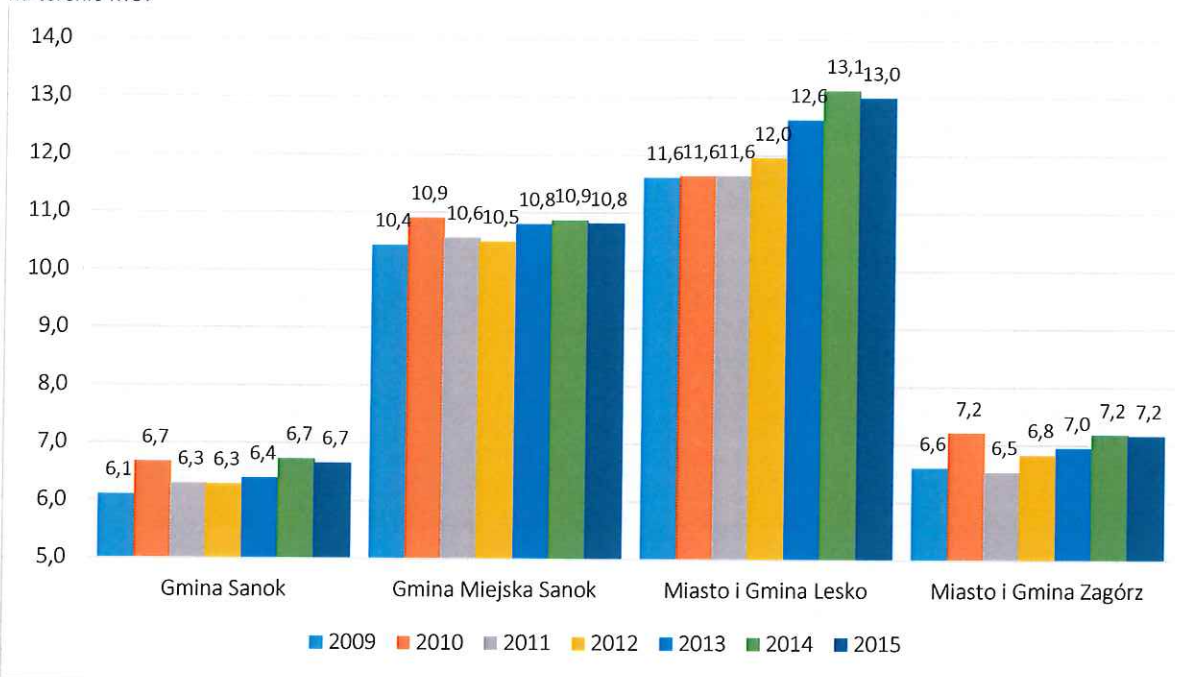
Wykres 24 Podmioty gospodarcze nowo zarejestrowane i wyrejestrowane w sektorze prywatnym w latach 2009 – 2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Liczba osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na terenie MOF w 2015 roku wyniosła 4 886. Wśród gmin Obszaru najwyższy wskaźnik osiągnęło Miasto Sanok będące rdzeniem MOF (2 627 osób). Porównując jednak wskaźnik liczby osób fizycznych prowadzących działalność na 100 osób w wieku produkcyjnym najlepszy wynik osiągnęła Gmina Lesko (13,0), następnie Miasto Sanok (10,8), Gmina Zagórz (7,2) i Gmina Sanok (6,7). Średnia tego wskaźnika dla całego Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego wyniosła w 2015 roku 9,4, co jest wynikiem lepszym niż średnia dla województwa podkarpackiego (9,1), ale znacznie gorszym od średniej ogólnokrajowej (12,4). Zmianę powyższego wskaźnika na przestrzeni ostatnich czterech lat obrazuje poniższy wykres.

Wykres 25 Wskaźnik os. fizycznych prowadzących działalność gosp. na 100 osób w wieku produkcyjnym w latach 2009-2015, na terenie MOF

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Poniższa tabela przedstawia najważniejsze wskaźniki gospodarcze poszczególnych gmin Obszaru osiągnięte w roku 2015 obrazując w sposób syntetyczny rzeczywistą sytuację gospodarki regionalnej.

Tabela 8 Najważniejsze wskaźniki ilustrujące sytuację gospodarczą MOF Sanok-Lesko

	Podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności	Jednostki nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 10 tys. ludności	Jednostki wykreślone z rejestru REGON na 10 tys. ludności	Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 100 osób w wieku produkcyjnym	Podmioty nowo zarejestrowane na 10 tys. ludności w wieku produkcyjnym
Gmina Sanok	521	50	46	6,7	79
Gmina Miejska Sanok	964	69	71	10,8	110
Gmina Zagórz	593	55	52	7,2	86
Gmina Lesko	1026	69	77	13	112
Średnia MOF	776,0	60,8	61,5	9,4	96,8
Województwo podkarpackie	776	67	53	9,1	106
Polska	1 089	94	76	12,4	150

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Większość wskazanych w tabeli zmiennych wyróżnia Miejski Obszar Funkcjonalny na tle województwa podkarpackiego, co świadczy o ważnej roli gospodarczej jaką pełni MOF w gospodarce całego regionu. Należy jednak zauważyć, iż sytuacja gospodarcza Obszaru

i całego województwa, jest zdecydowanie gorsza od sytuacji w Polsce. Największe różnice wskaźników porównując MOF do obszaru całego kraju są zauważalne w przypadku liczby nowo rejestrowanych podmiotów na 10 tysięcy ludności w wieku produkcyjnym oraz liczby podmiotów zarejestrowanych na 10 tysięcy ludności (stanowią ok. 70% średniej dla Polski). Rzeczywisty stan gospodarki regionalnej, jej realny potencjał oceniany z perspektywy funkcjonujących na terenie MOF podmiotów gospodarczych wyróżnia się na tle województwa podkarpackiego, natomiast widoczne są spore zapóźnienia względem reszty kraju. Dostrzega się liczne deficyty oraz bariery rozwojowe wpływające na wolniejszy rozwój gospodarczy regionu MOF. Kluczowymi czynnikami jest dostępność komunikacyjna zarówno w wymiarze ponadregionalnym, jak również lokalnym związanym z dojazdem do stref aktywności gospodarczej oraz połączeniach międzygminnych. Ponadto czynnikami warunkującymi wykorzystanie potencjału gospodarczego MOF jest zwiększenie nacisku na działania związane z promocją gospodarczą, podwyższaniem standardu usług publicznych świadczonych przez gminy oraz dalszym rozwojem terenów inwestycyjnych połączony z wspieraniem instytucji okołobiznesowych działających na rzecz przedsiębiorców.

W 2015 roku Instytut Przedsiębiorstwa z Kolegium Nauk o Przedsiębiorstwie Szkoły Głównej Handlowej opublikował raport pn. *Atrakcyjność inwestycyjna regionów 2015. Województwo podkarpackie*. We wskazanym dokumencie została przedstawiona analiza potencjalnej atrakcyjności inwestycyjnej (PAI), które oceniają walory lokalizacyjne regionów. Wskaźniki te odnoszą się do całości gospodarki regionalnej/narodowej (PAI1_GN) oraz do wybranych sekcji: C - przemysłu przetwórczego, G - handlu i napraw, I - turystyki i gastronomii, M - działalności profesjonalnej, naukowej i technicznej. Wśród ocenionych w raporcie gmin znalazły się także niektóre z gmin tworzących MOF. Wśród podmiotów tworzących Obszar jedynie Gmina Miasta Sanoka znalazła się wśród najlepiej ocenionych gmin, uzyskując siódmą pozycję w województwie pod względem wskaźnika PAI1_GN (0,231) oraz klasę A dla wybranych sekcji gospodarki (C, G, oraz M). Jednostkę tą charakteryzuje bardzo duża uniwersalność walorów lokalizacyjnych, dzięki czemu jest ona atrakcyjna dla ogółu rozpatrywanych rodzajów działalności. Cecha ta nie występuje niestety w gminach zaliczonych do klasy C. Gminy MOF, którym przyznano klasę C:

- Sekcja C: Miasto i Gmina Lesko
- Sekcja G: Miasto i Gmina Lesko;

– Sekcja M: Miasto i Gmina Lesko.

W MOF znajdują się dwie podstrefy Mieleckiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej: Podstrefa Sanok oraz Podstrefa Zagórz, których charakterystykę przedstawia poniższa tabela.

Tabela 9 Charakterystyka Mieleckiej SSE: Podstrefa Sanok i Zagórz

Mielecka SSE	Sektory wiodące (co najmniej 20% udziału w przychodach lub zatrudnieniu)	Skumulowane nakłady inwestycyjne na koniec 2014 r. w mln zł	Liczba miejsc pracy na koniec 2014 r.
Podstrefa Sanok	drewno i wyroby z drewna i korka, z wyłączeniem mebli; wyroby ze słomy i materiałów w rodzaju stosowanych do wyplatania	22,70	197
Podstrefa Zagórz	wyroby z gumy i tworzyw sztucznych, pojazdy samochodowe (z wyłączeniem motocykli), przyczepy i naczepy	78,13	353

Źródło: Raport: Atrakcyjność inwestycyjna regionów 2015 Województwo podkarpackie. www.paiz.gov.pl

Jednym z kluczowych czynników wpływających na wzrost gospodarczy każdego regionu jest posiadanie terenów inwestycyjnych gotowych na przyjęcie potencjalnych inwestorów. W poniższej tabeli przedstawiono zestawienie powierzchni terenów inwestycyjnych poszczególnych gmin wchodzących w skład MOF.

Tabela 10 Zestawienie powierzchni terenów inwestycyjnych w gminach MOF [ha]

Nazwa gminy	Tereny inwestycyjne uzbrojone (ha)	w tym prywat. (ha)	w tym publiczne (ha)	Tereny inwestycyjne nieuzbrojone (ha)	w tym prywat. (ha)	w tym publ. (ha)
Gmina Sanok	8,84	8,84	0,0	87,37	66,68	20,69
Gmina Miejska Sanok	7,22	0,0	7,22	42,66	14,52	28,14
Gmina Lesko	22,31	13,81	8,5	100,70	1,60	99,10
Gmina Zagórz	10,0	0,0	10,0	224,0	190,0	34,0
MOF	48,37	22,65	25,72	454,73	272,80	181,93

Źródło: dane gmin tworzących MOF Sanok-Lesko za rok 2015

Wszystkie gminy Obszaru zadeklarowały posiadanie uzbrojonych terenów inwestycyjnych, jednak stanowią one zaledwie 9,61% całości tego typu terenów zlokalizowanych w MOF. Rezultat ten determinowany jest w dużej mierze przez Gminę Zagórz, która posiada nieuzbrojony obszar o stosunkowo dużej powierzchni. Posiadana liczba terenów inwestycyjnych nie jest duża, a duża część z nich znajduje się w prywatnych rękach. Kluczowe

wyduje się być przede wszystkim podjęcie działań zmierzających do uzbrojenia posiadanych gruntów przeznaczonych pod inwestycje, gdyż stanowią one zdecydowaną większość z całości tego typu terenów. Posiadanie uzbrojonych terenów inwestycyjnych gotowych na przyjęcie potencjalnych inwestorów i tworzenie na nich stref aktywności gospodarczej jest kluczowe dla dalszego rozwoju MOF. W kontekście rozwoju gospodarczego oraz zwiększania potencjału Obszaru należy wykazać potrzebę ich spójnej promocji, w tym promocji stref aktywności gospodarczej całego Obszaru.

Prawidłowy rozwój gospodarczy każdego obszaru jest często powiązany z pozyskiwaniem inwestorów oraz rozwojem aktualnie funkcjonujących stref aktywności gospodarczej oraz terenów inwestycyjnych. Ważnym czynnikiem wpływającym na zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej każdego regionu, a co za tym idzie również potencjału gospodarczego, jest efektywne wykorzystanie synergii pomiędzy władzami lokalnymi, sektorem nauki oraz instytucjami otoczenia biznesu, rozumianymi, jako podmioty posiadające bazę materialną, techniczną, zasoby ludzkie i kompetencje niezbędne do świadczenia usług na rzecz sektora MŚP. Do zadań instytucji otoczenia biznesu można zaliczyć: wspieranie przedsiębiorczości, działania na rzecz osób rozpoczynających działalność gospodarczą oraz pomoc nowotworzonym przedsiębiorstwom. Najpopularniejszymi podmiotami prowadzącymi działalność ukierunkowaną na wspieranie przedsiębiorców są: centra transferu technologii, agencje, klastry, inkubatory technologiczne, izby gospodarcze, biura karier oraz parki technologiczne. Jedyne instytucje otoczenia biznesu nastawione na działania związane z wspieraniem ogólnie pojętej przedsiębiorczości i działające w MOF zlokalizowane są w Sanoku. Jest to Regionalna Izba Gospodarcza w Sanoku oraz Centrum Wspierania Biznesu w Sanoku. RIG Sanok działa od 1993 roku oferując przedsiębiorcom wsparcie głównie w zakresie doradztwa dotyczącego prowadzenia działalności gospodarczej i zarządzania firmą. Ponadto zajmuje się także organizacją szkoleń oraz targów i wystaw. Mała liczba tego typu instytucji otoczenia biznesu z całą pewnością nie wzmacnia potencjału gospodarczego Obszaru i może stanowić barierę w jego dalszym dynamicznym rozwoju. Aktywne instytucje otoczenia biznesu pełnią ważną rolę w rozwoju istniejących, oraz powstawaniu nowych, często innowacyjnych biznesów. Działania IOB mogą skupiać się, np. na świadczeniu pomocy oraz usług doradczych w zakładaniu nowych firm, podnoszeniu umiejętności kadry zarządzającej i kierowniczej w MSP, czy doszkalananiu pracowników. Bardzo często IOB skupiają grupy lokalnych przedsiębiorców

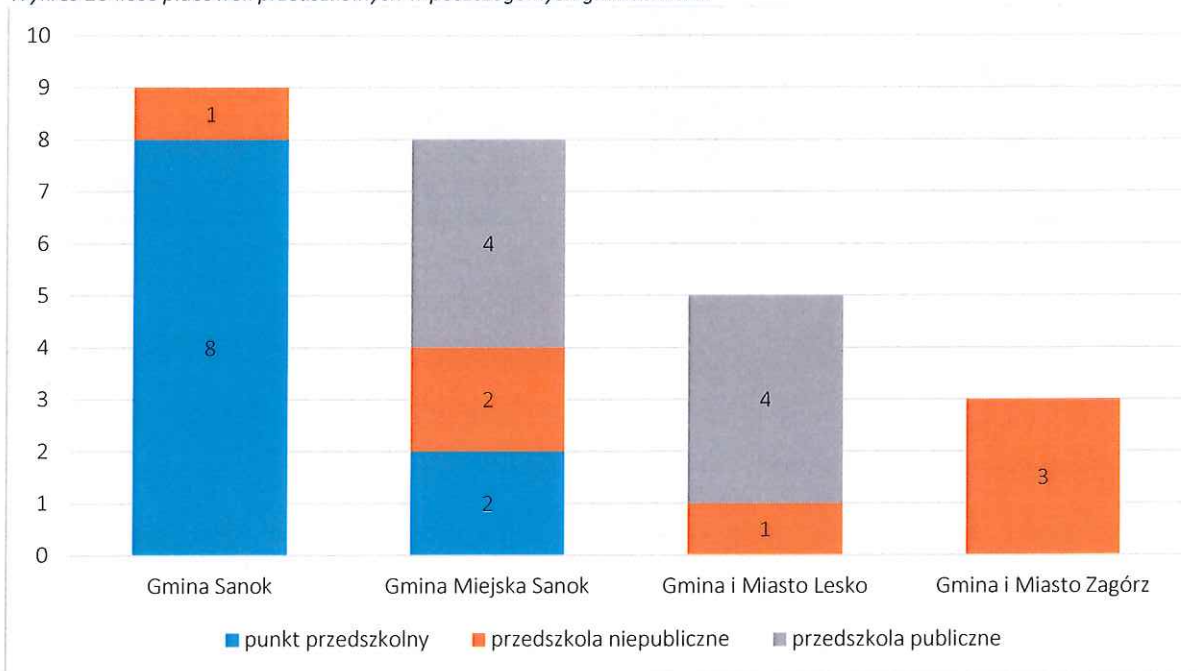
umożliwiając im wymianę doświadczeń, oferując zacieśnienie współpracy z lokalnymi partnerami biznesowymi, organizację wspólnych misji gospodarczych, pomoc w zakresie promocji, znalezienie partnerów do współpracy międzynarodowej, czy zdobywaniu nowych rynków zbytu. Powstanie Inkubatorów przedsiębiorczości oraz aktywnie działających Instytucji Otoczenia Biznesu obejmujących swoim działaniem cały MOF powinno być priorytetem, którego realizacja znacząco wpłynie na polepszenie warunków prowadzenia działalności gospodarczej na całym Obszarze i umożliwi jego dalszy rozwój.

Podsumowując rozdział dotyczący potencjału gospodarczego Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego należy stwierdzić, że jej potencjał gospodarczy (oceniany z perspektywy funkcjonujących na terenie podmiotów) wyróżnia się na tle całego województwa podkarpackiego, widoczne są natomiast liczne zapóźnienia względem reszty kraju. Kluczowe jest podjęcie działań zmierzających do zmniejszenia istniejących barier rozwojowych powodujących wolniejszy rozwój gospodarczy Obszaru. Działania te powinny skupić się na rozwiązaniach sprzyjających powstawaniu nowych miejsc pracy, np. poprzez rozwój dobrze skomunikowanych stref aktywności gospodarczej. Działania związane ze wspólną promocją gospodarczą, podwyższeniem standardu świadczonych usług publicznych, rozwojem terenów inwestycyjnych oraz wspieraniem powstawania instytucji otoczenia biznesu powinny przyczynić się do stworzenia dogodnych warunków do prowadzenia i powstawania nowych przedsiębiorstw.

3.8 Edukacja

Według danych Systemu Informacji Oświatowej z 30 września 2015 roku w gminach MOF funkcjonuje łącznie 15 przedszkoli, w tym 7 niepublicznych. Uwzględniając także punkty przedszkolne liczba placówek edukacji przedszkolnej na terenie Obszaru wzrasta do 25. Poniższy wykres przedstawia rozkład placówek w poszczególnych gminach MOF.

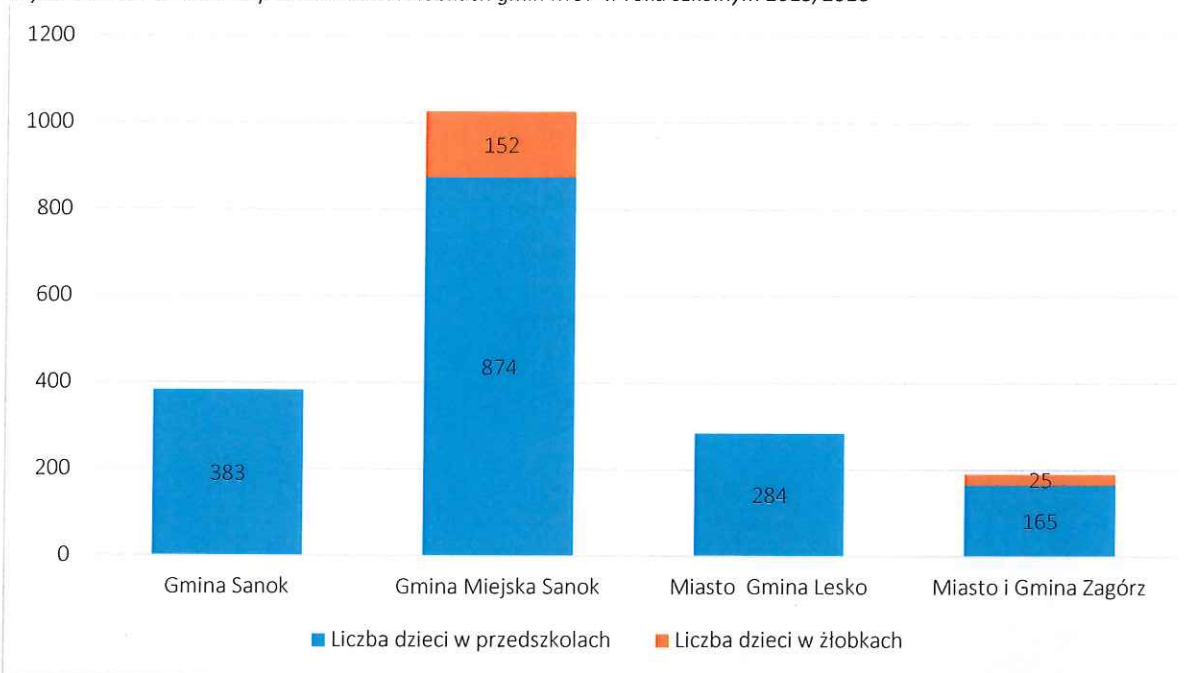
Wykres 26 Ilość placówek przedszkolnych w poszczególnych gminach MOF

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych SIO, wrzesień 2015

Należy zwrócić uwagę, iż przedszkola publiczne w MOF działają jedynie w Mieście Lesko i Gminie Miejskiej Sanok. Poniższy wykres przedstawia liczbę dzieci uczęszczających w roku szkolnym 2013/2014 do żłobków i przedszkoli (publicznych i niepublicznych) na terenie poszczególnych gmin MOF.

Wykres 27 Liczba dzieci w przedszkolach i żłobkach gmin MOF w roku szkolnym 2015/2016

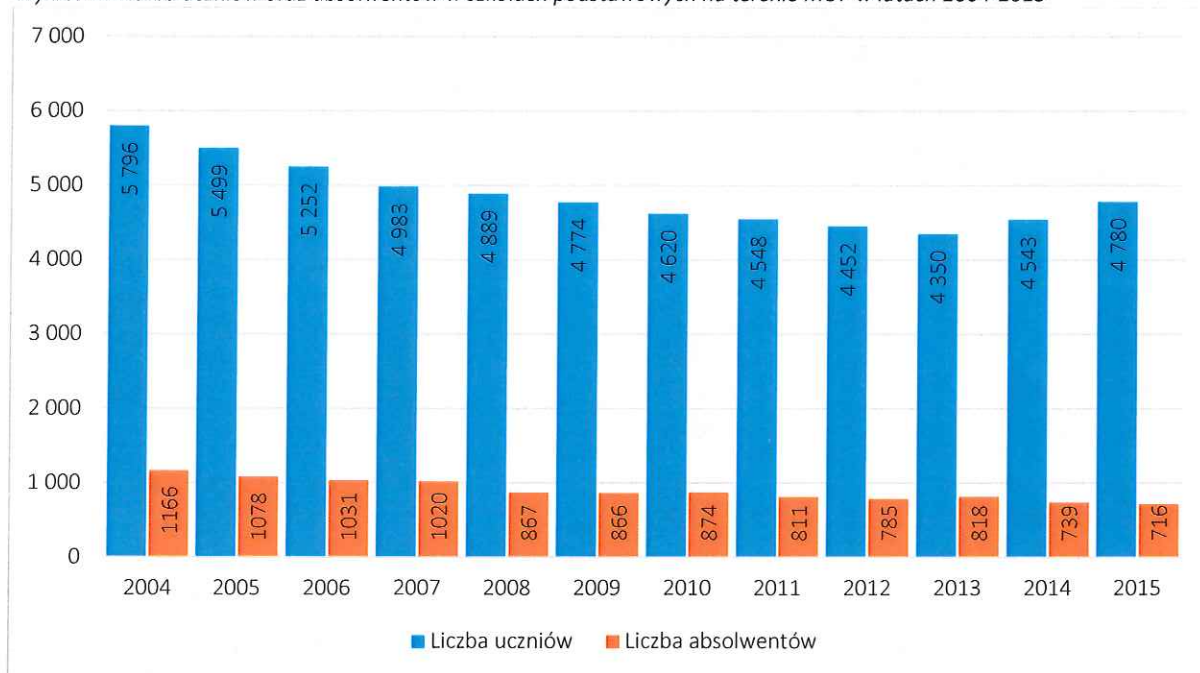

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych gmin. *Dane za rok 2015/2016

W 2015 roku na terenie gmin MOF łączna liczba dzieci uczęszczających do żłobków i przedszkoli na terenie Obszaru wyniosła 1 883.

Według danych Systemu Informacji Oświatowej z 30 września 2015 roku terenie MOF funkcjonuje 36 szkół podstawowych (w tym 2 szkoły niepubliczne) do których w 2015 roku uczęszczało łącznie 4 780 uczniów. Poniższy wykres przedstawia liczbę uczniów i absolwentów szkół podstawowych na przestrzeni ostatnich 10 lat.

Wykres 28 Liczba uczniów oraz absolwentów w szkołach podstawowych na terenie MOF w latach 2004-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Jak widać na powyższym wykresie liczba uczniów i absolwentów na przestrzeni ostatnich 12 lat ma wyraźną tendencję spadkową. Porównując dane z 2004 roku z danymi za rok 2015 liczba uczniów spadła o 17,5%, a liczba absolwentów aż o 38,6%. Największe spadki uczących się można zauważyć na przestrzeni lat 2004-2007.

Aby dokonać oceny jakości edukacji na terenie Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego należy sięgnąć do wyników egzaminów, które są podawane przez Okręgowe Komisje Egzaminacyjne. Województwo podkarpackie, a więc także Obszar obsługiwany jest przez OKE w Krakowie. W poniższej tabeli przedstawiono syntetyczne zestawienie rezultatów osiągniętych przez uczniów szkół podstawowych zlokalizowanych na terenie MOF. Dane dotyczą testów szóstoklasisty i w celu dokonania rzeczywistej oceny sytuacji zostały zestawione z średnią ocen dla całego województwa podkarpackiego oraz średnią ogólnokrajową.

Tabela 11 Wyniki testu szóstoklasisty w poszczególnych gminach MOF w latach 2013-2015

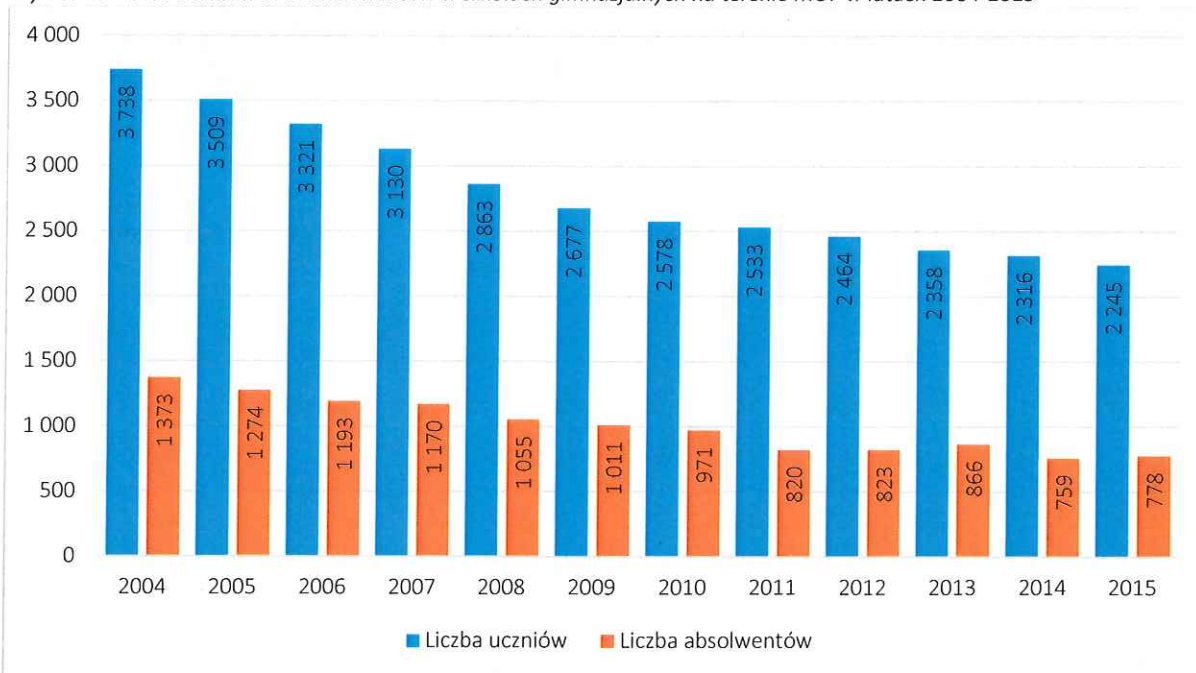
	Szkoły podstawowe		
	Średni wynik testu szóstoklasisty [%] W 2013 r.	Średni wynik testu szóstoklasisty [%] W 2014 r.	Średni wynik testu szóstoklasisty [%] W 2015 r.
Gmina Sanok	55,4	66,7	63,5
Gmina Miejska Sanok	61,0	71,4	71,2
Gmina Lesko	55,1	67,5	66,8
Gmina Zagórz	59,1	71,9	69,5
Średnia dla MOF	57,7	69,3	67,8
Średnia dla województwa	60,9	65,8	67,7
Średnia ogólnopolska	60,1	64,6	67,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych OKE w Krakowie

Efekty procesu kształcenia w szkołach podstawowych MOF, rozumiane wprost jako wyniki egzaminu przeprowadzanego na zakończenie procesu kształcenia, ujęte w formie uśrednionej kształtują się na wyższym poziomie zarówno w odniesieniu do województwa podkarpackiego, jak również całego kraju. Należy zauważyć, że uczniowie uczęszczający do szkół podstawowych w Mieście Sanok osiągnęli dużo wyższe od średniej wojewódzkiej i krajowej wyniki, co świadczy o wysokiej jakości kształcenia w tamtejszych placówkach. Najgorszy wynik spośród gmin MOF osiągnęli uczniowie z gminy Sanok.

Według danych Systemu Informacji Oświatowej z 2015 roku na terenie Obszaru funkcjonuje 15 placówek kształcących na poziomie gimnazjalnym. W gminie Lesko są to 3 placówki, w mieście Sanok 6, w gminie Sanok (obszar wiejski) 4 oraz 2 w gminie Zagórz. W 2015 roku łączna liczba gimnazjalistów wynosi 2 245 oraz 778 absolwentów. Poniższy wykres przedstawia liczbę uczniów i absolwentów szkół gimnazjalnych na przestrzeni ostatnich 10 lat.

Wykres 29 Liczba uczniów oraz absolwentów w szkołach gimnazjalnych na terenie MOF w latach 2004-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

W analizowanym okresie odnotowano wyraźny spadek liczby uczących się w gimnazjach o 1 493 osób, co stanowi średnio 39,9%, a największe spadki obserwowano na przestrzeni lat 2004-2009. Można również zauważyć niewielki wzrost liczby absolwentów w roku 2013 (o 51 osób).

W poniższej tabeli przedstawiono syntetyczne zestawienie rezultatów osiągniętych przez uczniów szkół gimnazjalnych zlokalizowanych na terenie MOF - dane dotyczą testu gimnazjalisty. W celu dokonania rzeczywistej oceny sytuacji zostały zestawione z średnią ocen dla całego województwa podkarpackiego oraz średnią ogólnokrajową.

Tabela 12 Wyniki testu gimnazjalnego na terenie MOF z 2015 roku

	Gimnazja									
	Średni wynik testu gimnazjalnego. Zakres: historia i wiedza o społeczeństwie		Średni wynik testu gimnazjalnego. Zakres: język polski		Średni wynik testu gimnazjalnego. Zakres: przedmioty przyrodnicze		Średni wynik testu gimnazjalnego. Zakres: matematyka		Średni wynik testu gimnazjalnego. Język angielski	
	[pkt]	[%]	[pkt]	[%]	[pkt]	[%]	[pkt]	[%]	[pkt]	[%]
Gmina Sanok	21,5	67,1	19,8	61,8	13,5	48,2	13,9	48,0	22,8	57,1
Gmina Miejska Sanok	21,9	68,3	21,2	66,2	15,2	54,2	15,4	53,1	29,5	73,9
Gmina Lesko	19,5	61,1	20,0	62,4	13,2	47,2	12,2	42,0	26,7	66,7
Gmina Zagórz	20,4	63,8	19,4	60,7	13,8	49,4	13,5	46,7	24,6	61,6
Średnia dla MOF	20,8	65,1	20,1	62,8	13,9	49,8	13,8	47,5	58,9	64,8
Średnia dla województwa podkarpackiego		65,0		63,0		51,0		50,0		65,0 (p. pod.) 45,0 (p.roz.)
Średnia ogólnopolska		64,0		62,0		50,0		48,0		67,0 (p. pod.) 48,0 (p.roz.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych OKE w Krakowie

Wyniki jakości kształcenia osiągnięte przez szkoły podstawowe nie znajdują prostego przełożenia na rezultaty szkół gimnazjalnych, gdyż wyniki w zakresie wiedzy humanistycznej (historia, wiedza o społeczeństwie oraz język polski) są nieco wyższe od średniej wojewódzkiej i ogólnopolskiej. Trochę gorzej sytuacja wygląda biorąc pod uwagę wyniki testu matematycznego (różnica 2,5 punktów procentowych w stosunku do średniej województwa oraz 0,5 do średniej ogólnokrajowej). Egzamin z języka angielskiego został w 2014 roku podzielony na część podstawową i rozszerzoną (szczegółowe dane w Tabeli 12). Także w przypadku wyników z testu przyrodniczego rezultaty osiągnięte w MOF są nieznacznie gorsze od średniej dla województwa (o 1,2 punktów procentowych) i porównywalne do średniej ogólnokrajowej (gorsze o 0,2 punktów procentowych). Porównując wyniki uzyskane przez poszczególne gminy wchodzące w skład MOF należy zauważyć, że generalnie dużo lepsze wyniki osiągnęła Gmina Sanok a zwłaszcza Gmina Miasta Sanok. Poza miastem Sanok, można również zauważyć dysproporcję kompetencji w zakresie języka angielskiego, co dowodzi konieczności podjęcia działań związanych ze wzmocnieniem poziomu nauczania języków obcych. Kwestie kompetencji lingwistycznych przekładają się na późniejszą atrakcyjność

absolwentów na rynku pracy. Wpływa to bezpośrednio na atrakcyjność inwestycyjną całego Obszaru, a co za tym idzie, na jego ogólny potencjał społeczno-gospodarczy.

Dane Systemu Informacji Oświatowej z 2015 roku wskazują, iż na terenie Obszaru działa obecnie 33 szkół ponadgimnazjalnych, z czego aż 27 zlokalizowanych jest w Mieście Sanok, a 6 w Mieście Lesko. W pozostałych gminach Obszaru nie zlokalizowano żadnych szkół świadczących usługi w zakresie szkolnictwa ponadgimnazjalnego. Badany Obszar charakteryzuje się więc swoistą dwubiegunowością jeśli chodzi o edukację na poziomie ponadgimnazjalnym, co wynika bezpośrednio z faktu, iż MOF zlokalizowany jest w dwóch różnych powiatach, leskim oraz sanockim, które to są odpowiedzialne za realizację zadań oświatowych na poziomie ponadgimnazjalnym. Poniższa tabela przedstawia szczegółowe dane dotyczące szkolnictwa ponadgimnazjalnego.

Tabela 13 Wykaz szkół ponadgimnazjalnych MOF

Nazwa szkoły, placówka	Miasto, ulica	Organ prowadzący	Liczba uczniów
I Liceum Ogólnokształcące im. Komisji Edukacji Narodowej w Sanoku	Sanok, Zagrody	Powiat ziemski	610
II Liceum Ogólnokształcące w Sanoku	Sanok, Mickiewicza	Powiat ziemski	539
Liceum Ogólnokształcące w Sanoku	Sanok, Cerkiewna	Ewa Piechowska	67
Niepubliczne Liceum Ogólnokształcące dla Dorosłych w Sanoku	Sanok, Głogowa	Andrzej Brygidyn	7
Prywatne Liceum Ogólnokształcące dla Dorosłych "Twoja-Szkoła"	Sanok, Jana III Sobieskiego	CASUS SP Z.O.O	124
Medyczna Szkoła Policealna w Sanoku	Sanok, Cerkiewna	Ewa Piechowska	0
Niepubliczna Szkoła Policealna w Sanoku	Sanok, Mickiewicza	Barbara Leśkiewicz-Rzeszutek	0
PODKARPACKA SZKOŁA PRZEDSIĘBIORCZOŚCI W SANOKU	Sanok, Mickiewicza	PENAR-WOŹNIAK	54
Policealna Szkoła w Sanoku	Sanok, Cerkiewna	EWA PIECHOWSKA	207
Prywatna Szkoła Policealna Dla Dorosłych "Twoja-Szkoła" w Sanoku	Sanok, Jana III Sobieskiego	Casus Sp. z o.o	0
Medyczna Szkoła Policealna im. Anny Jenke w Sanoku	Sanok, Konarskiego	Samorząd województwa	319
Policealna Szkoła Medyczno-Społeczna dla Dorosłych w Sanoku	Sanok, Konarskiego	Samorząd województwa	159
I Liceum Ogólnokształcące dla Dorosłych w Sanoku	Sanok, Stróżowska	Powiat ziemski	29
Szkoła Policealna dla Dorosłych Nr 2 w Sanoku	Sanok, Stróżowska	Powiat ziemski	0
II Liceum Ogólnokształcące dla Dorosłych w Sanoku	Sanok, Jana III Sobieskiego	Powiat ziemski	0
Technikum nr 1 w Sanoku	Sanok, Jana III Sobieskiego	Powiat ziemski	480
Zasadnicza Szkoła Zawodowa nr 1 w Sanoku	Sanok, Jana III Sobieskiego	Powiat ziemski	16
III Liceum Ogólnokształcące w Sanoku	Sanok, Stróżowska	Powiat ziemski	54

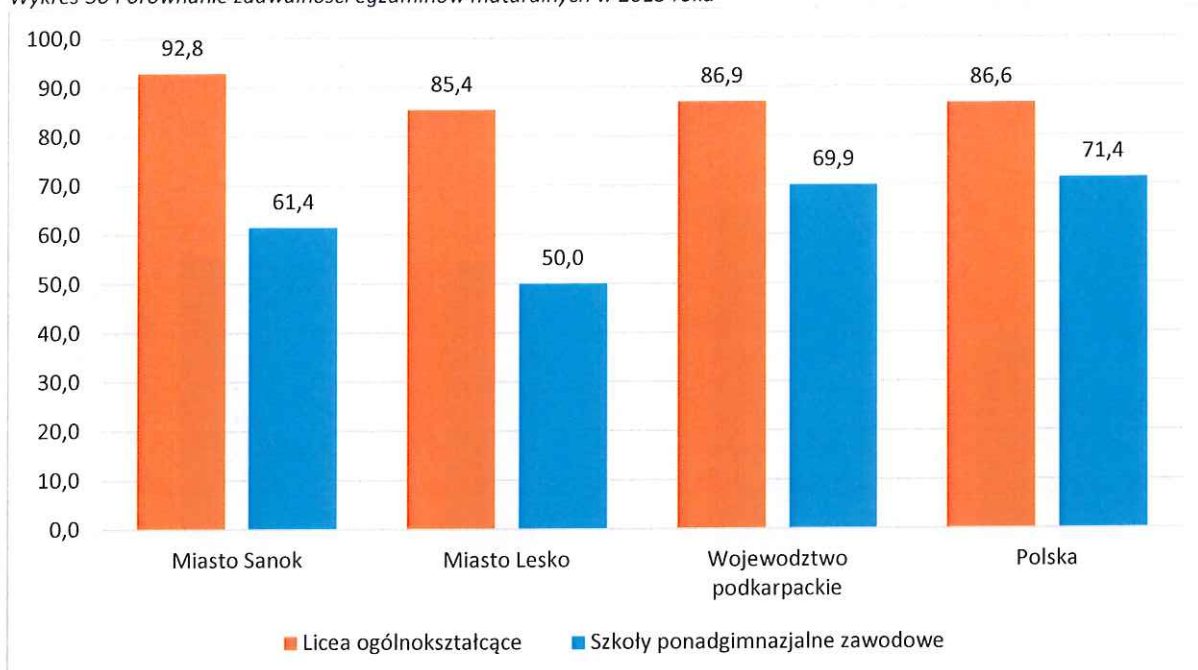
Nazwa szkoły, placówka	Miasto, ulica	Organ prowadzący	Liczba uczniów
Technikum Nr 2 w Sanoku	Sanok, Stróżowska	Powiat ziemski	249
Zasadnicza Szkoła Zawodowa Nr 2 w Sanoku	Sanok, Stróżowska	Powiat ziemski	90
Technikum Nr 3 w Sanoku	Sanok, Stróżowska	Powiat ziemski	831
Zasadnicza Szkoła Zawodowa Nr 3 Sanoku	Sanok, Stróżowska	Powiat ziemski	37
Technikum Nr 4 w Sanoku	Sanok, Sadowa	Powiat ziemski	139
Zasadnicza Szkoła Zawodowa Nr 4 w Sanoku	Sanok, Sadowa	Powiat ziemski	61
III Liceum Ogólnokształcące dla Dorosłych	Sanok, Sadowa	Powiat ziemski	37
Technikum nr 5	Sanok, Sadowa	Powiat ziemski	220
Zasadnicza Szkoła Zawodowa nr 5	Sanok, Sadowa	Powiat ziemski	176
Liceum Ogólnokształcące w Lesku	Lesko, Piłsudskiego	Powiat ziemski	181
Technikum Leśne w Lesku	Lesko, Jana Pawła II	Minister ds. środowiska	198
Zasadnicza Szkoła Zawodowa w Lesku	Lesko, al. Jana Pawła II	Minister ds. środowiska	0
Liceum ogólnokształcące dla dorosłych	Lesko, al. Jana Pawła II	Powiat ziemski	3
Technikum	Lesko, al. Jana Pawła II	Powiat ziemski	221
Zasadnicza Szkoła Zawodowa	Lesko, al. Jan Pawła II	Powiat ziemski	147

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z SIO, 2015

Aktualnie na poziomie ponadgimnazjalnym w MOF naukę pobiera ok. 5 255 uczniów (SIO nie agreguje danych dla wszystkich rodzajów szkół), z czego ok. 4 505 w Sanoku i ok. 750 w Lesku. Największa liczba uczniów, bo aż 831, uczęszcza do Technikum nr 3 w Sanoku.

Na poniższym wykresie przedstawiono informację na temat zdawalności egzaminów maturalnych w liceach ogólnokształcących oraz zawodowych szkołach ponadgimnazjalnych MOF.

Wykres 30 Porównanie zdawalności egzaminów maturalnych w 2015 roku

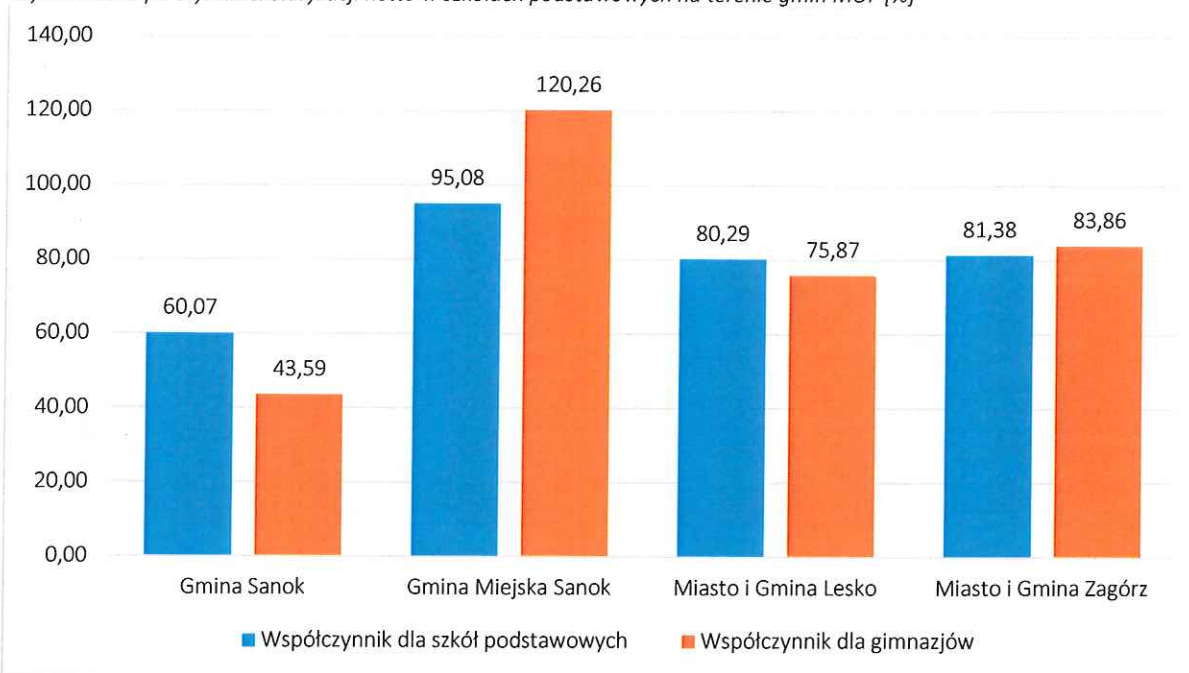

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Powyższy wykres ukazuje poziom kształcenia w szkołach ponadgimnazjalnych MOF mierzony zdawalnością egzaminów maturalnych w porównaniu do województwa oraz Polski. Wyniki osiągane przez uczniów kształcących się na terenie Obszaru Funkcjonalnego w przypadku wyników zawodowych szkół ponadgimnazjalnych są gorsze od średnich dla województwa oraz ogólnokrajowych. Różnica dla Sanoka wynosi odpowiednio 8,5 punktów procentowych w stosunku do województwa oraz 10 punktów procentowych do średniej krajowej. Gorzej sytuacja wygląda w Lesku, gdzie różnice sięgają aż 19,9 punktów procentowych w stosunku do średniej wojewódzkiej oraz 21,4 punktów procentowych do średniej krajowej. W przypadku wyników liceów ogólnokształcących wyniki osiągane przez uczniów kształcących się w Sanoku są lepsze od średnich dla województwa oraz ogólnokrajowych odpowiednio o 5,9 i 6,2 punktów procentowych, z kolei dla Leska są niższe o 1,5 oraz 1,2 punktów procentowych.

Poniżej przedstawiono współczynnik skolaryzacji netto w odniesieniu do gmin tworzących MOF. Wysoki poziom tego współczynnika może świadczyć o dużej atrakcyjności edukacyjnej danej gminy. Na jego wielkość może mieć także wpływ dogodna lokalizacja placówki oświatowej, np. w sytuacji, gdy wybór szkoły uzależniony jest od możliwości dojazdu ucznia czy miejsca pracy rodzica.

Wykres 31 Współczynnik skolaryzacji netto w szkołach podstawowych na terenie gmin MOF [%]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS za rok 2015

Analizując przedstawione dane dotyczące współczynnika skolaryzacji netto, należy jednoznacznie stwierdzić, iż placówki oświatowe mieszczące się w gminie miejskiej Sanok cieszą się największą popularnością wśród mieszkańców Obszaru. Na ich atrakcyjność oprócz dogodnej lokalizacji (w centrum życia społeczno-gospodarczego MOF) wpływa także wysoki poziom nauczania w tych placówkach, co jest szczególnie widoczne w przypadku gimnazjów. Wynik Gminy wiejskiej Sanok jest zapewne w dużym stopniu determinowany bliskością silniejszego ośrodka edukacyjnego, jakim jest Miasto Sanok.

Na terenie Obszaru funkcjonuje jedna szkoła wyższa - Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jana Grodka w Sanoku przy ul. Mickiewicza 21. PWSZ została utworzona 1 czerwca 2001 r.⁶ i funkcjonuje pod patronatem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Rzeszowskiego oraz Politechniki Rzeszowskiej. Aktualnie uczelnia ta oferuje możliwość kształcenia na jedenastu kierunkach studiów pierwszego stopnia (studia licencjackie i inżynierskie), są to⁷:

- Ekonomia – specjalność: ekonomia, ekonomia handlu i sprzedaży;

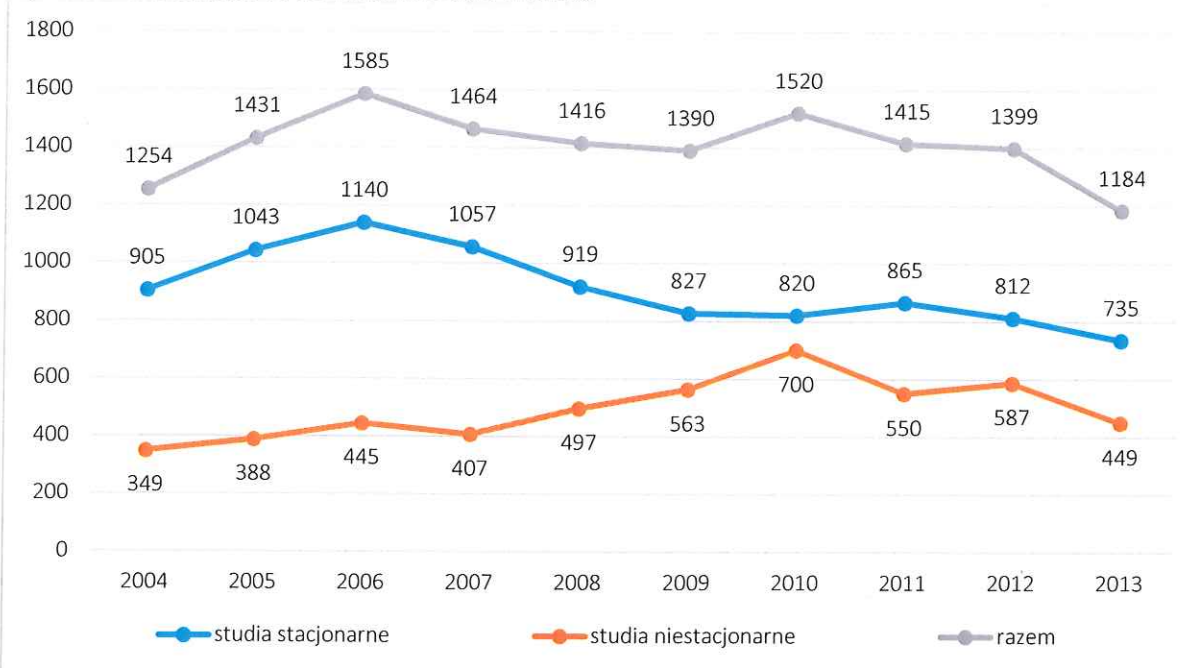
⁶ Wykaz uczelni publicznych nadzorowanych przez Ministra właściwego ds. szkolnictwa wyższego - Państwowe Wyższe Szkoły Zawodowe, www.nauka.gov.pl

⁷ www.pwsz-sanok.edu.pl

- Pedagogika – specjalność: logopedia i terapia pedagogiczna, pedagogika opiekuńczo-wychowawcza z terapią pedagogiczną, zintegrowana edukacja wczesnoszkolna i edukacja przedszkolna;
- Praca socjalna – specjalność: praca socjalna z opieką środowiskową i instytucjonalną, praca socjalna z opieką nad osobą starszą i niepełnosprawną, praca socjalna z resocjalizacją;
- Nowe media, reklama, kultura współczesna – specjalności: grafika komputerowa, fotografia i film;
- Edukacja artystyczna w zakresie sztuki muzycznej – specjalność: edukacja muzyczna;
- Mechanika i budowa maszyn – specjalność: zarządzanie jakością produkcji, logistyka w przedsiębiorstwie, informatyka stosowana w budowie maszyn, mechatronika z informatyką, programowanie i obsługa obrabiarek CNC;
- Gospodarka w ekosystemach rolnych i leśnych
- Pielęgniarstwo;
- Ratownictwo medyczne;
- Rolnictwo – specjalność: doradztwo rolniczo-ekonomiczne, monitoring i kształtowanie środowiska rolniczego;
- Gospodarka zasobami na obszarach wiejskich – specjalność: menadżer spółdzielczości, lider samorządu.

Poniższy wykres przedstawia rozkład liczby studentów PWSZ im. Jana Grodka w Sanoku w podziale na tryb studiów w ostatnich 10 latach.

Wykres 32 Liczba studentów PWSZ im. Jana Grodka w Sanoku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PWSZ, 2003-2013

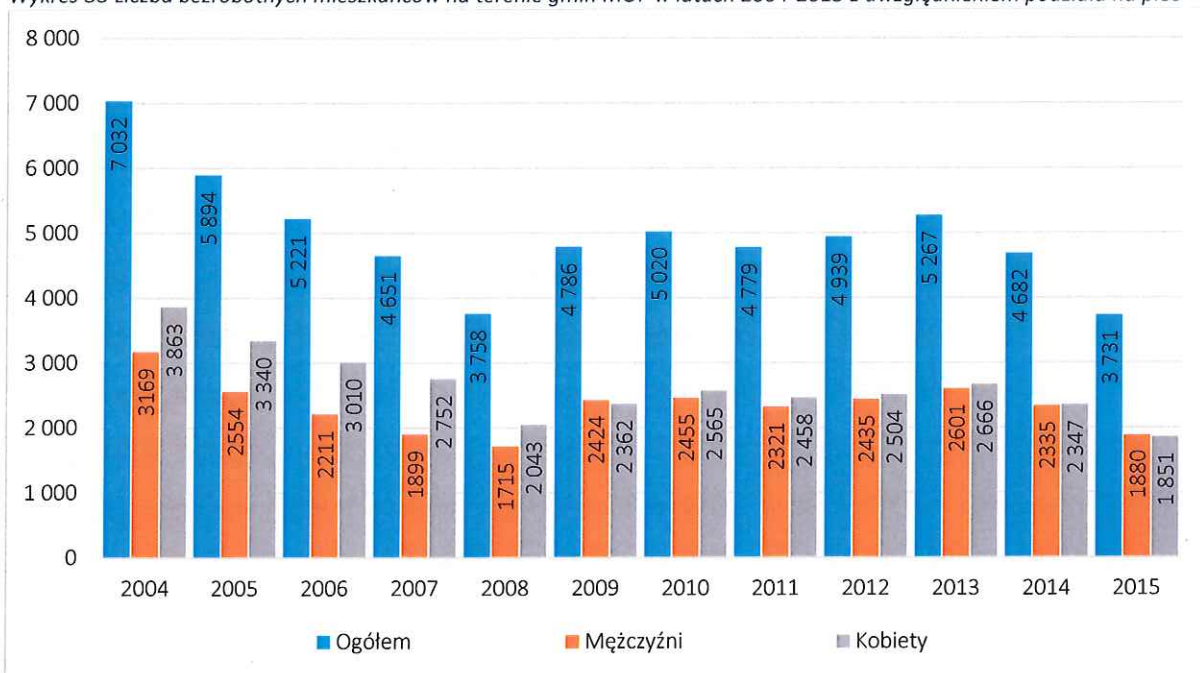
Liczba studentów studiów stacjonarnych i niestacjonarnych w PWSZ w ostatnich latach wyraźnie spada. Do kierunków cieszących się największą popularnością wśród studentów studiów stacjonarnych w roku 2013 należy: pielęgniarstwo (134 osób), pedagogika (128 osób) oraz praca socjalna (110 osób). Jeśli chodzi zaś o kierunki studiów niestacjonarnych, najpopularniejsze są: rolnictwo (99 osób), praca socjalna (85 osób) oraz mechanika i budowa maszyn (78 osób).

Lokalizacja w MOF jednej wyższej uczelni nie daje istotniej przewagi konkurencyjnej nad innymi Obszarami Funkcjonalnymi regionu, dlatego istotne jest dalsze wzmacnianie pozycji Gminy Miasta Sanoka na akademickiej mapie kraju, np. zabieganie o otwarcie nowych, perspektywicznych z gospodarczego punktu widzenia, kierunków. Najprężniejszym ośrodkiem akademickim regionu jest jego stolica – Miasto Rzeszów, które w dużym stopniu monopolizuje swoim zasięgiem całe województwo Podkarpackie. Wykwalifikowana kadra pracownicza daje bardzo istotną przewagę konkurencyjną wpływając bezpośrednio na atrakcyjność inwestycyjną i gospodarczą regionu poprzez zaspokojenie potrzeb przedsiębiorców i inwestorów w tym zakresie. Z uwagi na powyższe szczególnie istotne wydaje się być wspieranie także innych form pozyskiwania dla gospodarki Obszaru wykwalifikowanej kadry pracowniczej, w tym także umożliwianie ustawicznego doszkalania jego mieszkańców.

3.9 Rynek pracy

Poniższy wykres ilustruje dynamikę zmian w liczbie bezrobotnych mieszkańców gmin zamieszkujących Miejski Obszar Funkcjonalny. Na przestrzeni ostatnich dwunastu lat rejestrowane bezrobocie zmalało o 3 301 osób, przy czym do 2008 roku obserwowano stały spadek liczby osób pozostających bez pracy i wyniósł on wtedy 3 758. W kolejnych latach wystąpiła negatywna tendencja wzrostowa, jednak od 2014 roku bezrobocie ponownie zaczęło spadać i w 2015 roku wynosiło 3 731 osób. Największą grupę bezrobotnych, w całym badanym okresie, stanowią kobiety. Największy procentowy udział kobiet wśród bezrobotnych miał miejsce w roku 2007 (stanowiły 59,2% bezrobotnych), najniższy w 2009 (49,4%). Natomiast w roku 2015 kobiety stanowiły ogółem 49,6% bezrobotnych, co jest wynikiem lepszym od średniej dla województwa podkarpackiego (51,5%) i dla Polski (52,2%).

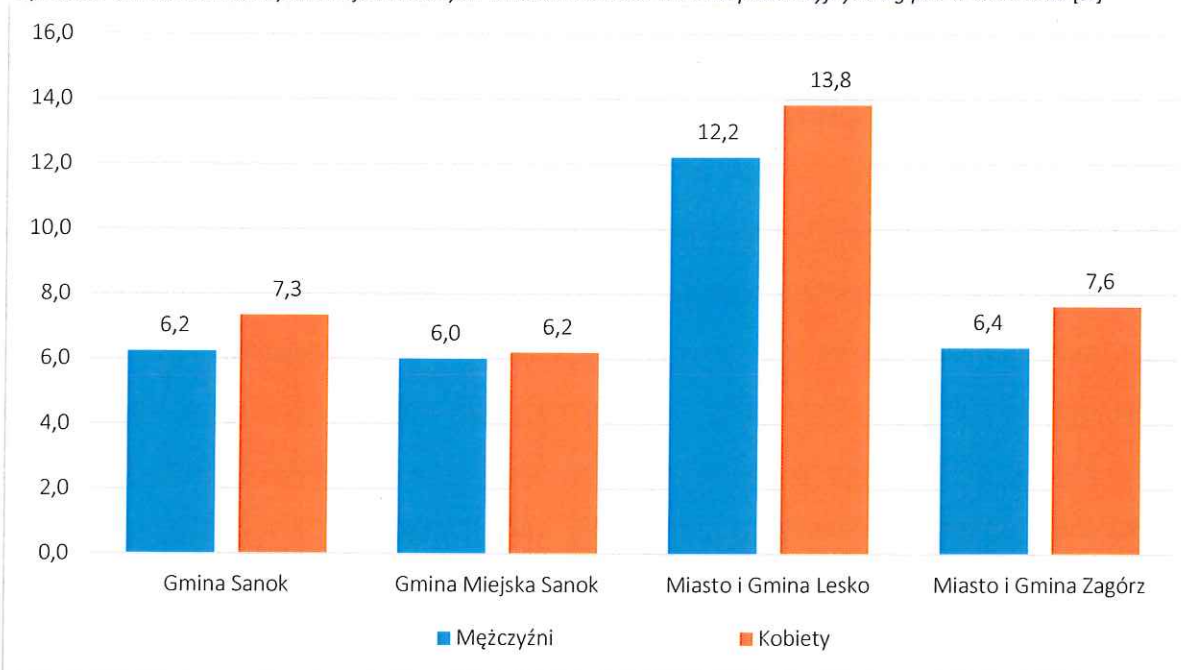
Wykres 33 Liczba bezrobotnych mieszkańców na terenie gmin MOF w latach 2004-2015 z uwzględnieniem podziału na płeć

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Wykres poniżej ilustruje udział bezrobotnych w stosunku do ogólnej liczby ludności w wieku produkcyjnym w 2015 roku. Najniższe wskaźniki zostały odnotowane w Mieście Sanok oraz w Gminie Sanok, trochę gorzej sytuacja wygląda w Mieście i Gminie Zagórz. Zdecydowanie gorsza sytuacja na rynku pracy panuje w Mieście i Gminie Lesko, która osiągnęła najwyższy udział bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym na całym Obszarze.

Wykres 34 Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym wg płci w 2015 roku [%]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Według danych GUS bezrobocie ogółem w 2015 roku dla całego Obszaru MOF wyniosło 8,2% (Gmina Sanok 6,7%, Miasto Sanok 6,1%, Gmina Zagórz 6,9% oraz Gmina Lesko 13%). Jest to wynik lepszy niż średnia dla całego województwa podkarpackiego (9,2%), ale znacznie gorszy niż średnia ogólnopolska (6,5%). Poniższy wykres przedstawia poziom bezrobocia w MOF na przestrzeni ostatnich lat. Należy zauważyć systematyczny spadek poziomu bezrobocia w latach 2004 – 2008, wtedy też osiągnęło ono najniższy poziom przyjmując wartość 7,9%. W 2009 roku bezrobocie niestety wzrosło pozostając na podobnym poziomie w kolejnych latach. Zmniejszyło się dopiero w 2014 roku osiągając poziom 9,9%. Tendencja spadkowa utrzymała się i w 2015 roku udział bezrobotnych wyniósł 8,2%.

Wykres 35 Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w MOF [%]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, 2004-2015

Poniższa tabela przedstawia przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w relacji do średniej krajowej w 2015 roku. Ponieważ GUS nie agreguje danych na poziomie gmin (NTS-5) przedstawiono dane dla powiatów, na terenie których znajduje się Miejski Obszar Funkcjonalny Sanok-Lesko oraz dla powiatów ościennych. Przeciętne wynagrodzenie brutto w powiecie leskim wyniosło tylko 3 504,61 zł brutto, co stanowi 84,4% średniej krajowej. W powiecie sanockim jest ono jeszcze niższe i przyjęło wartość 3 251,52 zł brutto (co stanowi 78,3% średniej krajowej), co jest jednym z najgorszych wyników na badanym obszarze. Ponadto wynik dla powiatu sanockiego jest gorszy od średniej dla województwa podkarpackiego (85,0%) i znacznie gorsze niż średnia krajowa, będąca wartością bazową (4 150,88 zł).

Tabela 14 Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w relacji do średniej krajowej 2015 r.

Obszar	Relacja przeciętnego wynagrodzenie brutto w stos do średniej krajowej
Polska	100%
Woj. podkarpackie	85,00%
Powiat leski	84,40%
Powiat bieszczadzki	83,10%
Powiat przemyski	77,00%
Powiat sanocki	78,30%
Powiat krośnieński	72,80%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, 2013

Dokonując podsumowania przedstawionej sytuacji dotyczącej rynku pracy Obszaru należy zwrócić uwagę na generalną poprawę sytuacji na rynku pracy w ostatnich 12 latach spowodowaną przede wszystkim wzrostem popytu na pracę. Sytuacja bezrobotnych w MOF na tle województwa podkarpackiego nie jest najgorsza, gdyż stopa bezrobocia jest tutaj o 0,3% niższa niż średnia wojewódzka. Jednak patrząc na nią w skali całego kraju stopa bezrobocia jest wyższa o 2,4%. Dobrze należy ocenić sytuację bezrobotnych kobiet, gdyż w roku 2015 kobiety stanowiły ogółem 49,6% bezrobotnych, co jest wynikiem lepszym od średniej dla województwa podkarpackiego (51,0%) i Polski (52,2%). Należy stwierdzić, iż poziom stopy bezrobocia w MOF znacząco się różni w poszczególnych gminach Obszaru. W 2015 roku różnice pomiędzy najwyższą i najniższą stopą bezrobocia sięgały prawie 7%. Zdecydowanie najgorsza sytuacja na rynku pracy panuje w Gminie Lesko. W celu poprawy sytuacji osób bezrobotnych należy podjąć działania aktywizujące osoby bezrobotne oraz ułatwiające przedsiębiorcom zatrudnianie nowych pracowników. Kluczowe wydaje się także podjęcie działań zmierzających do pozyskania nowych inwestorów tworzących nowe miejsca pracy, np. poprzez rozbudowę i wyznaczenie nowych terenów inwestycyjnych gotowych na przyjęcie inwestorów. Rozbudowa stref aktywności gospodarczej na całym Obszarze powinno być w tej sytuacji działaniem priorytetowym dla gmin tworzących Miejski Obszar Funkcjonalny. Nie bez znaczenia jest także ogólna poprawa infrastruktury Obszaru w tym komunikacyjnej, co wpływa na decyzje podejmowane przez potencjalnych inwestorów. Kluczowym zdaje się być między innymi jak najlepsze skomunikowanie MOF z autostradą A4. Wysoki poziom bezrobocia powoduje szereg negatywnych skutków, takich jak obniżenie jakości życia, sprzyja degradacji społecznej oraz rozwijaniu się zachowań patologicznych i kryminogennych. Wysokie i długo utrzymujące się bezrobocie może doprowadzić do znacznego zwiększenia migracji mieszkańców Obszaru na inne atrakcyjniejsze do życia tereny, co wpłynęłoby negatywnie na i tak nie najlepszą sytuację

demograficzną MOF. Kolejnym zidentyfikowanym problemem Obszaru jest stosunkowo niski średni poziom wynagrodzeń jego mieszkańców. Działania zmierzające do powstawania nowych miejsc pracy spowodują większą konkurencję na rynku pracy, co powinno przełożyć się na wzrost zarobków mieszkańców.

3.10 Turystyka

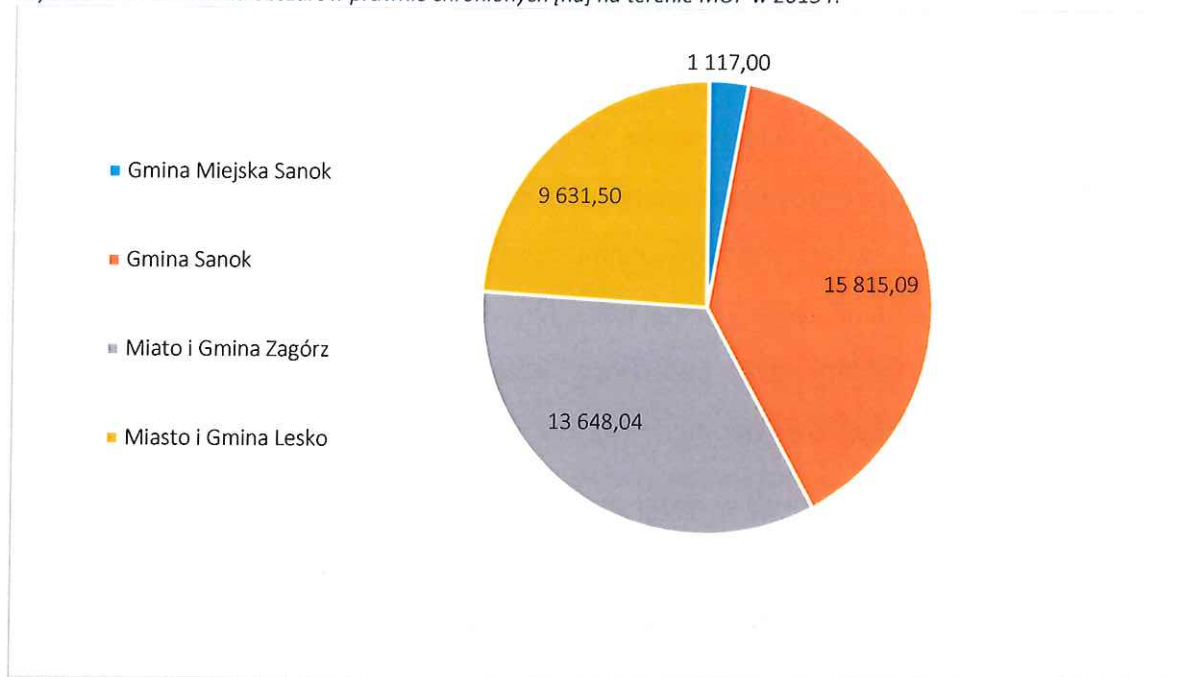
Potencjał ekonomiczny terenu Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko tkwi w dużej mierze w rozwoju turystyki, która może stać się ważną gałęzią jego gospodarki. Zintensyfikowanie działań w obszarze turystyki ma istotne znaczenie dla gmin MOF Sanok-Lesko, gdyż powiązana jest ona z innymi celami rozwoju społeczno-gospodarczego. Walory krajobrazowe oraz położenie regionu dają podstawy do rozwoju na tym terenie turystyki przyjazdowej, tworząc jednocześnie niezbędną bazę do pełnienia funkcji rekreacyjno-wypoczynkowej dla mieszkańców regionu.

Atrakcje turystyczne MOF stanowią w dużej mierze elementy dziedzictwa kulturowego tego obszaru. Do najważniejszych z nich należą: największy skansen etnograficzny w Polsce (Park Etnograficzny w Sanoku), zamek (i znajdujące się w nim muzeum) w Sanoku, sanocka starówka, zabytki poza centrum miasta, zamek Kmitów oraz cmentarz żydowski i synagoga w Lesku, ruiny klasztoru Karmelitów Bosych w Zagórzcu z XVIII w., Kościół Parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia N.M.P. w Zagórzcu z XVIII w., schrony tzw. „Linii Mołotowa” na terenie Miasta i Gminy Lesko, Gminy Sanok, Miasta Sanoka, zabudowa wsi Mrzygłód, szlak ikon na terenie całego Obszaru, zespoły dworsko-parkowe czy pozostałe muzea. W wielu przypadkach obiekty dziedzictwa kulturowego są nieprzygotowane do eksponowania turystom, przede wszystkim ze względu na ich zły stan techniczny, stąd ważne jest zachowanie dziedzictwa kulturowego Obszaru poprzez rewaloryzację tych obiektów.

Poza wymienionymi obiektami spuścizny kulturowej i duchowej należy również wskazać na bogate dziedzictwo przyrodnicze tego Obszaru. Atrakcyjnymi pod względem turystycznym są w szczególności tereny wzdłuż rzeki San i jej dopływów wraz z obszarami przyległymi oraz obszary i elementy interesujące pod względem krajobrazowym i przyrodniczym, takie jak Góry Słonne czy Pogórze Bukowskie. Występują tu liczne tereny objęte ochroną prawną ze względu na swój unikalny charakter (m.in. rezerwat przyrody „Polanki” we wsi Bykowce, Park Krajobrazowy Gór Słonnych, Rezerwat Góry „Sobień”). Obszar MOF posiada 40 pomników

przyrody oraz łącznie ok. 40 tys. ha terenów poddanych ustawowej ochronie (w tym przede wszystkim parków krajobrazowych). Poniższy wykres przedstawia dane dotyczące powierzchni terenów chronionych w odniesieniu do poszczególnych podmiotów tworzących MOF Sanok-Lesko.

Wykres 36 Powierzchnia obszarów prawnie chronionych [ha] na terenie MOF w 2015 r.

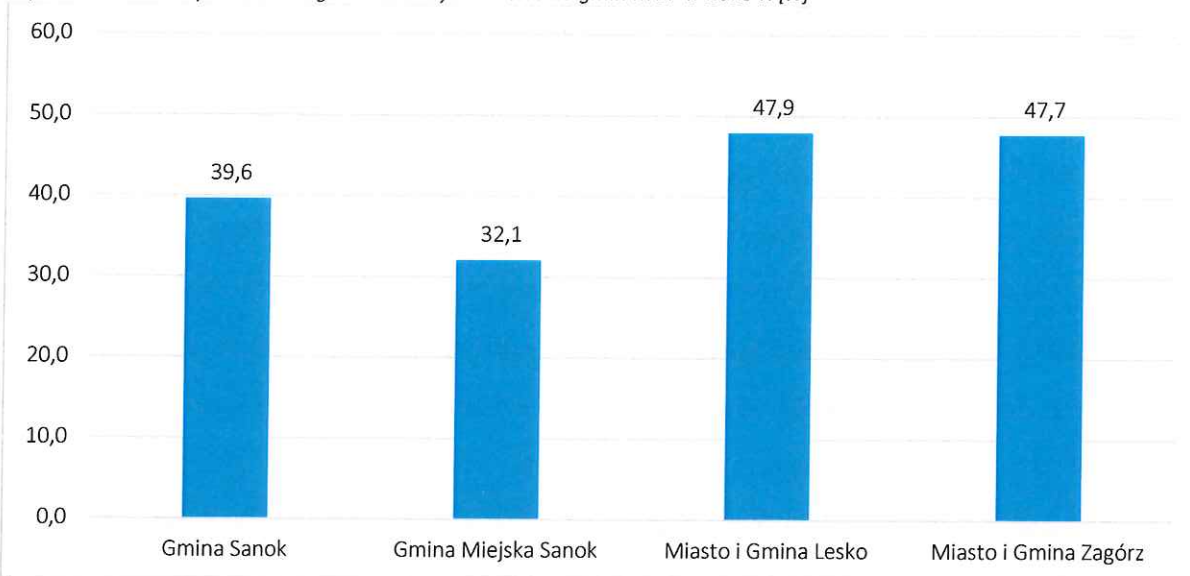
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Wśród czynników przyciągających potencjalnych turystów do odwiedzenia Obszaru wymienić można z pewnością bogactwo zabytków kultury materialnej, jak również wyjątkowe walory przyrodnicze i krajobrazowe, nie są to jednak jedyne elementy mogące determinować zainteresowanie MOF. Obszar posiada bardzo ciekawą ofertę spędzania czasu wolnego, wymieniając tu chociażby jeździectwo (przebiega tu Transkarpacki Szlak Konny), szymbornictwo i paralotniarstwo (ośrodki w Bezmiechowej i Weremieniu), kajakarstwo (spływy doliną Sanu), możliwość gry w hokeja, tenisa, paintball, przejażdżki pojazdami terenowymi czy pływania, a także jazdy na nartach. Bardzo dobre są tutaj też warunki do rozwoju turystyki wędkarskiej (wody Sanu zaliczane są do I klasy czystości i obfitują w ryby). Ofertę tą uzupełnia bogaty program imprez kulturalno-sportowych. W kontekście możliwości wykorzystywania istniejących walorów dostrzega się wysokie potrzeby w zakresie rozwoju infrastruktury aktywnego wypoczynku na Obszarze Funkcjonalnym, w tym m.in. otwartych obiektów sportowo-rekreacyjnych, wyznaczania i stałego dbania o prawidłowe i czytelne oznakowanie oraz dostępność szlaków turystycznych, infrastruktury do sportów wodnych

(zagospodarowanie brzegów Sanu, Osławy i Kalniczki na funkcje turystyczne, które stają się coraz popularniejsze), czy budowy ścieżek rowerowych. Przez MOF Sanok-Lesko przebiegają ścieżki rowerowe, a jako że ta forma spędzania wolnego czasu jest coraz popularniejsza na terenie MOF, wciąż jeszcze istnieje potrzeba budowy zarówno tras rowerowych, jak i ścieżek spacerowych. Kilometraż ścieżek rowerowych, ich zasięg terytorialny, jak również zagospodarowanie i wyposażenie w infrastrukturę okołoturystyczną terenów wzdłuż rzeki San jest kluczowe w kontekście wzbogacania oferty turystycznej oraz wykorzystania terenów atrakcyjnych przyrodniczo znajdujących się w granicach MOF. Infrastruktura rekreacyjno-wypoczynkowa stanowi element o kluczowym znaczeniu dla rozwoju turystyki, gdyż odwiedzający obszar goście coraz częściej zwracają uwagę na dostępne formy spędzania wolnego czasu.

Istotnym elementem w rozwijaniu potencjału turystycznego i rekreacyjnego regionu są możliwości rozwoju zaplecza okołoturystycznego na terenach atrakcyjnych przyrodniczo, głównie w obrębie rzeki San, co pozwoli na aktywny wypoczynek mieszkańców i turystów oraz rozwój nowych branż turystycznych na tym obszarze. Wskazane byłyby tu wykorzystanie bardzo dobrych warunków do rozwoju turystyki wędkarskiej, budowa przystani, zadbanie o tereny zielone wzdłuż brzegów rzeki, budowa ścieżek rowerowych i spacerowych oraz rozwój infrastruktury gastronomicznej. Wykorzystanie terenów zlokalizowanych w obrębie Sanu i jego dopływów oraz innych terenów atrakcyjnych przyrodniczo w kontekście rozwoju turystyki aktywnej, stanowi potencjał rozwojowy dla całego MOF Sanok-Lesko. Warto wskazać, że analizowany region posiada bardzo dużo gruntów leśnych (łącznie 23 541,19 ha), które w połączeniu z zagospodarowaniem Sanu z jego dopływami oraz Osławy i Kalniczki mogą stworzyć spójny obszar o charakterystyce wypoczynkowej (ukierunkowanej głównie na turystykę rowerową i pieszą). Ich uzupełnieniem są tereny zielone: parki spacerowo-wypoczynkowe i zieleńce, zlokalizowane na obszarach miejskich. Lesistość gmin MOF utrzymuje się na równym, wysokim poziomie, co świadczy o atrakcyjności przyrodniczej tych obszarów oraz potwierdza zasadność inwestowania w infrastrukturę turystyczną na tym terenie.

Wykres 37 Odsetek powierzchni gruntów leśnych na terenie gmin MOF w 2015 r. [%]

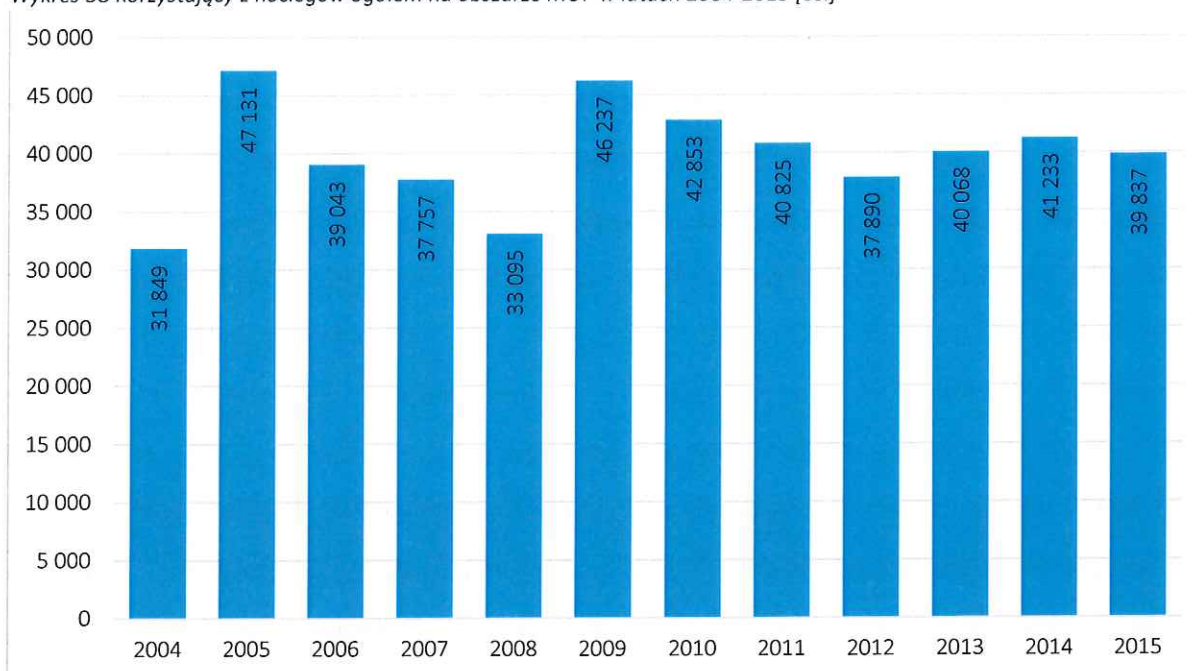
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Według danych GUS w 2015 roku w gminach tworzących MOF funkcjonowało 21 całorocznych obiektów noclegowych, z czego 8 było zlokalizowanych w Mieście i Gminie Lesko, 5 obiektów prowadziło działalność w Mieście Sanok, 4 obiekty działały w Gminie Sanok oraz 4 obiekty działały w Mieście i Gminie Zagórz. Powyższe dane świadczą, iż baza noclegowa na obszarze MOF nie jest wystarczająco rozwinięta, a obiekty są rozmieszczone nierównomiernie. Należy jednak pamiętać, że z uwagi na brak obowiązku sprawozdawczego dane agregowane przez GUS nie obejmują całej dostępnej bazy noclegowej, np. kwater prywatnych itp. Słabo rozwinięta jest tutaj baza oferująca usługi o najwyższym standardzie. Przede wszystkim zaś brakuje bazy noclegowej w tych miejscowościach Obszaru, które mogłyby być atrakcyjne dla turystów pomimo braku rozwiniętej infrastruktury czasu wolnego, np. ze względu na unikalne walory przyrodnicze, ciszę i spokój (w szczególności wskazane byłoby tu tworzenie obiektów agroturystycznych).

Według danych GUS za 2015 rok łączna liczba miejsc noclegowych na terenie MOF to 1 507, zaś liczba turystów korzystających z noclegów wyniosła ogółem 39 837 osoby (turyści zagraniczni korzystający z noclegów zatrzymywali się przede wszystkim w mieście Sanok). Trend w zakresie liczby osób korzystających z noclegów na obszarze funkcjonalnym jest w ostatnich kilku latach malejący, jedynie w 2014 roku zwiększyła się liczba turystów korzystających z noclegów. Po bardzo dobrym w tym zakresie roku 2009, począwszy od 2010 roku można

zaobserwować spadek liczby turystów zainteresowanych co najmniej dwudniowym pobytem na obszarze MOF.

Wykres 38 Korzystający z noclegów ogółem na obszarze MOF w latach 2004-2015 [os.]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Rozbudowa bazy noclegowej jest zasadniczym warunkiem zwiększenia liczby atrakcyjnych ofert turystycznych. Modernizacja istniejącej bazy Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego poprzez podwyższenie jej standardu może wyraźnie zwiększyć liczbę przybywających tu turystów polskich i zagranicznych. Należy zwrócić uwagę, iż część terenów wiejskich składających się na Obszar Funkcjonalny Sanok-Lesko, przez wieki stanowiły miejscowości typowo rolnicze, co obecnie, kiedy rolnictwo zatrudniające niegdyś większość osób, straciło na znaczeniu, wymaga od mieszkańców szukania nowych możliwości zatrudnienia. Taką drogą mogłaby stać się agroturystyka (która już obecnie zapewnia sporą część miejsc noclegowych dla przyjezdnych), dając pracę mieszkańcom, a tym samym szansę na dynamiczny rozwój regionu. Wypoczynek na terenach wiejskich staje się coraz bardziej popularny, zaś walory przyrodniczo-kulturowe i potencjał obszarów wiejskich MOF stwarzają możliwości do rozwoju turystyki na tych terenach.

Tereny MOF Sanok-Lesko w wyniku przeprowadzonej analizy jawią się jako obszar wyróżniający się wysokim potencjałem, który może być wykorzystany przez rozwój infrastruktury turystycznej. Wiązałoby się z tym jednak wykonanie szeregu koniecznych przedsięwzięć, przede wszystkim tych z zakresu poprawy stanu środowiska naturalnego. Zadania te skupiać się

powinny na ograniczaniu emisji zanieczyszczeń, wykorzystywaniu alternatywnych źródeł energii, budowie kanalizacji, ale także zorganizowaniu stałego dbania o czystość w otoczeniu osiedli ludzkich. Ważne jest jednak także zapewnienie dostępności komunikacyjnej wskazanych obszarów (rozwój przyjaznej dla środowiska sieci transportowej oraz poprawa mobilności, m.in. poprzez budowę nowych obiektów mostowych i remont dróg). Spadek liczby korzystających z bazy noclegowej wskazuje również na wciąż jeszcze niewystarczającą promocję i marketing regionalnych produktów turystycznych. Dotyczy to także promocji Obszaru za granicą, na co wskazuje niezbyt duży odsetek turystów zagranicznych w jego obrębie. Przy zapewnieniu odpowiedniej promocji produktów turystycznych, ważne jest, aby komunikowany przekaz marketingowy docierający do turystów (tzw. first moment of truth) miał realne odzwierciedlenie w momencie skorzystania z usługi/produktu turystycznego (second moment of truth). Nawet najlepsza promocja marketingowa produktów turystycznych Obszaru nie przyniesie pożądanego efektu jeżeli oczekiwania turysty (rozbudzone kampanią marketingową) nie zostaną potwierdzone w rzeczywistości. Dlatego szczególnie istotne jest dbanie o wysoki standard i poziom świadczonych usług i produktów turystycznych.

Należy pamiętać, że rozwój turystyki, jak zresztą każdej gałęzi gospodarki, wymaga realizacji odpowiednich inwestycji w infrastrukturę. Oprócz posiadania cennych walorów krajobrazowych, przyrodniczych czy kulturowych stanowiących dobry potencjał do rozwoju tej branży konieczne jest poczynienie odpowiednich inwestycji infrastrukturalnych, takich jak rozwój sieci komunikacyjnej czy infrastruktury technicznej (dostęp do mediów, kanalizacja).

3.11 Instytucje kultury oraz zabytki dziedzictwa kulturowego

Zabytki dziedzictwa kulturowego

Gminy MOF charakteryzuje duża liczba zabytków dziedzictwa kulturowego, w tym w szczególności architektury sakralnej. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują: zamek Kmitów z 1550 roku (rozbudowany w 1656 r., przebudowany w latach 1837-1839), synagoga i cmentarz żydowski (kirkut), ratusz miejski i kościół Nawiedzenia NMP w Lesku, zamek królewski z XVI w., kościół i klasztor Franciszkanów z XVII w., ratusz z XVIII i budynek dawnej Rady Powiatowej z XIX w. oraz dwór starościński z XVII w. i dwór Mniszek-Tchorznickich w Sanoku, architektura sakralna i zespoły dworsko – parkowe gminy wiejskiej Sanok czy kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia N.M.P. z XVIII w., cerkiew św. Michała i ruiny

obronnego klasztoru Karmelitów Bosych (2 poł. XVII w.) w Zagórz. Z uwagi na obszerność danych dotyczących zabytków nieruchomości na obszarze każdej z gmin, zaprezentowano wybrane, szczególnie ważne zabytki Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok - Lesko.

Tabela 15 Najważniejsze obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomości MOF Sanok-Lesko

L.p.	Gmina / Miasto	Wybrane zabytki
1.	LESKO – miasto i gmina	- cerkiew p.w. Narodzenia NMP, ob. kościół rzym.-kat. par. w Bezmiechowej Górnej, drewn., 1830, nr rej.: A-73 z 31.01.1985 - cerkiew greko-kat., ob. prawosławna p.w. Nawiedzenia NMP z dzwonnica w Dziurdziowie, 1899, 1928, nr rej.: A-373/98 z 1.12.1998 - zespół dworski w Dziurdziowie (dwór i park), 2 poł. XIX, nr rej.: A-218 z 6.11.1990 - kościół par. p.w. św. Anny w Hoczwi, 1774, nr rej.: A-177 z 14.11.1989 - plebania greko-katolicka, ob. szkoła w Hoczwi, poł. XIX, nr rej.: A-11 z 30.08.1999 - zajazd w Hoczwi, 1850-75, nr rej.: A-235 z 16.12.1958 - kościół par. p.w. Nawiedzenia NMP w Lesku (w tym dzwonnica z 1725, ogrodzenie), XVI, XVIII, nr rej.: A-178 z 14.11.1989 - synagoga w Lesku, XVI/XVII, XVIII, nr rej.: A-142 z 30.09.1959 - cmentarz żydowski w Lesku, ul. Słowackiego, przed 1548, nr rej.: A-143z 19.11.1969 - zespół zamkowy Kmitów w Lesku, (zamek, 1550, 1 poł. XIX, XX, park, XIX), nr rej.: A-82 z 30.12.1967 - eklektyczny ratusz w Lesku, Rynek 21, 1894-1896, nr rej.: A-245 z 15.07.1991 - budynek dawnej świątyni ormiańskiej w Lesku, nr rej. A-54 z 08.04.2001 i A-926 z 05.10.2012 - domy i kamienice mieszczańskie w Lesku (XVIII, XIX, pocz. XX w.) - cerkiew greko-kat. ob. kościół rzym.-kat. p.w. Przemienienia Pańskiego w Manastercu, drewn., 1820, nr rej.: A-791 z 29.04.1975 - ruiny zamku „Sobień” w Manastercu, XIV, nr rej.: A-346 z 12.04.1968 - park dworski w Posadzie Leskiej, XVIII/XIX, nr rej.: A-372/98 z 10.11.1998 - kościół par. p.w. Wniebowzięcia Marii w Średniej Wsi, drewn., XV, XVII, nr rej.: A-140 z 24.09.1959 - zespół parku dworskiego z fortyfikacjami ziemnymi w Średniej Wsi, XVII, nr rej.: A-242 z 30.11.1969
2.	SANOK – gmina miejska	- kościół par. p.w. Przemienienia Pańskiego, pl. św. Michała, 1874, nr rej.: A-210 z 4.09.1990 - dom Mianjonarzy, pl. św. Michała, 2 poł. XVIII, nr rej.: A-66 z 27.11.1952 - zespół klasztoru franciszkanów (kościół p.w. Znalezienia Krzyża, klasztor) 1640, 1886, nr rej.: A-67 z 30.12.1967 - cerkiew greko-kat. p.w. Świętej Trójcy wraz z dzwonnica, ob. prawosławna, ul. Zamkowa, 1784-89, nr rej.: A-68 z 30.12.1967 - synagoga, ob. archiwum, pl. Zamkowy 3, pocz. XX, nr rej.: A-246 z 5.08.1991 - zamek, ob. muzeum, ul. Zamkowa, XVI, nr rej.: A-627 z 27.11.1952 - ratusz, Rynek 16, XVIII, 2 poł. XIX, nr rej.: A-282 z 31.08.1992 - dom „Pod Atlasem”, ul. Kazimierza Wielkiego 6, nr rej.: A-244 z 15.07.1991 - sąd, ul. Kościuszki 3, 2 poł. XIX, nr rej.: A-241 z 14.06.1991 - dom, tzw. Borczykówka, Rynek 18, 1 poł. XIX, nr rej.: A-283 z 31.08.1992 - dom, ob. Kuria Prawosławna, ul. Zamkowa 16, 1903, nr rej.: A-768 z 27.04.1987 - dworek, ul. Zamkowa 19, 1888, nr rej.: A-922 z 31.05.1975 - cerkiew greko-kat. p.w. św. Dymitra, ob. kościół rzym.-kat. par. p.w. Narodzenia NMP w Sanoku - Dąbrówce, XVI, 1867, nr rej.: A-163 z 6.10.1989

L.p.	Gmina / Miasto	Wybrane zabytki
		- dwór Mniszek-Tchorzniczkich oraz pozostałości parku dworskiego w Sanoku - Dąbrówce, poł. XIX, nr rej.: A-427 z 16.07.2010 - cerkiew greko-kat. p.w. Wniebowstąpienia, ob. kościół par. rzym.-kat. w Sanoku - Olchowcach, drewn., 1844, nr rej.: A-166 z 20.10.1989 - dwór starościński z XVIII wieku, ul. Witkiewicza w Sanoku – Olchowcach, ob. własność prywatna.
3.	SANOK – gmina wiejska	- zespół dworski w Bykowcach, XVIII-XX, nr rej.: A-302 z 22.11.1993 - cerkiew greko-kat. p.w. Przemienienia, ob. kościół rzym.-kat. w Czerteżu, drewn. z dzwonnica, 1742, nr rej.: A-159 z 8.05.1968 - cerkiew greko-kat. p.w. św. Mikołaja, ob. kościół rzym.-kat. p.w. Świętego Krzyża w Dobrej Szlacheckiej, drewn., 1879, nr rej.: A-195 z 27.03.1990 - dzwonnica-brama w ogrodzeniu cmentarza kościelnego w Dobrej Szlacheckiej, drewn.-mur., 1600 i 1799, nr rej.: A-113 z 26.08.1968 - zespół dworski w Falejówce, k. XIX, 1924, nr rej.: A-299 z 18.08.1993 - cerkiew greko-kat. p.w. NMP, ob. prawosławna w Hłomczy, drewn. Z dzwonnica, 1859, nr rej.: A-222 z 12.11.1990 - cerkiew greko-kat. p.w. św. Jerzego, ob. kościół par. p.w. św. Piotra i Pawła, w Jurowcach, drewn., 1873, 1924, nr rej.: A-354/96 z 13.05.1996 - zespół dworski w Jurowcach (dwór, stajnia, spichrz, park), XVIII-XIX, nr rej.: A-122 z 9.09.1988 - cerkiew greko-kat., ob. kościół rzym.-kat. p.w. Narodzenia NMP w Kostarowcach, drewn., 1872, nr rej.: A-335/96 z 13.05.1996 - park dworski i spichrz w Kostarowcach, XIX, nr rej.: A-314 z 28.08.1994 - cerkiew greko-kat. p.w. św. Jerzego, ob. kościół fil. rzym.-kat. w Lalinie, drewn., 1924, wraz z dzwonnica 1924, nr rej.: A-339 z 2.10.1995 - cerkiew greko-kat., ob. kościół rzym.-kat. w Łodzinie, drewn., z cmentarzem nr rej.: A-351 z 26.03.1996 - zespół dworski w Markowcach (dwór, XVII-XIX, 2 budynki gospodarcze, k. XIX, park, k. XIX), nr rej.: A-43 z 5.07.1984 - cerkiew greko-kat. p.w. Świętej Trójcy, ob. kościół rzym.-kat. W Międzybrodziu, z dzwonnica, k. XIX, nr rej.: A-227 z 23.11.1990 - zespół kościoła par. w Mrzygłodzie (kościół p.w. Rozesłania Apostołów, 1 poł. XV, XVII, XIX, dzwonnica, 1836, ogrodzenie z bramką i 4 kapliczkami, 1836), nr rej.: A-75 z 27.11.1952 - kościół par. p.w. św. Mikołaja Biskupa wraz z cmentarzem w Niebieszczanach, 1924-26, nr rej.: A-361 z 4.06.2009 - park dworski z aleją dojazdową w Niebieszczanach, XIX, nr rej.: A-309 z 2.04.1994 - zespół dworski w Pisarowcach (dwór, 2 poł. XIX, pocz. XX, park, XVIII-XIX), nr rej.: A-316 z 31.08.1994 - park dworski z alejami dojazdowymi w Strachocinie, XIX, nr rej.: A-310 z 16.05.1994 - d. cerkiew greko-kat. p.w. Zaśnięcia NMP w Trepczy, wraz z kamiennym ogrodzeniem cmentarza, 1807, nr rej.: A-325 z 25.10.1994 - cerkiew greko-kat., ob. kościół rzym.-kat. p.w. św. Piotra i Pawła w Tyrawie Solnej, drewn., 1837, nr rej.: A-286 z 4.11.1992 - kościół par. p.w. św. Kosmy i Damiana, dzwonnica – brama, w Wujkiem, 1804, nr rej.: A-10 z 20.08.1999 - zespół dworski z parkiem w Załużu, XVIII, 1875-99, nr rej.: A-44 z 4.07.1984
4.	ZAGÓRZ – miasto i gmina	- cerkiew greko-kat., kościół rzym.-kat. par. w Czaszynie, 1835, nr rej.: A-34 z 14.12.2000 - cerkiew greko-kat. p.w. MB Gromnicznej, ob. prawosławna w Morochowie, wraz z dzwonnica, drewn., 1837, nr rej.: A-72 z 31.01.1985 - cerkiew greko-kat. p.w. Soboru MB wraz z cmentarzem cerkiewnym

L.p.	Gmina / Miasto	Wybrane zabytki
		w Olchowej, 1840, nr rej.: A-14 z 26.06.2001 - kościół par. p.w. Oczyszczenia Marii i plebania w Porażu, 2 poł. XVIII, nr rej.: A-170 z 2.11.1989 - cerkiew greko-kat. p.w. Zaśnięcia NMP w Tarnawie Górnej, 1917, nr rej.: A-298 z 23.07.1993 - kościół par. p.w. Wniebowzięcia NMP w Zagórz, wraz z dzwonnica, 1697, nr rej.: A-70 z 27.11.1952 - cerkiew par. greko-kat., ob. prawosławna p.w. św. Michała w Zagórz, 1836, nr rej.: A-198 z 30.09.1959 - ruiny klasztoru karmelitów bosych w Zagórz, 1700, nr rej.: A-69 z 11.12.1967 oraz A-161 z 24.08.1989

Źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków z siedzibą w Przemyślu www.bip.wuozprzemysl.pl

Powyższe, jak i pozostałe zabytki Obszaru posiadają dużą wartość historyczną, artystyczną, naukową, ale też emocjonalną, stanowiąc element tożsamości tego rejonu. Z tego względu w interesie społecznym leży ich zachowanie dla kolejnych pokoleń. Wiele z nich znajduje się obecnie w złym stanie i wymaga przeprowadzenia prac modernizacyjnych. Ponadto dobra kondycja zabytków dziedzictwa kulturowego jest elementem stanowiącym o atrakcyjności turystycznej Obszaru, przekładając się na zainteresowanie nim potencjalnych turystów. Rozwój turystyki na obszarze MOF Sanok-Lesko powinien się zaś opierać nie tylko na niewątpliwych walorach przyrodniczych, ale być związany także z ofertą wytworów kultury materialnej tego terenu (w rejonie Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko wyróżniają się przede wszystkim liczne zabytki architektury sakralnej o wielowyznaniowym tle oraz zespoły dworsko-parkowe). Jest to jeden z czynników, na którym opiera się rozwój współczesnej turystyki. Warto też zwrócić uwagę na zabytki przemysłowe i militarne, które stanowią w świecie coraz większy magnes dla turystów. Na terenie Obszaru jest ich sporo, lecz nie zawsze w dobrym stanie.

Instytucje kultury

W poszczególnych gminach i ich sołectwach zadania związane z tworzeniem, upowszechnianiem i ochroną kultury oraz zaspokajaniem potrzeb oświatowych, informacyjnych i rekreacyjnych mieszkańców zostały powierzone jednostkom organizacyjnym, w szczególności domom i centrom kultury, ale również poszczególnym wydziałom urzędów miast i gmin. Do podstawowych zadań instytucji kultury należy przede wszystkim edukacja kulturalna, wychowanie przez sztukę oraz czytelnictwo, tworzenie warunków dla rozwoju amatorskiego ruchu artystycznego oraz zainteresowania sztuką i wiedzą, tworzenie warunków

do ochrony i dokumentacji folkloru oraz rozwoju rękodzieła ludowego i artystycznego, rozpoznawanie, rozbudzanie i zaspokajanie potrzeb oraz zainteresowań kulturalnych i rekreacyjno-sportowych, ochrona i udostępnianie zbiorów bibliotecznych, popularyzacja książki i czytelnictwa, prowadzenie działalności promocyjnej i informacyjnej w zakresie kulturalno-oświatowym.

W gminach MOF funkcjonują łącznie 16 instytucji kulturalnych (domy, ośrodki kultury, muzea, kluby czy świetlice), które w zdecydowanej większości są placówkami publicznymi. Niepubliczne instytucje kultury prowadzą swą działalność przede wszystkim w Sanoku. W 2015 roku instytucje kulturalne zorganizowały w sumie 340 imprez, w których udział wzięło około 100 tys. osób. Poza Sanokiem najbogatszą ofertę w tym zakresie prezentuje gmina Zagórz.

Na konieczność rozwijania instytucji kultury obszaru MOF wskazują m.in. szczegółowe dane dotyczące liczby organizowanych w poszczególnych gminach imprez kulturalnych i co za tym idzie, liczby osób w nich uczestniczących. Dostępne dane GUS w tym zakresie obejmują lata 2003, 2005, 2007, 2009, 2011, 2012, 2013, 2014 i 2015. Na ich podstawie widać, że szczyt aktywności instytucji kultury w zakresie inicjowania wydarzeń związanych z kulturą i szeroko pojętą działalnością artystyczną przypadał w większości gmin na lata 2003-2009, a obecnie dynamika ta nieco osłabła.

Tabela 16 Liczba imprez kulturalnych zorganizowanych na obszarze MOF w latach 2003-2015

	2003	2005	2007	2009	2011	2012	2013	2014	2015
Miasto i Gmina Lesko	112	131	91	132	51	40	47	26	29
Gmina Miejska Sanok	630	588	495	617	225	209	184	192	229
Gmina Sanok	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Miasto i Gmina Zagórz	116	152	171	139	84	121	119	153	82
Razem MOF	858	871	757	888	360	370	350	371	340

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Na malejącą liczbę wydarzeń o charakterze kulturalnym wpływa z pewnością sytuacja finansowa publicznych jednostek, która zawsze stanowi czynnik hamujący rozwój ciekawych inicjatyw, ale również brak lub wysłużenie obiektów umożliwiających organizowanie takich imprez oraz brak specjalistycznego wyposażenia i sprzętu, który pozwalałby realizować program atrakcyjny dla różnych grup odbiorców.

Mieszkańcy Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko mogą korzystać z oferty kół i klubów zainteresowań prowadzonych przez poszczególne instytucje kultury. Największym zainteresowaniem, przekładającym się na liczbę członków poszczególnych klubów, cieszą się

te prowadzone w mieście Sanoku. Deficyt zajęć organizowanych w ramach klubów zainteresowań widoczny jest zaś w gminie wiejskiej Sanok.

Tabela 17 Liczba kół zainteresowań i ich członków w poszczególnych gminach MOF w 2015 r.

	Liczba kół/klubów	Członkowie kół/klubów
Miasto i Gmina Lesko	6	63
Gmina Miejska Sanok	67	1 698
Gmina Sanok	0	0
Miasto i Gmina Zagórz	5	86
Razem MOF	78	1 847

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

W ośrodkach kultury funkcjonują stałe formy zajęć artystycznych, koła zainteresowań, kluby i zespoły. Najwięcej zespołów artystycznych przy instytucjach kultury działa w Sanoku - 20 grup. W poszczególnych sołectwach działają także koła gospodyń wiejskich lub kluby seniorów. Dorobek ich pracy prezentują przy okazji wydarzeń kulturalnych (impres, festynów, spotkań, wystaw) organizowanych na terenie gmin i poza ich granicami. Ośrodki kultury prowadzą również często działalność dodatkową. Ponadto działań w obszarze kultury podejmują się lokalne organizacje pozarządowe, które rozbudzają aktywność kulturalną mieszkańców i ich uzdolnienia twórcze, wspomagają organizacyjnie i finansowo inicjatywy i zespoły kulturalne oraz podejmują wielokierunkowe inicjatywy mające na celu rozwój swych miejscowości.

Niezależnie lub przy ośrodkach kultury (od dnia 1 stycznia 2012 roku biblioteki publiczne mogą wchodzić w skład innej instytucji kultury) działają na obszarze MOF Sanok-Lesko biblioteki publiczne. Najwięcej mieszkańców przypadających na jedną placówkę biblioteczną jest w mieście Sanoku, tam też księgozbiór jest największy, bo liczy 130 343 książek. Najlepszy dostęp do bibliotek, biorąc pod uwagę liczbę mieszkańców, jest w Gminie Sanok i w Mieście Gminie Lesko (tam też biblioteki posiadają największy księgozbiór przypadający na 1000 ludności). Najchętniej czytają mieszkańcy miasta i gminy Lesko, zaś najmniej czytelników przypada proporcjonalnie do liczby mieszkańców w gminie wiejskiej Sanok.

Tabela 18 Wskaźniki biblioteczne w gminach MOF w 2015 r.

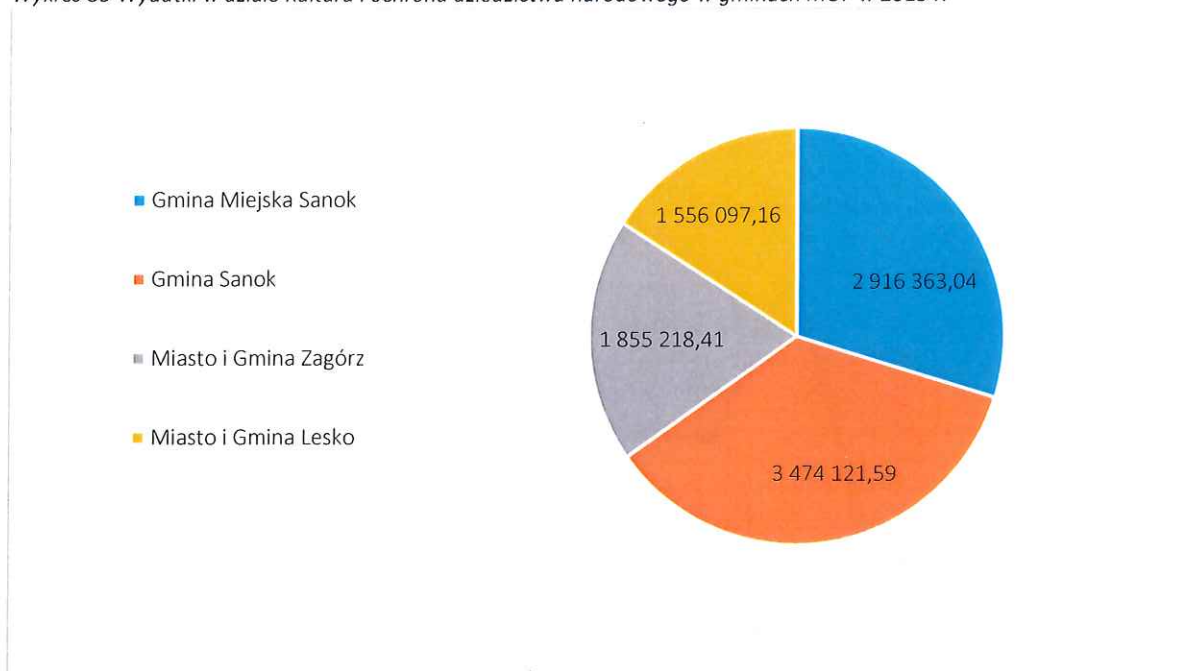
	Osób na 1 placówkę biblioteczną	Księgozbiór bibliotek na 1000 osób	Czytelnicy bibliotek publicznych na 1000 osób
Miasto i Gmina Lesko	1 440	6 360	214
Gmina Miejska Sanok	7 697	3 316	207
Gmina Sanok	1 619	4 392	111
Miasto i Gmina Zagórz	1 862	4 751	175
Średnia dla MOF	3 154,5	4 704,75	176,75

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

W całym Miejskim Obszarze Funkcjonalnym na jedną placówkę biblioteczną przypada średnio 3 155 osób, co stanowi gorszy wynik niż średnia dla całego województwa podkarpackiego, która wynosi 2 874 i tylko nieco lepszy, biorąc pod uwagę wschodnią część Polski (3 289 osoby).

W poszczególnych gminach MOF Sanok-Lesko funkcjonują także muzea, sprawujące opiekę nad cennymi dla tego regionu obiektami i udostępniające swoje zbiory zwiedzającym. Obiekty posiadające szczególną wartość historyczną i artystyczną zgromadzone są głównie w muzeach w gminie miejskiej Sanoku. Można tu wskazać na Muzeum Historyczne w Sanoku (które ma swoją siedzibę w zamku królewskim, sięgającym swą historią czasów średniowiecznych) oraz Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, zwane Skansenem, wraz z Parkiem Etnograficznym (największe muzeum na wolnym powietrzu w Polsce, prezentujące dorobek kultury materialnej Pogórzan, Dolinian, Łemków i Bojków) zajmującym powierzchnię 38 ha. Muzea i galerie, prócz funkcji ochronnej nad zgromadzonymi obiektami, pełnią również funkcje edukacyjno-wychowawcze.

Wykres 39 Wydatki w dziale Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego w gminach MOF w 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Najwyższe wydatki poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego w 2015 roku ponoszone były na kulturę i ochronę narodowego dziedzictwa kulturowego w Gminie Sanok (3 474 121,59 zł), Gminie Miejskiej Sanok (2 916 363,78 zł) oraz Mieście i Gminie Zagórz (1 855 218,41 zł). Gmina Miejska Sanok w skali ostatnich 13 lat na ten cel przeznaczyła największą ilość środków z budżetu (w sumie 36 596 586,18 zł), podczas gdy pozostałe gminy MOF ok. 20-25 milionów złotych każda). W gminach MOF wydatki te w latach 2003-2015 stopniowo rosły i w porównaniu do roku 2003 zwiększyły się w skali całego Obszaru ponad dwukrotnie (z 3 898 815,00 zł do 9 801 800,20 zł). Od roku 2012 zauważalny jest jednak spadek nakładów jednostek samorządowych ponoszonych na kulturę, który poza Gminą Miejską Sanok, dotyczy całego MOF Sanok-Lesko. W 2015 roku nakłady te dla całego MOF wyniosły 9 801 800,20 zł.

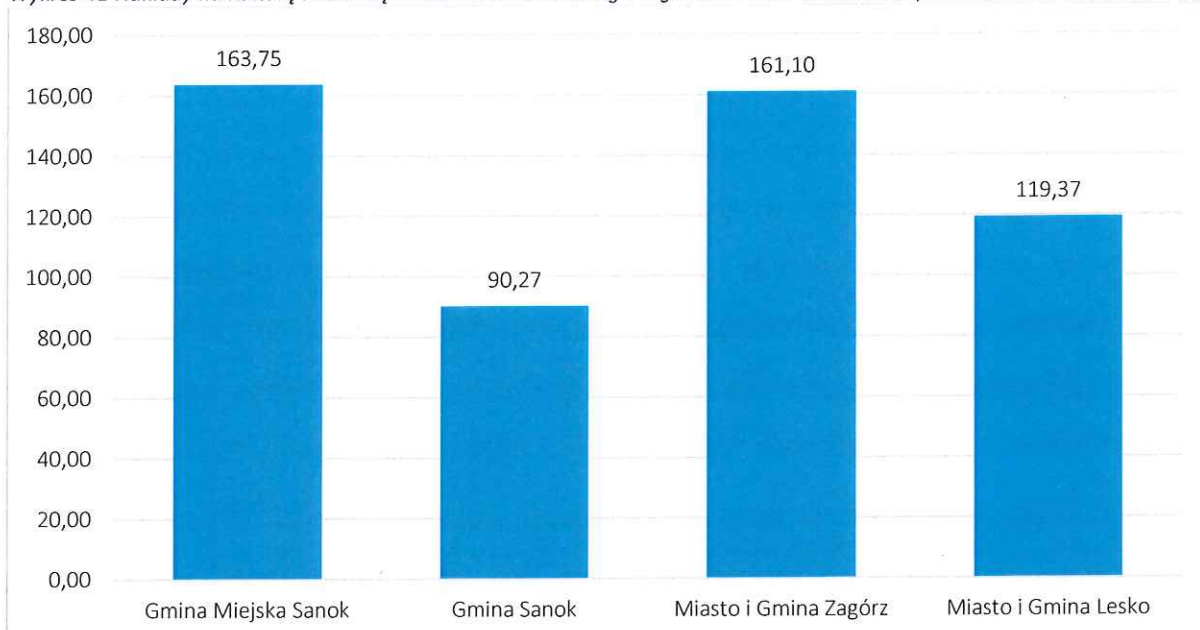
Wykres 40 Wielkość wydatków w dziale Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego w gminach MOF w latach 2003-2015 [zł]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Nakłady na kulturę w przeliczeniu na mieszkańca dla całego MOF wyniosły w 2015 roku ok. 121,24 zł. Biorąc pod uwagę poszczególne gminy tworzące MOF wydatki na ten cel na osobę ponoszone są w Mieście i Gminie Zagórz (161,10 zł). Z kolei, najniższe nakłady na kulturę poniesiono w Gminie Sanok (90,27), co obrazuje poniższy wykres.

Wykres 41 Nakłady na Kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego w gminach MOF w 2015 r. w przeliczeniu na mieszkańca [zł]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, 2015

Analiza potencjału kulturowego, w tym bogactwo posiadanego dziedzictwa oraz świadomość konieczności jego zachowania, przejawiająca się rosnącymi (z wyłączeniem lat 2012-2015) inwestycjami w kulturę, przemawiają za tym, iż dziedzina ta mogłaby stać się jednym z priorytetowych celów rozwoju Obszaru. Przyjęcie takiego kierunku wynika z tradycji tego rejonu, ale także z istniejącego tu bogactwa zabytków kultury materialnej – przede wszystkim architektury sakralnej oraz dworskiej, a także infrastruktury instytucji kulturalnych oraz zainteresowania i inicjatywy mieszkańców. Upowszechnianie kultury na terenie MOF przełoży się m.in. na zwiększenie zainteresowania Obszarem, co wpłynie na poprawę jakości życia mieszkańców, zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej oraz wzrost ruchu turystycznego.

Stąd uzasadnione byłoby też rozwijanie tego Obszaru przy uwzględnieniu połączenia walorów kulturowych z turystycznymi. Wymagałoby to dołożenia starań w celu zapewnienia produktów turystycznych, jak również cyklu imprez adresowanych do różnych grup odbiorców kultury oraz odpowiedniej infrastruktury do obsługi turystów.

Istotne jest prowadzenie działań upowszechniających kulturę, gdyż wpływa ona na zwiększenie potencjału regionów, służącego wzrostowi ich konkurencyjności i atrakcyjności dla turystów, inwestorów i mieszkańców. Należy dążyć do poszerzania oferty przedsięwzięć kulturalnych Obszaru funkcjonalnego i rozbudowy nowoczesnej infrastruktury kulturalnej. Wzrost znaczenia kultury jest bowiem czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego. Oparciem i bazą dla tych działań są zaś instytucje, ośrodki i organizacje kultury.

3.12 Zdrowie i opieka społeczna

Ochrona zdrowia

Zgodnie z art.6, ust.1 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U.01.142.1591 z późn. zm.) do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty – w tym w szczególności sprawy ochrony zdrowia. Mieszkańcy Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko korzystają z podstawowej opieki zdrowotnej przede wszystkim poprzez usługi świadczone w poszczególnych gminach. Natomiast specjalistyczna opieka zdrowotna jest świadczona głównie w placówkach zlokalizowanych na obszarach miejskich.

Rozmieszczenie i dostępność do instytucji związanych z ochroną zdrowia nie jest na obszarze MOF równomierne. Zgodnie z danymi GUS, dominująca jest tu pozycja Gminy Miasta Sanoka, w którym funkcjonuje 18 przychodni (stan na koniec 2015 r.), zaś najmniejszy dostęp do tych placówek spośród analizowanych gmin jest w Lesku (7) i Zagórzu (6). W większości są to placówki prywatne. W ostatnich kilku latach odnotować można znaczny przyrost zakładów niepublicznych w odniesieniu do liczby zakładów ogółem. Jest to widoczne zwłaszcza w mieście Sanoku, gdzie prawie wszystkie placówki są niepubliczne, a ich liczba wzrosła na przestrzeni lat 2008-2011 dwukrotnie (z 9 NZOZ-ów do 18). Trend ten wynika z udostępnionej możliwości podpisywania przez niepubliczne placówki kontraktów z NFZ na identycznych zasadach, jak w przypadku ośrodków publicznych. Stąd również w chwili obecnej większość placówek prywatnych analizowanego Obszaru ma podpisane kontrakty z Narodowym Funduszem Zdrowia.

Poniżej przedstawiono zakres dostępności poradnictwa medycznego na analizowanym obszarze, biorąc pod uwagę wskaźnik porad ogółem, jakie zostały udzielone w gminach MOF.

Tabela 19 Porady udzielone w ramach podstawowej opieki zdrowotnej w gminach w latach 2004 - 2015

Gmina/Miasto	Rok											
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Miasto i Gmina Lesko	48 538	55 137	53 663	56 126	54 466	57 693	51 782	55 448	58 491	46 611	59 766	63 366
Gmina Miejska Sanok	140 385	142 522	172 267	179 146	175 056	170 343	162 603	182 225	173 114	172 588	169 621	172 734
Gmina Sanok	12 524	45 533	4 519	5 459	34 592	37 142	35 892	37 041	36 315	45 320	68 265	48 308
Miasto i Gmina Zagórz	29 630	28 604	27 158	30 256	31 852	47 073	51 562	50 472	46 054	54 103	48 837	47 152
Razem MOF	231 077	271 796	257 607	270 987	295 966	312 251	301 839	325 186	313 974	318 622	346 489	331 560
Liczba porad w przeliczeniu na 1 mieszkańca MOF	2,87	3,37	3,20	3,37	3,68	3,88	3,70	3,99	3,85	3,92	4,27	4,10

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, 2015

Dostęp do poradnictwa w ramach podstawowej opieki zdrowotnej, mierzony liczbą udzielonych porad na mieszkańca, w MOF Sanok-Lesko na przestrzeni lat poprawił się, choć nie jest to zmiana znacząca. Stanowi ona jednak pozytywną tendencję, gdyż im więcej świadczy się tego typu usług, tym placówki z danej gminy mają większe potencjalne możliwości rozwoju. Najbardziej dynamicznie liczba udzielonych porad zwiększyła się w gminie wiejskiej Sanok, a w następnej kolejności w Mieście i Gminie Zagórz. Samo Miasto Sanok, mimo swego potencjału wynikającego z wielkości miasta i rozwiniętej infrastruktury placówek ochrony zdrowia (obecnie jest liderem MOF pod względem funkcjonujących tu przychodni), znacząco nie zwiększyło w ciągu ostatniej dekady liczby udzielonych porad. Na obszarze MOF Sanok-Lesko porady o charakterze specjalistycznym są najbardziej dostępne w ośrodkach miejskich, co obrazuje zróżnicowanie poziomu rozwoju ochrony zdrowia.

Jednym z czynników kształtujących dostęp do usług ochrony zdrowia jest także liczba aptek na analizowanym obszarze. Co się tyczy ludności przypadającej na aptekę ogólnodostępną, to najlepiej dla klientów tych placówek sytuacja kształtuje się w mieście Sanok, gdzie funkcjonują 24 apteki (1 604 osób przypadających na jedną aptekę w 2015 roku), zaś najmniej dostępne są apteki dla mieszkańców Gminy Lesko, gdzie na aptekę przypada tylko 2 303 mieszkańców. Średnio w MOF Sanok-Lesko na aptekę przypada 6 515,5 osób i jest to rezultat gorszy niż średnia dla całego województwa podkarpackiego (3 248 os.), czy Polski (3 017 osób). Koncentrację ogólnodostępnych aptek, patrząc na obszar MOF całościowo, należy ocenić na zbyt niskim w porównaniu do rejonu poziomie. Na każdą z gmin Obszaru funkcjonalnego przypada średnio 8 ogólnodostępnych aptek. Mieszkańcy MOF mają także zapewnioną opiekę ambulatoryjną i szpitalną. W Sanoku działa Samodzielny Publiczny Zespół Opieki Zdrowotnej, a w jego ramach Szpital Specjalistyczny z 15 oddziałami, zaś w Lesku Samodzielny Publiczny Zespół Opieki Zdrowotnej – Szpital Powiatowy, który posiada 9 oddziałów. Inwestycje w zakresie szeroko pojętej ochrony zdrowia stanowią pole do rozwoju badanego Obszaru. Wydatki poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego przeznaczone na ochronę zdrowia w 2015 r. stanowiły od 0,2% (Gmina Sanok) do 0,7% (Gmina Miejska Sanok) ich budżetów (Miasto i Gmina Zagórz oraz Lesko odpowiednio 0,3% i 0,6%).

Dostępność usług szeroko pojętej ochrony zdrowia na terenie MOF Sanok-Lesko można określić jako zadowalającą, dużo lepsza sytuacja w zakresie poziomu ochrony zdrowia panuje jednak w miastach wchodzących w skład Obszaru. Niedogodności dla mieszkańców terenów wiejskich

w tym zakresie łagodzi bliskie sąsiedztwo lepiej wyposażonych ośrodków miejskich. Z drugiej strony jednak, taki rozkład placówek służby zdrowia, który generuje dodatkowy popyt na podróże w ramach MOF, pociąga za sobą konieczność zapewnienia dobrej dostępności komunikacyjnej wewnątrz tego Obszaru. Odnosi się to zarówno do potrzeby stworzenia optymalnej siatki połączeń w zakresie transportu publicznego, jak i poprawy stanu dróg w obrębie Obszaru funkcjonalnego.

Na poprawę stanu zdrowia mieszkańców (determinuje on częstotliwość korzystania z usług służby zdrowia), mają również wpływ konkretne działania władz gmin MOF skierowane nie bezpośrednio w lecznictwo. Powinny to być przede wszystkim inwestycje w poprawę stanu i ochronę środowiska naturalnego. Działania proekologiczne i nastawione na zachowanie walorów naturalnych powinny stać się obszarem intensywnych działań władz i społeczności MOF Sanok-Lesko. Niekorzystne warunki środowiskowe stanowią bowiem zagrożenie dla zdrowia, zaś czyste środowisko naturalne jest czynnikiem go ochraniającym, wpływającym na rozwój człowieka i społeczeństwa. Podobnie, na zachorowalność lokalnej społeczności wpływ ma aktywność fizyczna, która powinna być wspierana poprzez inwestycje władz gmin MOF w ofertę czasu wolnego – przede wszystkim powstawanie i modernizację obiektów sportowych i rekreacyjnych.

Opieka społeczna

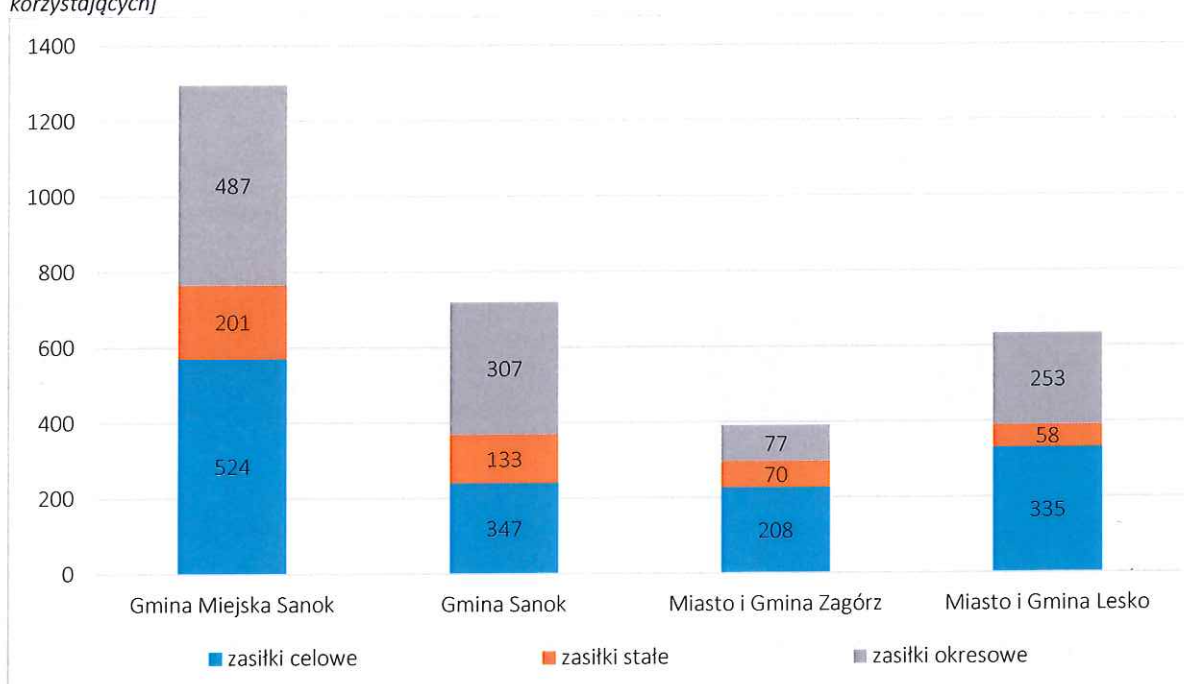
Istotną częścią systemu zabezpieczenia socjalnego jest pomoc społeczna, która wspiera osoby znajdujące się w trudnej sytuacji życiowej, której nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości. Za realizację zadań z zakresu pomocy społecznej na terenie poszczególnych gmin MOF odpowiedzialne są gminne lub miejskie ośrodki pomocy społecznej, do obowiązków których należy przede wszystkim prowadzenie diagnostyki jednostkowej i środowiskowej, udzielanie świadczeń bezpośrednich i pośrednich (w tym organizowanie opieki i usług domowych), współpraca z organizacjami i instytucjami – przede wszystkim z samorządem lokalnym, oraz aktywizowanie środowiska lokalnego. W realizacji swych zadań ośrodki te współdziałają z organizacjami społecznymi, pozarządowymi, kościołami, placówkami oświaty, służby zdrowia oraz osobami fizycznymi i prawnymi. Rola pomocy społecznej jest duża biorąc pod uwagę wysoki poziom bezrobocia i ogólnie niską aktywność części społeczeństwa na rynku pracy.

W ostatnich latach liczba osób objętych systemem pomocy społecznej w gminach MOF ulegała zmianom, odnotowując w zakresie poszczególnych świadczeń tendencję na przemian spadkową i wzrostową, co częściowo wynika z różnic w środkach finansowych przeznaczanych przez gminy na pomoc społeczną. Obserwuje się jednakże w miarę stałą poziom liczby udzielanych świadczeń. Do korzystania z usług ośrodków pomocy społecznej skłania beneficjentów przede wszystkim trudna sytuacja życiowa oraz bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i w prowadzeniu gospodarstwa domowego. Odbiorcami pomocy są głównie rodziny wielodzietne i niepełne, osoby niepełnosprawne, bezrobotne, chorujące i z problemem alkoholowym.

Udzielaną formą pomocy społecznej są świadczenia pieniężne oraz świadczenia niepieniężne. Podstawowe udzielane świadczenia pieniężne to: zasiłek stały, zasiłek okresowy, zasiłek celowy, specjalny zasiłek celowy oraz składki na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne. Realizowana jest także pomoc w formie dożywiania i posiłków, która w większości gmin wykazuje tendencję malejącą, jednak jest nadal popularną formą świadczenia. Wszystkie te formy pomocy kierują się zasadą, że wsparcie otrzymują osoby/rodziny o niskich dochodach (jeśli nie przekraczają określonych progów dochodowych).

Ze świadczeń pomocy społecznej w zakresie zasiłków okresowych w gminach Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko skorzystało w 2015 roku więcej osób, niż z zasiłków stałych, co pokazuje poniższy wykres prezentujący liczbę osób, którym przyznano odpowiednią decyzją świadczenia.

Wykres 42 Pomoc społeczna w zakresie zasiłków okresowych, stałych i celowych w 2015 r. w gminach MOF [liczba korzystających]

Źródło: Ośrodki pomocy społecznej MOF, 2015

Udział poszczególnych rodzajów powyższych zasiłków dla osób potrzebujących w proporcji do pozostałych, prezentuje się nieco inaczej w każdej z analizowanych gmin Obszaru. Na całym Obszarze Funkcjonalnym zasiłki stałe przyznawane są zdecydowanie rzadziej, niż okresowe i celowe.

W poniższej tabeli został zilustrowany odsetek mieszkańców poszczególnych gmin MOF korzystających ze świadczeń pomocy społecznej w postaci usług opiekuńczych, w tym specjalistycznych i dla osób z zaburzeniami psychicznymi. Proporcjonalnie najwięcej z tego typu usług korzystają mieszkańcy Gminy Sanok, zaś najmniej z Miasta i Gminy Lesko.

Tabela 20 Korzystający z usług opiekuńczych w 2015 r. w gminach MOF [%]

Odsetek korzystających z usług opiekuńczych, w tym specjalistycznych	
Miasto i Gmina Lesko	0,25%
Gmina Miejska Sanok	0,53%
Gmina Sanok	0,80%
Miasto i Gmina Zagórz	0,54%
Średnio MOF	0,53%

Źródło: Ośrodki pomocy społecznej MOF, 2015

Poniżej zaprezentowano wartości dla wybranych świadczeń udzielanych na terenie poszczególnych gmin MOF Sanok-Lesko. Zależą one bezpośrednio od liczby mieszkańców danej gminy, która przekłada się na ilość podopiecznych poszczególnych ośrodków. Można jednak

zauważyć tendencję wzrostową, jeśli chodzi o wysokość wydatków za pobyt osób w domach pomocy społecznej ponoszonych przez poszczególne gminy, która wynika z większej liczby potrzebujących, jak i wyższych z roku na rok kosztów ich utrzymania. W ostatnich latach nie zauważa się wyraźnego spadku liczby udzielanych świadczeń w zakresie poszczególnych usług. Pozostają one na w miarę stałym poziomie.

Tabela 21 Wybrane świadczenia pomocy społecznej w 2015 r. [liczba osób objętych świadczeniem]

Odpłatność gminy za pobyt w domu pomocy społecznej (liczba osób)	
Miasto i Gmina Lesko	12
Gmina Miejska Sanok	58
Gmina Sanok	42
Miasto i Gmina Zagórz	10

Źródło: Ośrodki pomocy społecznej MOF, 2015

Ośrodki zapewniają również pomoc w postaci pracy socjalnej, udzielając informacji na temat przysługujących uprawnień, pomocy w załatwianiu trudnych spraw bytowych, kierując do odpowiednich placówek, udostępniając bazy danych o placówkach oferujących pomoc różnego rodzaju, stosując poradnictwo specjalistyczne czy interwencję kryzysową. Służby socjalne ośrodków pomocy społecznej podejmują również współpracę z Komisjami Rozwiązywania Problemów Alkoholowych realizując tym samym zadania wynikające z ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. Działania te, dotyczą zadań związanych z profilaktyką i rozwiązywaniem problemów alkoholowych oraz integracji społecznej osób uzależnionych od alkoholu i innych środków psychoaktywnych.

3.13 Organizacje pozarządowe

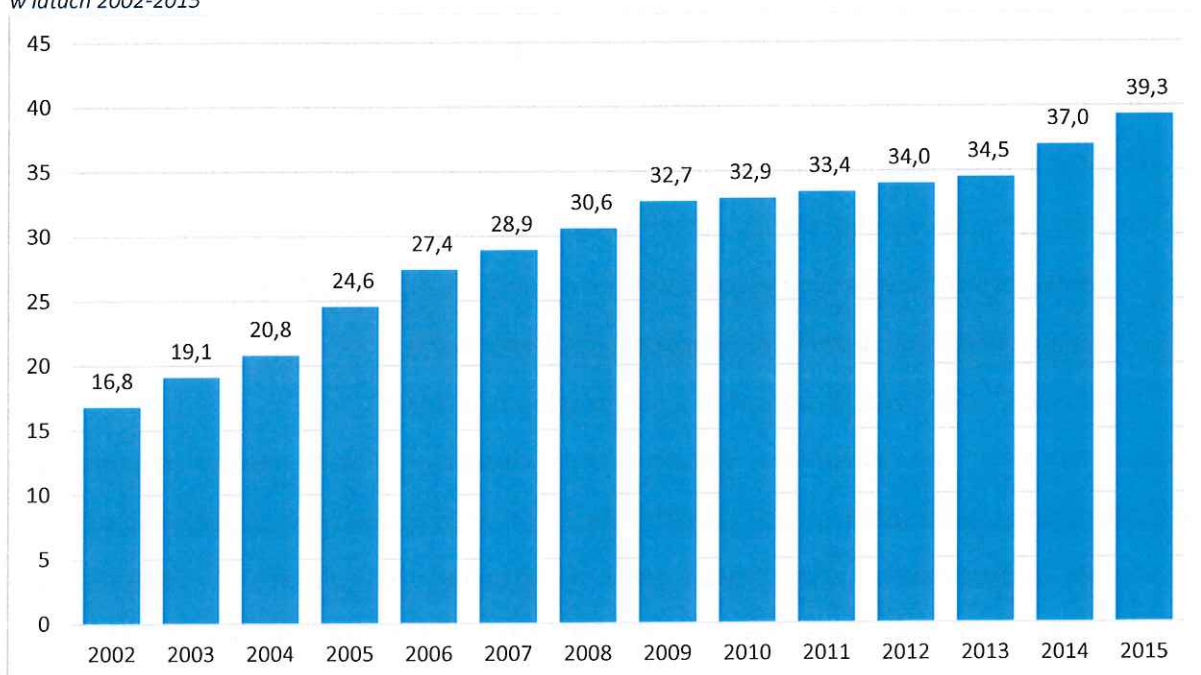
Liczba działających na terenie danej gminy czy miejscowości organizacji pozarządowych (NGO) jest wskaźnikiem aktywności danej społeczności. Najczęściej spotykaną formą organizacji pozarządowej jest stowarzyszenie. Ponadto, oprócz stowarzyszeń oraz fundacji, organizacje pozarządowe działają jako osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, niebędące jednostkami sektora finansów publicznych, w rozumieniu ustawy o finansach publicznych oraz niedziałające w celu osiągnięcia zysku.

Organizacje pozarządowe są ważnym elementem wpływającym na rozwój lokalny. Związane jest to z pełnieniem przez nie funkcji integracyjnej w społecznościach lokalnych, czyli udziale w procesie budowania więzi społecznych, zbliżania jednostek i społeczności lokalnych.

Wśród organizacji społecznych zarejestrowanych na Obszarze Funkcjonalnym dominują te działające w zakresie sportu, kultury, rozwoju regionu czy edukacji.

Liczba organizacji pozarządowych na terenie MOF Sanok-Lesko od 2002 do 2015 roku zwiększyła się dwukrotnie (z 135 do 316 NGO), co pozytywnie świadczy o aktywności obywateli tego Obszaru. Według danych GUS w latach 2002-2014 na terenie MOF liczba zarejestrowanych podmiotów trzeciego sektora dynamicznie rosła i w 2014 roku w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców wyniosła już 39 organizacji (więcej, niż średnia dla całego województwa podkarpackiego, która wyniosła 34 organizacje). Sukcesywny wzrost liczby stowarzyszeń i fundacji świadczy o rozwijaniu się społeczeństwa obywatelskiego na terenie MOF poprzez partycypację społeczną.

Wykres 43 Liczba fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych na 10 tys. mieszkańców na terenie MOF Sanok-Lesko w latach 2002-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, 2015

Organizacje pozarządowe w coraz większej liczbie angażują się we wspieranie działań związanych z rozwojem ekonomii społecznej, której głównym celem jest udzielanie wsparcia osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym. Jednym z najpopularniejszych, a zarazem najskuteczniejszych rozwiązań pozwalających na reintegrację społeczną oraz zawodową, są spółdzielnie socjalne. W 2015 roku na terenie MOF funkcjonowały dwa podmioty tego typu. Spośród czterech jednostek samorządu terytorialnego tworzących Obszar, w dwóch z nich działają spółdzielnie socjalne. Są to stosunkowo nowe, specyficzne formy przedsiębiorstw społecznych, stąd realna jest szansa zawiązania się kolejnych grup inicjatywnych. W poniższej

tabeli syntetycznie przedstawiono te podmioty, które już prowadzą działalność na terenie MOF Sanok-Lesko.

Tabela 22 Funkcjonujące spółdzielnie socjalne na terenie MOF w 2014 roku

Jednostka terytorialna	Nazwa spółdzielni
Gmina Miejska Sanok	SS „Z Duszą”
Miasto i Gmina Zagórz	SS „Źródło”

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych gmin MOF

Warto nadmienić, że na terenie Obszaru funkcjonuje powołana do życia w 2005 roku Podkarpacka Rada Organizacji Pozarządowych. Rada prowadzi aktywną działalność na rzecz rozwoju społeczeństwa obywatelskiego poprzez udział w licznych inicjatywach oraz działalność badawczą, skupiającą się na analizie III sektora w regionie. W skład jej gremium wchodzi przedstawiciele środowisk i organizacji pozarządowych, prowadzących działalność również na terenach gmin wchodzących w skład MOF oraz innych podmiotów rozproszonych na terenie całego województwa podkarpackiego. Głównym celem instytucji jest zwiększanie udziału organizacji pozarządowych oraz podmiotów prowadzących działalność pożytku publicznego w kreowaniu i realizacji polityki publicznej województwa podkarpackiego. Realizacja wskazanego celu odbywa się poprzez następujące działania:

- budowę zintegrowanego systemu wsparcia organizacji pozarządowych,
- rozwój potencjału ludzkiego organizacji pozarządowych,
- edukację i aktywizację obywateli w sprawach publicznych.

Gminy skupione w Miejskim Obszarze Funkcjonalnym Sanok-Lesko współpracują z organizacjami pozarządowymi ze swojego terenu, co w większości usankcjonowane zostało w postaci uchwalonych przez rady gmin Programów Współpracy z Organizacjami Pozarządowymi. Współpraca podejmowana jest głównie w formie zlecania organizacjom pozarządowym realizacji zadań publicznych, wzajemnego informowania się o planowanych kierunkach działalności, konsultowania projektów aktów prawa miejscowego w dziedzinach dotyczących działalności statutowej organizacji pozarządowych, tworzenia wspólnych zespołów o charakterze doradczym i inicjatywnym, wspierania inicjatyw lokalnych czy partnerstwa.

3.14 Analiza SWOT

Aby sfinalizować analizę przeprowadzoną w poszczególnych rozdziałach syntetycznej diagnozy obszaru wsparcia należy dokonać usystematyzowania faktów, danych, informacji i opinii uzyskanych zarówno metodą eksploracji źródeł wtórnych, jak i w ramach bezpośrednich działań badawczych, które zostały zawarte we wcześniejszych paragrafach. Odpowiednim do tego celu narzędziem jest Analiza SWOT, która obejmuje następujące elementy:

- Czynniki wewnętrzne pozytywne (mocne strony) – działalność i zasoby Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko, doświadczenie, wymiar polityczny, organizacyjny, techniczny, instytucjonalny, oraz wszystko to, co pozwala oczekiwać rozwoju MOF;
- Czynniki wewnętrzne negatywne – słabe strony Obszaru, będące konsekwencją ograniczeń szeroko rozumianych zasobów;
- Czynniki zewnętrzne pozytywne – szanse oraz korzystne tendencje w otoczeniu zewnętrznym, które właściwie wykorzystane mogą stanowić istotny impuls rozwojowy;
- Czynniki zewnętrzne negatywne – zagrożenia oraz niekorzystne zjawiska zewnętrzne, które mogą być poważną barierą rozwoju Obszaru.

Poniższa tabela prezentuje analizę SWOT opracowaną dla Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko.

Tabela 23 Analiza SWOT Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko

Mocne strony	Słabe strony
– Korzystna lokalizacja Obszaru – ważny węzeł komunikacyjny będący skrzyżowaniem dróg na Słowację i Ukrainę oraz główna droga łącząca resztę województwa i kraju z Bieszczadami; – Obszar o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych (górna dolina Sanu, liczne parki krajobrazowe), co stwarza dogodne warunki do rozwoju turystyki i agroturystyki. Jest również czynnikiem wpływającym na podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej oraz osiedleńczej; – Jeden z najstarszych ośrodków górnictwa naftowego na świecie daje możliwość podniesienia atrakcyjności turystycznej Obszaru i stworzenia ciekawej, wyróżniającej się oferty turystycznej; – Złoża i surowce mineralne dające szansę na rozwój tej branży przemysłu; – Stosunkowo duża gęstość sieci dróg gminnych i powiatowych (większa od średniej dla województwa oraz kraju); – Wzrost przedsiębiorczości mieszkańców Obszaru (wzrost o 17% w ostatnich 12 latach ilości podmiotów w rejestrze REGON oraz wzrost liczby osób prowadzących działalność gospodarczą); – Wysoka atrakcyjność inwestycyjna Gminy Miasta Sanoka (rdzeń gospodarczy MOF); – wzrost popytu na pracę, w odniesieniu do roku 2003; – Duża liczba zabytków dziedzictwa kulturowego (w tym zabytki techniki przemysłowej); – Dynamicznie rozwijające się społeczeństwo obywatelskie (mierzone ponadprzeciętną liczbą działających organizacji społecznych).	– Pogarszająca się sytuacja demograficzna (znaczny spadek liczby mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym, wzrost liczby mieszkańców w wieku produkcyjnym oraz szybko rosnący wskaźnik obciążenia demograficznego); – Niska atrakcyjność osiedleńcza Obszaru (ujemne saldo migracji w ciągu ostatnich 10 lat); – Zróżnicowany poziom rozwoju infrastruktury technicznej poszczególnych gmin - sieć wodociągowa (obniża atrakcyjność inwestycyjną i osiedleńczą); – Bardzo słaba dostępność potencjałowa sieci drogowej całego Obszaru (obniża atrakcyjność inwestycyjną i osiedleńczą); – Mała gęstość sieci dróg gminnych i powiatowych w Gminie Sanok oraz Mieście i Gminie Lesko, niższa od średniej dla województwa oraz kraju, (obniża atrakcyjność inwestycyjną i osiedleńczą); – Słabo rozwinięta sieć i infrastruktura kolejowa (obniża atrakcyjność inwestycyjną i osiedleńczą oraz ogranicza możliwości rozwoju gospodarczego); – Spadek liczby oddawanych do użytkowania mieszkań (obniża atrakcyjność osiedleńczą oraz hamuje rozwój lokalnej gospodarki); – Niewystarczająco rozwinięta sieć połączeń transportu publicznego (spadek liczby pasażerów, wzrost natężenia ruchu drogowego spowodowany większą liczbą samochodów na drogach oraz wzrost zanieczyszczeń powietrza); – Problemy komunikacyjne mieszkańców na drogach krajowych prowadzących do przejść granicznych z Ukrainą (duże natężenie ruchu tranzytowego i kołowego, rozwiązania drogowe nie sprzyjają bezpieczeństwu na drogach); – Niewielka liczba inwestycji z zakresu odnawialnych źródeł energii; – Niepełny i nie wystarczający szczytny system gospodarki odpadami (część miejscowości Gminy Sanok nie posiada punktów selektywnej zbiórki odpadów); – Wolniejszy, od reszty kraju rozwój gospodarczy regionu oraz MOF (głównie Gmina Sanok oraz Gmina Zagórz) potwierdzony gorszymi wskaźnikami ilustrującymi sytuację gospodarczą (tj. liczba podmiotów wpisanych do rejestru REGON na 10 tys. ludności, liczba osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na 100 osób w wieku produkcyjnym, itp.);

- Generalnie niska potencjalna atrakcyjność inwestycyjna (PAI) całego Obszaru (poza Gminą Miasta Sanoka);
- Niewielka liczba uzbrojonych terenów inwestycyjnych oraz instytucji otoczenia biznesu;
- Stosunkowo duże dysproporcje w jakości kształcenia w poszczególnych gminach Obszaru;
- Stosunkowo niskie przeciętne wynagrodzenie brutto (może zwiększać odpływ wykwalifikowanego kapitału ludzkiego oraz pogorszenie sytuacji demograficznej).

Szanse	Zagrożenia
- Możliwość ubiegania się o środki unijne na realizację projektów w ramach nowej perspektywy finansowej 2014-2020; - Stosunkowo dobre skomunikowanie z ośrodkami na Ukrainie, może stanowić dodatkowy impuls dla rozwoju gospodarczego, w szczególności w sytuacji stopniowego powiększania zakresu współpracy krajów UE z Ukrainą oraz krajami Europy Wschodniej; - Stosunkowo dobre skomunikowanie z ośrodkami na Słowacji wpływające na większe możliwości rozwoju gospodarczego; - Wzrost zainteresowania turystów Obszarem o cennych walorach przyrodniczo-krajobrazowych i licznych zabytkach. Ponadto widoczne są korzystne zmiany w trendach turystycznych (chęć obcowania z naturą, agroturystyka) dające szansę na dynamiczny rozwój turystyczny regionu; - Wykorzystanie środków unijnych na polepszenie spójności transportowej, łączącej strefy aktywności gospodarczej Obszaru z centrami życia społeczno-gospodarczego; - Polityka Unii Europejskiej nastawiona na odnawialne źródła energii daje szansę na zachowanie dobrego stanu środowiska naturalnego.	- Emigracja wewnętrzna (do większych ośrodków gospodarczych) i zewnętrzna - może doprowadzić do odpływu kapitału ludzkiego (w tym wykształconej kadry pracowniczej) i znacznego spowolnienia rozwoju społeczno-gospodarczego; - Zmienność uwarunkowań prawnych, cedowanie większej liczby zadań na gminy bez jednoczesnego zapewniania środków finansowych na ich realizację, przyczyniająca się do stałego spadku możliwości inwestycyjnych samorządów; - Niski stopień rozpoznawalności MOF jako całości, zarówno na poziomie lokalnym, jak również regionalnym; - Niestabilna sytuacja społeczna i polityczna na Ukrainie; - Wysoka konkurencja innych ośrodków miejskich w Polsce w zakresie przyciągania inwestycji; - Wysoka konkurencja innych ośrodków turystycznych w Polsce (niewielkie zainteresowanie ofertą turystyczną MOF); - Konieczność zapewnienia wkładów własnych do pisanych projektów, przy stosunkowo niewysokich budżetach członków MOF.

Źródło: opracowanie własne.

4. Główne założenia rozwojowe Strategii MOF Sanok - Lesko

4.1 Plan operacyjny Strategii MOF Sanok - Lesko

Przedstawiony poniżej plan operacyjny jest wynikiem prac zespołu przedstawicieli poszczególnych członków MOF, jakie przebiegały przy wsparciu konsultantów, których zadaniem było koordynowanie i wspieranie procesu budowania strategii, poprzez dostarczanie odpowiednich narzędzi i technik pracy oraz zgłaszanie propozycji konkretnych rozwiązań. Tak skonstruowany plan operacyjny stanowi element Strategii, który szczegółowo określa sposób jej realizacji, poprzez przypisanie wyznaczonym celom odpowiednich działań. Realizacja poszczególnych celów rozwojowych ma przyczynić się do osiągnięcia celu nadrzędnego, a tym samym wsparcia rozwoju społeczno-gospodarczego gmin tworzących Miejski Obszar Funkcjonalny Sanok – Lesko.

Jako że niniejsza Strategia stanowi dokument planistyczny dla gmin skupionych w ramach struktur organizacyjnych MOF, w ramach poszczególnych celów rozwojowych ujęte zostały działania, które realizowane będą poprzez konkretne przedsięwzięcia (tzw. projekty strategiczne). Zadania te, kładąc nacisk na zrównoważony rozwój Obszaru, rozumiany tutaj jako proces, w którym następuje integrowanie działań gospodarczych, społecznych i przestrzennych z zachowaniem równowagi przyrodniczej, stanowią podstawę wdrażania Strategii.

W związku z powyższym nadrzędnym celem realizowanym w ramach Strategii dla MOF Sanok - Lesko jest:

Podniesienie konkurencyjności Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok – Lesko w oparciu o zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy, warunkujący atrakcyjność inwestycyjną i osiedleńczą obszaru

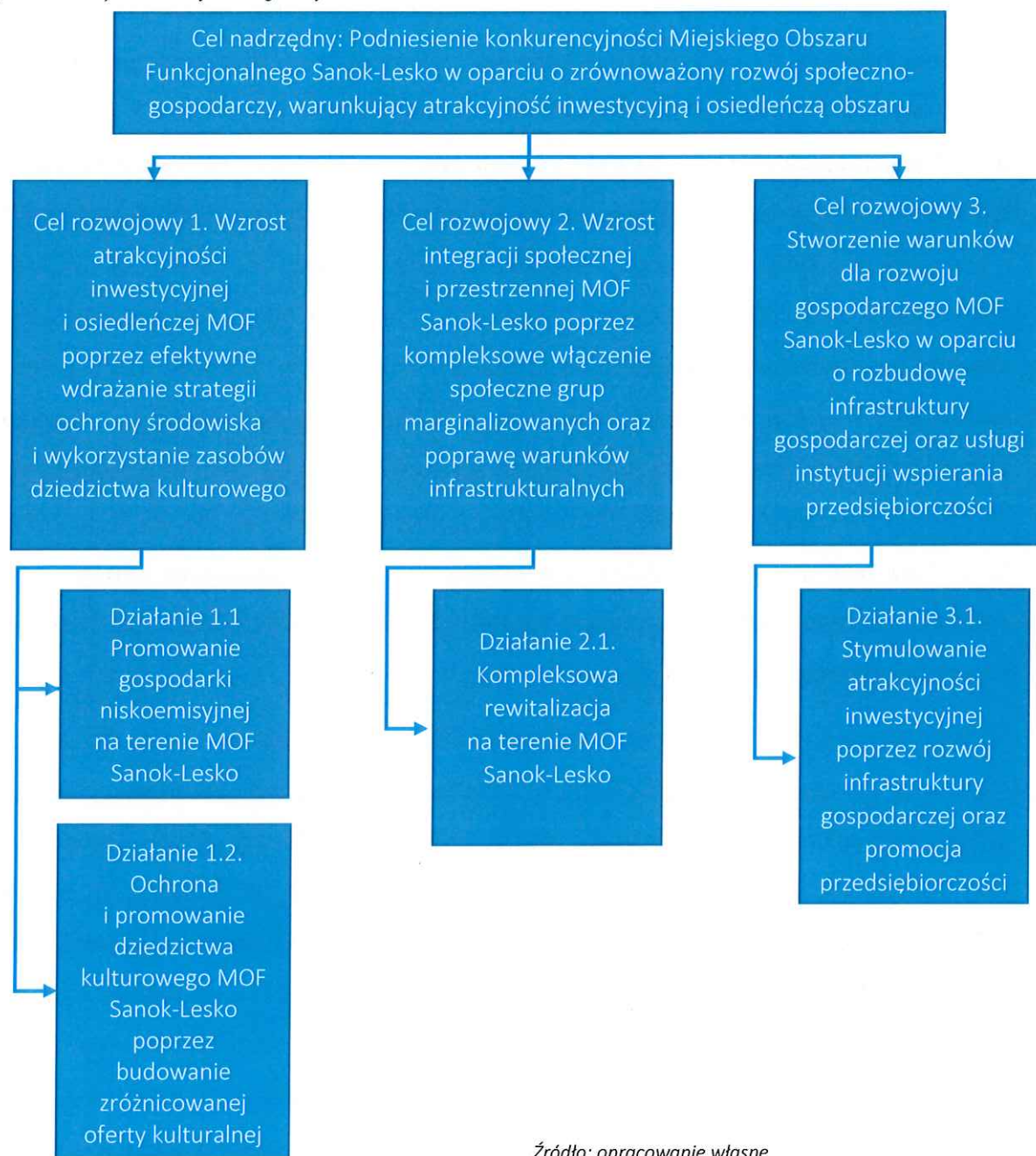
Powyżej wskazany cel nadrzędny przyczyni się do osiągnięcia wizji, jaka została wskazana dla województwa podkarpackiego w „Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020”, a która skupia się przede wszystkim na zrównoważonym i inteligentnym rozwoju gospodarczym regionu.

Odzwierciedleniem wskazań na poziomie Strategii Województwa jest również zaprezentowana w poprzednich rozdziałach diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej na terenie MOF.

Wskazuje ona bezpośrednio na wyzwania, jakie stoją przed współpracującymi samorządami, w szczególności w obszarze wspierania rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez tworzenie warunków dla aktywności inwestorów lokalnych oraz zewnętrznych i wzmacniania kapitału społecznego, w tym także w odniesieniu do mobilności mieszkańców oraz zwiększania ich szans na rynku pracy.

Cel nadrzędny realizowany będzie poprzez trzy cele rozwojowe skupiające się na ściśle zdefiniowanych obszarach interwencji, co przedstawia poniższa grafika.

Grafika 3 Obszary interwencji strategicznej MOF Sanok-Lesko

Źródło: opracowanie własne

4.2 Plan operacyjny – priorytety Strategii MOF Sanok – Lesko

4.2.1 Cel rozwojowy 1. Wzrost atrakcyjności inwestycyjnej i osiedleńczej MOF poprzez efektywne wdrażanie strategii ochrony środowiska i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

Ważnym czynnikiem wpływającym na zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej i osiedleńczej regionu, jest wykorzystanie efektu synergii w ramach prowadzonej polityki inwestycyjnej. Wzrost atrakcyjności inwestycyjnej i osiedleńczej MOF Sanok-Lesko jest mocno powiązany z rozbudową i modernizacją istniejącej infrastruktury technicznej (w tym transportowej), wdrażaniem rozwiązań przyjaznych środowisku oraz wykorzystaniem istniejących zasobów dziedzictwa kulturowego. Przedmiotowy cel rozwojowy nastawiony jest z jednej strony na podniesienie parametrów infrastruktury technicznej, przekładającej się na polepszenie stanu środowiska naturalnego, a z drugiej zaś na wzmocnienie atrakcyjności osiedleńczej regionu i podniesienie jakości życia jego mieszkańców. Zdefiniowany cel opiera się o działania polegające na usprawnieniu transportu publicznego, promujące niską emisję, głównie w wyniku redukcji zanieczyszczeń uwalnianych do atmosfery. Inwestycje w poprawę stanu środowiska naturalnego i jakości życia mieszkańców, w połączeniu ze zidentyfikowanym istniejącym potencjałem MOF, pozwolą na skuteczne podniesienie konkurencyjności Obszaru, co wpłynie na odwrócenie negatywnych wskaźników demograficznych, z którymi borykają się wszystkie samorządy tworzące Obszar. Efekty tych interwencji zostaną dodatkowo wsparte poprzez działania związane z ochroną i promocją bogatego dziedzictwa kulturowego MOF i budowaniu na nim bogatej i zróżnicowanej oferty kulturalnej.

Ponadto powyższy cel rozwojowy jest odpowiedzią na zidentyfikowane potrzeby w zakresie organizacji zintegrowanej sieci transportu publicznego przyjaznego środowisku. Uznaje się za pożądane priorytetowe traktowanie inwestycji w infrastrukturę drogową i komunikacyjną oraz rewitalizację wskazanej sieci transportu publicznego dla kompleksowego skomunikowania całego Obszaru i wzrostu jego dostępności. Podjęte w tym zakresie działania przełożą się także na poprawę bezpieczeństwa pieszych, jak i jakość życia mieszkańców w zakresie dostępności do rynków pracy. Dodatkowo warto podkreślić, że zaplanowane działania wpływają także na rozwój gospodarczy Obszaru i są w pełni komplementarne z 3 celem rozwojowym pn. *Stworzenie warunków dla rozwoju gospodarczego MOF Sanok-Lesko w oparciu o rozbudowę*

infrastruktury gospodarczej oraz usługi instytucji wspierania przedsiębiorczości. Wzajemne uzupełnianie się wskazanych celów pozwoli na zrównoważony rozwój MOF. Dynamiczna gospodarka, stanowiąca istotny priorytet rozwojowy, uzyska niezbędne zaplecze poprzez realizację działań poprawiających skomunikowanie i dostępność Obszaru. Realizacja wskazanej inwestycji jest więc szczególnie istotna z punktu widzenia zarówno ochrony środowiska naturalnego jak i podniesienia jakości życia mieszkańców i atrakcyjności osiedleńczej MOF. Dzięki realizacji kompleksowych działań uzyskany zostanie efekt synergii w postaci poprawy czystości środowiska naturalnego i atrakcyjności turystycznej i osiedleńczej całego MOF.

Cel rozwojowy 1, w pełni odzwierciedla kluczowe elementy Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020, przekładając się na realizację następujących, wyartykułowanych w niej priorytetów tematycznych:

- 1.3. Turystyka – poprzez budowę zróżnicowanej, atrakcyjnej oferty turystycznej ukierunkowanej na wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego regionu,
- 2.2. Kultura i dziedzictwo kulturowe – poprzez ochronę, promocję i wykorzystywanie potencjału dziedzictwa kulturowego regionu.
- 3.1. Dostępność komunikacyjna – poprzez zintegrowaną sieć transportu publicznego, podnoszącą dostępność transportową regionu i mobilność mieszkańców oraz poprawiającą spójność funkcjonalno-przestrzenną MOF,
- 3.5. Spójność przestrzenna i wzmacnianie funkcji biegunów wzrostu – poprzez poprawę ładu przestrzennego sprzyjającego rozwojowi MOF, a także działania usprawniające system komunikacji w ramach MOF i dostępność Obszaru w wymiarze wewnętrznym i zewnętrznym,
- 4.2. Ochrona środowiska – poprzez działania nastawione na rozwój przyjazny dla środowiska w ramach poprawy infrastruktury obsługującej transport, działania ograniczające emisję do środowiska substancji szkodliwych,

Poniżej wskazano kluczowe działania, jakie zostały zaplanowane w ramach niniejszego celu rozwojowego.

Cel rozwojowy 1. Wzrost atrakcyjności inwestycyjnej i osiedleńczej MOF poprzez efektywne wdrażanie strategii ochrony środowiska i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego	
Działanie 1.1 Promowanie gospodarki niskoemisyjnej na terenie MOF Sanok-Lesko	Działanie 1.2 Ochrona i promowanie dziedzictwa kulturowego MOF Sanok-Lesko poprzez budowanie zróżnicowanej oferty kulturalnej

Powyższe działania zostały zdefiniowane, z uwzględnieniem zapisów znajdujących się w dokumentach planistycznych odnoszących się do rozwoju województwa podkarpackiego. Poza wskazaną powyżej Strategią Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020, niniejszy cel rozwojowy odnosi się również bezpośrednio do projektu RPO WP na lata 2014-2020, w szczególności do osi priorytetowej III Czysta energia, IV Ochrona środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego oraz V Infrastruktura komunikacyjna. Ponadto odpowiada na priorytety inwestycyjne RPO, takie jak:

- 4e Promowanie strategii niskoemisyjnych dla wszystkich rodzajów terytoriów, w szczególności obszarach dla obszarów miejskich, w tym wspieranie zrównoważonej multimodalnej mobilności miejskiej i działań adaptacyjnych mających oddziaływanie łagodzące na zmiany klimatu,
- 6c Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego.

Działanie 1.1. Promowanie gospodarki niskoemisyjnej na terenie MOF Sanok-Lesko

Podjęcie działań skierowanych na promowanie gospodarki opartej na rozwiązaniach niskoemisyjnych oraz uwzględnienie ich jako kluczowy element strategii MOF wynika wprost z przeprowadzonej diagnozy obszaru wsparcia i zidentyfikowania obszarów problemowych. Są to z jednej strony problemy związane z nadmierną emisją substancji szkodliwych, z drugiej natomiast związane z niewystarczającą mobilnością mieszkańców Obszaru (a co za tym idzie możliwością podejmowania pracy w rdzeniu MOF).

Miejski Obszar Funkcjonalny Sanok-Lesko jest obszarem słabo skomunikowanym. Na terenie MOF działa jeden miejski operator komunikacji publicznej tj. Zakład Miejskiej Komunikacji Samochodowej w Sanoku, który podlega pod Sanockie Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej Sp. z o.o. Założycielem SPGK Sp. z o.o. w Sanoku jest Gmina Miasta Sanok. Spółka obsługuje połączenia na terenie Gminy Miasta Sanok oraz Gminy Sanok i częściowo Miasta i Gminy Zagórz, transport publiczny nie funkcjonuje natomiast na terenie Miasta i Gminy Lesko. Transport publiczny na terenie MOF w zasadniczej części opiera się na wymienionym

operatorze, ponadto wykonywany jest także przez prywatne firmy przewozowe, które umożliwiają także częściowo komunikację pomiędzy poszczególnymi gminami Obszaru. ZMKS w Sanoku w 2015 roku posiadał 20 szt. taboru autobusowego, jego średni wiek wynosił 14 lat, a normy ekologiczne, to: EURO 2 – 8 szt.; EURO 5 – 7 szt.; bez EURO – 5 szt. Autobusy obsługują 10 linii pasażerskich. W latach 2004-2015 najwięcej pasażerów skorzystało z transportu publicznego w roku 2015 (ponad 2 mln 541 tys.). W 2013 roku odnotowano najniższy poziom w porównywalnym okresie (poniżej 1 mln 924 tys.). Wyniki badań satysfakcji klientów ZMKS Sanok wskazują na utrzymanie się dobrej jakości świadczonych usług (przeprowadzane rokrocznie badania opinii na temat jakości przewozów oraz oczekiwań dotyczących usprawnienia tych usług). Ogółem oceny bardzo dobre, dobre i zadawalające uzyskało w nich 95,2% wskazań przy grupie 292 badanych pasażerów. Powyższe badanie pozwala stwierdzić, iż realizowana przez operatora działalność przewozowa wykonywana jest w sposób akceptowalny, znacznie przekraczający przyjęty na poziomie 80% średni wskaźnik ocen pozytywnych. Spadek zainteresowania korzystaniem z komunikacji publicznej jest spowodowany następującymi czynnikami np. faktem, iż mieszkańcy coraz częściej wybierają komunikację własnymi (samochodowymi) środkami transportu m.in. z uwagi na niedostateczne dostosowanie oferty do potrzeb mieszkańców oraz zły stan (lub brak) odpowiedniej infrastruktury komunikacyjnej. Realizacja działań mających na celu maksymalne dopasowanie komunikacji pasażerskiej do potrzeb mieszkańców oraz turystów (budowa dworca multimodalnego, przebudowa niezbędnej infrastruktury komunikacyjnej poprawiającej dostępność do przystanków, zwiększenie liczby kursów i linii, optymalna liczba punktów przesiadkowych i ich dogodna lokalizacja) oraz podnoszenie jakości świadczonych usług (nowy ekologiczny tabor autobusowy) może przyczynić się do zwiększenia zainteresowania korzystaniem z transportu publicznego. Zmiana korzystania z własnych środków transportu na rzecz komunikacji publicznej przyniesie wiele pozytywnych efektów np. w postaci zmniejszenia natężenia ruchu drogowego, a także poprawy bezpieczeństwa w ruchu drogowym. Ponadto zwiększenie udziału przyjaznego środowiska transportu publicznego wpłynie korzystnie na jakość powietrza atmosferycznego, a więc przełoży się na poprawę stanu środowiska naturalnego oraz na wzrost jakości życia mieszkańców. Konieczność ochrony środowiska naturalnego podyktowana jest także turystycznym charakterem miejscowości Obszaru. Na terenie Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego znajduje się bardzo wiele cennych przyrodniczo

terenów, a bogactwo środowiska naturalnego, ze względu na swój unikalny charakter, w wielu miejscach Obszaru objęte jest ochroną prawną (m.in. rezerwat przyrody „Polanki” we wsi Bykowce, Park Krajobrazowy Gór Słonnych, Rezerwat Góry „Sobień”). Na dziedzictwo przyrodnicze Obszaru składa się także wiele pomników przyrody oraz prawie 40 tys. ha terenów poddanych ochronie, w tym przede wszystkim parki krajobrazowe. Tak cenne przyrodniczo obszary niejako nakładają na gminy skupione w MOF obowiązek podejmowania działań zmierzających do ochrony środowiska naturalnego. Jest to tym bardziej istotne, że MOF dzięki dogodnej lokalizacji oraz cennym walorom przyrodniczym posiada potencjał do budowania swojej przewagi konkurencyjnej poprzez rozwój sektora turystyki (w tym agroturystyki).

Podsumowując, inwestycje poczynione w infrastrukturę komunikacji publicznej przyczynią się do budowy spójnego, efektywnego i bezpiecznego systemu przewozów pasażerskich oraz spowodują poprawę dostępności transportu publicznego, a wraz z nią spójności sieci komunikacyjnej. Korzystnie wpłyną na ochronę środowiska naturalnego i rozwój sektora turystycznego.

W przedmiotowe działanie wpisuje się także realizacja projektu z listy rezerwowych, zakładającego konieczność przeprowadzenia na terenie MOF kompleksowej modernizacji oświetlenia ulicznego. Działania takie jak wymiana oświetlenia ulicznego na energooszczędne oprócz oczywistych korzyści dla stanu środowiska naturalnego przynoszą gminom także spore oszczędności. Wygenerowane w ten sposób oszczędności samorządy mogą przeznaczyć na inne ważne cele bądź dalsze inwestycje w ochronę środowiska naturalnego. Realizacja powyższego działania wpłynie także na podniesienie jakości życia mieszkańców, przede wszystkim poprzez poprawę bezpieczeństwa na drogach. Projekt Poprawa efektywności energetycznej poprzez modernizację i budowę nowego oświetlenia w MOF Sanok-Lesko w sposób kompleksowy pozwoli na wymianę dotychczas stosowanego oświetlenia na energooszczędne. Pozwoli to na ostateczne rozwiązanie problemów wynikających ze stosowania systemów oświetlenia obciążonych wysokim poziomem zużycia energii elektrycznej, oraz awaryjnością. Realizacja tego zadania przyczyni się do poprawy stanu środowiska naturalnego oraz obniży koszty systemu oświetlenia. Zintegrowany charakter projektu wynika zatem przede wszystkim z jego kompleksowości, jak również wykorzystywania w tym zakresie doświadczeń Gminy Miejskiej Sanok.

Działanie 1.2. Ochrona i promowanie dziedzictwa kulturowego MOF Sanok-Lesko poprzez budowanie zróżnicowanej oferty kulturalnej.

Na terenie gmin MOF znajduje się duża liczba zabytków dziedzictwa kulturowego, w tym w szczególności architektury sakralnej, co stanowi istotny walor wyróżniający MOF. Posiadają one dużą wartość historyczną, artystyczną, naukową, ale też emocjonalną, stanowiąc element tożsamości tego rejonu. Z tego względu w interesie społecznym leży ich zachowanie dla kolejnych pokoleń. Wiele z nich znajduje się obecnie w złym stanie i wymaga przeprowadzenia prac modernizacyjnych. Ponadto dobra kondycja zabytków dziedzictwa kulturowego jest elementem stanowiącym o atrakcyjności turystycznej Obszaru, przekładając się na zainteresowanie nim potencjalnych turystów. Rozwój turystyki na obszarze MOF Sanok-Lesko powinien się zaś opierać nie tylko na niewątpliwych walorach przyrodniczych, ale być związany także z ofertą wytworów kultury materialnej tego terenu (w rejonie Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko wyróżniają się przede wszystkim liczne zabytki architektury sakralnej o wielowyznaniowym tle oraz zespoły dworsko-parkowe). Jest to jeden z czynników, na którym opiera się rozwój współczesnej turystyki. Niestety instytucje zajmujące się dziedzictwem kultury posiadają spore potrzeby w zakresie modernizacji i rozwoju posiadanego zaplecza. Dostrzega się również potrzebę wykorzystania dziedzictwa jako istotnego komponentu zróżnicowanej oferty turystycznej regionu. Przeprowadzona diagnoza pozwala sądzić, iż turystyka dziedzictwa na terenie MOF Sanok-Lesko oparta na kilku mocnych produktach turystycznych może stanowić istotną część w zrównoważonym rozwoju gospodarki tego regionu. Rozwój i szerokie udostępnienie unikalnych regionalnych zasobów dziedzictwa wpłynie korzystnie na rozwój branż dedykowanych obsłudze ruchu turystycznego. Wykazane powyżej bogactwo kulturowe obszaru, liczne zabytki ze względu na niezadowalający stan techniczny, wymagają podjęcia prac konserwatorskich i renowacyjnych, co umożliwi korzystanie z nich przez przyszłe pokolenia. Rozwój funkcji symbolicznych MOF, świadczenie usług wyższego rzędu, ale i łączenie tych funkcji z rozwojem gospodarczym, zwiększaniem atrakcyjności inwestycyjnej i osiedleńczej jest ważnym elementem lokalnej polityki inwestycyjnej samorządów. Nie bez znaczenia jest fakt, iż wskazane czynniki, które uzasadniają formułę zintegrowaną, przekładają się na podnoszenie jakości życia mieszkańców, w szczególności budując związek z miejscem zamieszkania.

4.2.2 Cel rozwojowy 2. Wzrost integracji społecznej i przestrzennej MOF poprzez kompleksowe włączenie społeczne grup marginalizowanych oraz poprawę warunków infrastrukturalnych

Drugi cel rozwojowy, sformułowany w ramach niniejszej strategii, również koncentruje się na wsparciu komplementarnych względem siebie projektów, które wpływają kompleksowo na kwestię integracji społecznej i przestrzennej Obszaru. Zaproponowane działania rewitalizacyjne dotyczą zarówno wymiaru społecznego jak i fizycznego rewitalizacji obszarów zdegradowanych. Cel rozwojowy realizowany będzie głównie poprzez odbudowę obszarów problemowych w wymiarze społecznym i technicznym. Wzmacnianie spójności społecznej będzie osiągane poprzez tworzenie centrów usług dla społeczności, w postaci ośrodków integracji skierowanych do osób wykluczonych społecznie, jak i wszystkich pozostałych mieszkańców Obszaru. Są to formy pomocy umożliwiające włączenie społeczne i aktywizację społeczno-zawodową osób niepełnosprawnych, samotnych i starszych, co jest szczególnie istotne biorąc pod uwagę niekorzystny trend starzenia się społeczeństwa, który nie ominął również MOF. Wpływają one również na podniesienie jakości i dostępności podstawowych usług publicznych na tym terenie. Podjęcie takich działań jest kluczowe dla dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego regionu.

Poza wyposażeniem lokalnej społeczności w narzędzia i kompetencje niezbędne do jej prawidłowego funkcjonowania, ze względu na istnienie obszarów problemowych w wymiarze technicznym, formą pomocy będzie także interwencja publiczna w obszarze infrastrukturalnym. Zaplanowana w ramach działania rewitalizacja fizyczna obiektów podporządkowana jest realizacji ważnych z punktu widzenia społecznego działań. Dzięki adaptacji i dostosowaniu istniejących budynków pod potrzeby społeczne możliwe będzie podjęcie działań związanych z rewitalizacją społeczną, ukierunkowanych na rozwiązanie zdiagnozowanych problemów społeczności lokalnych.

Osiągnięcie zdefiniowanego celu rozwojowego ma więc strategiczne znaczenie dla MOF zarówno w kontekście integracji społecznej (przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu oraz marginalizacji) jak i przestrzennej (inwestycje infrastrukturalne na obszarach problemowych). Ponadto realizacja przedmiotowych inwestycji wpłynie na podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej i osiedleńczej całego Obszaru, co wydaje się być szczególnie istotne biorąc pod uwagę występowanie negatywnych trendów demograficznych w MOF Sanok-Lesko,

takich jak znaczny spadek liczby mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym i wzrost liczby mieszkańców w wieku poprodukcyjnym, ujemne saldo migracji i szybko rosnący wskaźnik obciążenia demograficznego wynikający ze starzenia się społeczeństwa.

Istotnym przy podejmowaniu działań zorientowanych na wzrost integracji społecznej i przestrzennej, jest realizowanie ich w ramach niniejszej Strategii w oparciu o zasady zrównoważonego rozwoju. Sprostanie wyzwaniom rozwoju zrównoważonego możliwe jest tylko dzięki zintegrowaniu polityki gospodarczej i społecznej. Stąd dla formuły inwestycji zintegrowanej w oparciu o aspekt terytorialny, podejmowane przedsięwzięcia skupiać się będą przede wszystkim na zapewnieniu szansy rozwojowej obszarom zaniedbanym i poddanym nadmiernej eksploatacji, przy jednoczesnym oparciu tego procesu na ludności zamieszkującej tę przestrzeń i z niej korzystającej. Zapewnienie wsparcia dla poszczególnych terenów składających się na obszar funkcjonalny przy jednoczesnej bezpośredniej pomocy jego mieszkańcom poprawi ich funkcjonowanie w lokalnej społeczności i pozwoli na faktyczne uzyskanie efektu podejmowanych interwencji publicznych. Dla skuteczności rewitalizacji wybranych obszarów MOF, jej wymiar społeczny funkcjonował będzie jako równorzędny, obok czynników infrastrukturalnych. Społeczny potencjał przywracanych do równowagi terenów odnawiany będzie tak, by umożliwić miejscowym społecznościom integrację z szerszym środowiskiem – całego MOF. Skuteczność rewitalizacji mierzona będzie zarówno poprzez efekty zewnętrzne np. urbanistyczne czy infrastrukturalne, jak i w oparciu o miary społeczne (np. ograniczenie wykluczenia społecznego).

Poniżej wskazano priorytety tematyczne Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020, w które wpisuje się Cel rozwojowy 2.:

- 2.3. Społeczeństwo obywatelskie – poprzez włączanie środowiska lokalnego i organizacji pozarządowych w realizowane przedsięwzięcia, w szczególności w projekty rewitalizacji społecznej,
- 2.4. Włączenie społeczne – poprzez skierowanie do wybranych grup społecznych ukierunkowanego wsparcia pozwalającego na kompleksową rewitalizację społeczną obszarów dysfunkcyjnych na terenie MOF,
- 3.4. Funkcje obszarów wiejskich – w zakresie terenów wiejskich MOF realizowane poprzez rewitalizację przestrzeni wiejskiej i integrację społeczną mieszkańców,

- 3.5. Spójność przestrzenna i wzmacnianie funkcji biegunów wzrostu – poprzez działania nastawione na poprawę ładu przestrzeni publicznej, udrożnienie i rozbudowę ważnych szlaków i powiązań komunikacyjnych oraz pobudzenie rozwoju gospodarczego w oparciu o aktywność mieszkańców.

Cel rozwojowy 2. Wzrost integracji społecznej i przestrzennej MOF poprzez kompleksowe włączenie społeczne grup marginalizowanych oraz poprawę warunków infrastrukturalnych
Działanie 2.1 Kompleksowa rewitalizacja na terenie MOF Sanok – Lesko

Tak określony cel rozwojowy oraz opisane poniżej działanie 2.1 jest spójne z dokumentami strategicznymi uchwalonymi na poziomie regionu, tj. omówioną powyżej Strategią Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020, a ponadto z projektem RPO WP w ramach osi priorytetowej VI Spójność przestrzenna i społeczna oraz VIII Integracja Społeczna. Ponadto wskazane poniżej działania na poziomie operacyjnym realizują cel tematyczny 9 Promowanie włączenia społecznego, walka z ubóstwem i wszelką dyskryminacją. W ramach wymienionych celów tematycznych realizują następujące priorytety inwestycyjne RPO:

- 9b Wspieranie rewitalizacji fizycznej, gospodarczej i społecznej ubogich społeczności na obszarach miejskich i wiejskich,
- 9iv Ułatwianie dostępu do przystępnych cenowo, trwałych oraz wysokiej jakości usług, w tym opieki zdrowotnej i usług socjalnych świadczonych w interesie ogólnym.

Działanie 2.1 Kompleksowa rewitalizacja na terenie MOF Sanok – Lesko

Podjęcie działań skierowanych na kompleksową rewitalizację społeczną i techniczną, oraz uwzględnienie ich jako kluczowy element strategii MOF wynika wprost z przeprowadzonej diagnozy obszaru wsparcia i zidentyfikowania obszarów problemowych. Obszar MOF Sanok-Lesko boryka się z problemami społecznymi takimi jak marginalizacja społeczna czy zagrożenie wykluczeniem społecznym. Wykluczenie społeczne jest zjawiskiem wielowymiarowym, co w praktyce oznacza niemożność uczestnictwa w życiu gospodarczym, politycznym jak i kulturowym, w wyniku braku dostępu do zasobów, dóbr i instytucji, ograniczenia praw społecznych oraz deprywacji potrzeb. Dlatego konieczne jest podjęcie działań rewitalizacyjnych skierowanych do mieszkańców wymagających takiego wsparcia. Działania zaplanowane

w ramach tego priorytetu skupiają się na wspieraniu środowisk zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym oraz pobudzaniem aktywności zawodowej u osób mających trudności z wejściem i utrzymaniem się na rynku pracy. Do korzystania z usług ośrodków pomocy społecznej skłania mieszkańców przede wszystkim trudna sytuacja życiowa oraz bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i w prowadzeniu gospodarstwa domowego. Odbiorcami pomocy są głównie rodziny wielodzietne i niepełne, osoby niepełnosprawne, bezrobotne, chorujące i z problemem alkoholowym. Podstawowe udzielane świadczenia pieniężne to: zasiłek stały, zasiłek okresowy, zasiłek celowy, specjalny zasiłek celowy oraz składki na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne. Realizowana jest także pomoc w formie dożywiania i posiłków. Najczęściej przyznawanym zasiłkiem był zasiłek celowy, otrzymały go łącznie 1 414 osoby (z czego aż 524 to mieszkańcy Gminy Miasta Sanoka, 347 Gminy Sanok, 335 Miasta i Gminy Lesko, a 208 Miasta i Gminy Zagórz). Liczba wypłacanych zasiłków stałych w MOF wynosi 462 (201 to osoby z Gminy Miasta Sanoka, a 133 osób z Gminy Sanok). Ponieważ w ostatnich latach nie zauważa się wyraźnego spadku liczby udzielanych świadczeń, pozwala to sądzić, iż sytuacja w diagnozowanym obszarze (niestety) nie poprawia się.

Osoby bierne zawodowo w wieku określanym jako „poprodukcyjny” stanowią znaczący odsetek naszego społeczeństwa. Przewiduje się, że za 30 lat w Polsce, zdecydowanie wzrośnie liczba osób starszych (do 35% całej populacji). Ponadto w Polsce (w porównaniu do innych krajów europejskich) żyje dużo młodych emerytów (wiele kobiet w wieku 55 lat i wielu mężczyzn w wieku 60 lat korzysta z systemu emerytalnego). Tylko część z nich podejmuje aktywność zawodową, działalność społeczną lub angażuje się w pomoc na rzecz własnych rodzin. Istnieje więc ogromny, niewykorzystany potencjał starszych, sprawnych pod względem psychofizycznym osób, które pozostając bierne, wyłączają się z życia społecznego oraz tracą zdolność do funkcjonowania w dynamicznie rozwijającym się społeczeństwie. Grupa ta nie jest jednorodna pod względem sprawności, stanu zdrowia, sytuacji rodzinnej, wykształcenia, sytuacji materialnej i mieszkaniowej, aktywności społecznej i zawodowej. Wśród osób w wieku poprodukcyjnym jest pewna liczba mieszkańców MOF wymagająca częściowej pomocy osób drugich z uwagi na ograniczenia sprawności psychofizycznej. Grupa ta korzysta z pomocy rodziny, z pomocy sąsiadów, znajomych, profesjonalnych usług opiekuńczych świadczonych przez instytucje. Jeszcze inna kategoria mieszkańców jest całkowicie uzależniona od pomocy

i opieki osób drugich. Na koniec 2015 r. korzystający z usług opiekuńczych, w tym specjalistycznych stanowili odpowiednio dla Gminy Sanok (0,80%), Miasta i Gminy Zagórz (0,54%), Gminy Miejskiej Sanok (0,53%), Miasta i Gminy Lesko (0,25%), ustanawiając średnią dla całego obszaru MOF na poziomie 0,53%. W Sanoku według stanu na dzień 10.07.2015 r. mieszka 7 510 osób w wieku poprodukcyjnym, w ogólnej liczbie 38 818 mieszkańców, co stanowi 19,35 % wszystkich mieszkańców. W Mieście i Gminie Lesko według stanu na dzień 10.07.2015 r. mieszka 2 202 osób w wieku poprodukcyjnym, w ogólnej liczbie 11 556 mieszkańców, co stanowi 19,05 % wszystkich mieszkańców. W tej grupie znajduje się 1 470 kobiet powyżej 60 roku życia i 732 mężczyzn powyżej 65 roku życia. Zwiększenie się liczby mieszkańców MOF w wieku poprodukcyjnym wynika przede wszystkim z ogólnopolskiego trendu tzw. „starzenia się” społeczeństwa, co jest spowodowane m.in. wydłużaniem się okresu życia ludności. Do najpowszechniejszych i najbardziej znanych problemów społecznych, występujących na terenie MOF Sanok-Lesko, zaliczyć można m.in.: alkoholizm, ubóstwo, długotrwałe bezrobocie, bezdomność, nierówności społeczne, itp. Przedmiotowe działanie ma na celu rozwiązanie zidentyfikowanych na tym Obszarze problemów rozwojowych powodowanych głównie tzw. starzeniem się społeczeństwa oraz związanym z tym wykluczeniem z życia społecznego i gospodarczego.

Wsparcie w ramach projektów rewitalizacyjnych charakteryzuje się podejściem dwutorowym opierającym się z jednej strony na aspekcie społecznym, z drugiej na rewitalizacji fizycznej zdegradowanych obiektów i przestrzeni publicznych. W przypadku powyższego działania fizyczna rewitalizacja dotyczyć będzie modernizacji różnych obiektów na terenie całego MOF Sanok-Lesko. W związku z restrukturyzacją przemysłu w latach 90 tych XX wieku oraz trudnościami ekonomicznymi samorządów lokalnych wskazane obszary problemowe wymagają wzmoczonych nakładów finansowych. Konieczne jest podjęcie działań ukierunkowanych na rewitalizację fizyczną Obszaru MOF i zahamowanie procesów dewastacyjnych przy jednoczesnym wsparciu kapitału ludzkiego Obszaru, w tym w szczególności osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Biorąc pod uwagę niekorzystne trendy demograficzne (niewielki przyrost naturalny, wysokie ujemne saldo migracji, starzenie się społeczeństwa) na terenie MOF Sanok-Lesko realizacja tego zadania jest kluczowa dla dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego regionu. Interwencja publiczna zaprojektowana w ramach działania 2.1 Kompleksowa rewitalizacja na terenie MOF Sanok – Lesko przyczyni się do promowania

włączenia społecznego i przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu. Wpłynie także na zwiększenie aktywności zawodowej mieszkańców oraz podniesienie ich jakości życia, co przy jednoczesnej rewitalizacji fizycznej zniszczonych obiektów tkanki miejskiej wpłynie na wzrost atrakcyjności osiedleńczej i inwestycyjnej całego regionu.

4.2.1 Cel rozwojowy 3. Stworzenie warunków dla rozwoju gospodarczego MOF Sanok-Lesko w oparciu o usługi instytucji wspierania przedsiębiorczości oraz rozbudowę infrastruktury gospodarczej

Z rozwojem gospodarczym terenu MOF Sanok - Lesko mocno powiązana jest zdolność do pozyskiwania inwestorów poprzez rozwijanie stref aktywności i rozbudowę terenów inwestycyjnych (dostępnych i uzbrojonych w media). Ważnym czynnikiem warunkującym rozwój gospodarczy Obszaru, a co za tym idzie jego potencjał gospodarczy, jest także zapewnienie możliwości korzystania przedsiębiorcom i ludności (osobom chcącym założyć własną działalność gospodarczą) z usług instytucji wspierających przedsiębiorczość (nowoczesnych i dopasowanych do potrzeb). Dynamika rozwoju gospodarczego MOF warunkowana jest więc dwoma zasadniczymi przesłankami. Po pierwsze, zależna jest ona od wzrostu potencjału inwestycyjnego, który zwiększa się m.in. poprzez rozwój infrastruktury służącej przedsiębiorcom. Można tu zaliczyć m.in. powstawanie nowych, uzbrojonych terenów inwestycyjnych, jak i przywracanie funkcji gospodarczych terenom zdegradowanym w ramach ich kompleksowego uzbrojenia. Z drugiej strony istotnym czynnikiem warunkującym zrównoważony i dynamiczny wzrost gospodarczy jest podejmowanie działań ukierunkowanych na promocję przedsiębiorczości i samozatrudnienia wśród mieszkańców Obszaru. Do działań takich zaliczyć należy tworzenie nowych i wspieranie istniejących instytucji otoczenia biznesu (IOB), oferujących kompleksowe i nowoczesne usługi doradcze i szkoleniowe, zapewniające inkubację, oraz swego rodzaju „ochronę” i pomoc we „włączeniu” młodego przedsiębiorstwa w lokalną strukturę gospodarczą w trakcie pierwszych lat jego działalności. Opisane tutaj dwa kierunki wsparcia wzajemnie się uzupełniają i w perspektywie wskazanego celu rozwojowego mają strategiczne znaczenie dla regionu. Wartym podkreślenia jest fakt, iż na poziomie syntetycznej diagnozy obszaru wsparcia zidentyfikowano deficyty w zakresie wielkości i wyposażenia funkcjonujących i potencjalnych terenów inwestycyjnych, braku infrastruktury dla rozwoju przedsiębiorczości, odpływu kapitału ludzkiego oraz niedostatecznej oferty

wspierania przedsiębiorczości i samozatrudnienia skierowanej do mieszkańców MOF. W ramach niniejszego celu rozwojowego interwencja publiczna skierowana jest do tych gmin, w których zaobserwowane deficyty były najwyższe.

W zakresie zgodności określonego powyżej Celu rozwojowego 1. ze Strategią Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020, należy wskazać na jej następujące priorytety tematyczne:

- 1.1. Przemysł – poprzez uzbrajanie terenów inwestycyjnych, a tym samym poprawę warunków do lokowania i prowadzenia działalności gospodarczej, w szczególności w obszarze przemysłów nowoczesnych technologii i nowych, innowacyjnych sektorów przemysłu, oraz poprzez wzmocnienie mechanizmów wspierających wzrost zatrudnienia w przedsiębiorstwach regionu,
- 1.5. Instytucje otoczenia biznesu – poprzez powstawanie nowych i wzmacnianie potencjału istniejących IOB wraz z zapewnieniem instrumentów inżynierii finansowej (dotacji i zwrotnych) niezbędnych do podniesienia poziomu i jakości przedsiębiorczości w regionie,
- 2.4. Włączenie społeczne – inwestowanie w kapitał ludzki poprzez pobudzanie aktywności zawodowej mieszkańców regionu,
- 3.1. Dostępność komunikacyjna – poprzez zaprojektowanie połączenia drogowego terenu inwestycyjnego, usprawniającego komunikację pomiędzy istniejącymi i tworzonymi strefami aktywności gospodarczej a głównymi szlakami drogowymi MOF,
- 3.4. Funkcje obszarów wiejskich – poprzez stymulowanie dynamiki i zrównoważonego rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich MOF Sanok-Lesko,
- 3.5. Spójność przestrzenna i wzmacnianie funkcji biegunów wzrostu – poprzez rozwój potencjału gospodarczego MOF Sanok-Lesko oraz rozprzestrzenianie trendów rozwojowych na otaczające go obszary funkcjonalne.

Jako kluczowy efekt, który zaplanowano poprzez realizację niniejszego celu rozwojowego, uznać należy przede wszystkim podniesienie poziomu przedsiębiorczości i inwestycji Obszaru, dzięki uzbrojeniu i zapewnieniu dostępu komunikacyjnego do oddanych do użytku terenów inwestycyjnych oraz powstaniu IOB wspierających przedsiębiorczość. Dzięki temu zwiększy się zarówno powierzchnia dostępnych w MOF terenów inwestycyjnych, jak i poziom przedsiębiorczości mieszkańców. Istotnym jest, aby podejmowane działania pozwalały

na kompleksowe stymulowanie zrównoważonego rozwoju gospodarczego. Oba kierunki interwencji ogniskują się wokół takich właśnie działań, wpływając tym samym na dynamikę rozwoju gospodarczego MOF, jego atrakcyjność inwestycyjną i osiedleńczą. Omawiany cel rozwojowy zostanie osiągnięty w ramach działania wskazanego poniżej.

Cel rozwojowy 3. Stworzenie warunków dla rozwoju gospodarczego MOF Sanok-Lesko w oparciu o rozbudowę infrastruktury gospodarczej oraz usługi instytucji wspierania przedsiębiorczości
Działanie 3.1 Stymulowanie atrakcyjności inwestycyjnej poprzez rozwój infrastruktury gospodarczej oraz promocja przedsiębiorczości

Wskazany cel rozwojowy wpisuje się nie tylko w założenia strategiczne kluczowego dla regionu dokumentu planistycznego, jakim jest „Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020”. Poprzez swój zintegrowany (wpływający zarówno na wzrost atrakcyjności inwestycyjnej, jak i osiedleńczej Obszaru) charakter, pozostaje spójny z zapisami obowiązującego obecnie projektu Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020. Komplementarność ta jest widoczna w szczególności w zakresie realizowania założeń wpisanych w oś priorytetową I Konkurencyjna i innowacyjna gospodarka oraz oś priorytetową VII Regionalny rynek pracy. Stąd uznaje się, iż na poziomie operacyjnym uzupełniające się wzajemnie w ramach niniejszego celu rozwojowego przedsięwzięcia, są spójne z zapisami kluczowych dokumentów strategicznych województwa podkarpackiego, zdefiniowanymi w oparciu o następujące cele tematyczne:

- CT 3 Wzmacnianie konkurencyjności MŚP,
- CT 8 Promowanie trwałego i wysokiej jakości zatrudnienia oraz wsparcie mobilności pracowników,

oraz priorytety inwestycyjne RPO:

- 3a Promowanie przedsiębiorczości, w szczególności poprzez ułatwianie gospodarczego wykorzystywania nowych pomysłów oraz sprzyjanie tworzeniu nowych firm, w tym również poprzez inkubatory przedsiębiorczości,
- 8i Dostęp do zatrudnienia dla osób poszukujących pracy i osób biernych zawodowo, w tym długotrwale bezrobotnych oraz oddalonych od rynku pracy, także poprzez lokalne inicjatywy na rzecz zatrudnienia oraz wspieranie mobilności pracowników,

- 8iii Praca na własny rachunek, przedsiębiorczość i tworzenie przedsiębiorstw, w tym innowacyjnych mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw.

Działanie 3.1 Stymulowanie atrakcyjności inwestycyjnej poprzez rozwój infrastruktury gospodarczej oraz promocja przedsiębiorczości

Powyższe działanie ma na celu tworzenie korzystnych warunków dla zrównoważonego rozwoju gospodarczego MOF m.in. poprzez rozwój terenów inwestycyjnych. Posiadanie uzbrojonych terenów inwestycyjnych gotowych na przyjęcie potencjalnych inwestorów i tworzenie w ich obrębie stref aktywności gospodarczej jest kluczowe dla dalszego rozwoju Obszaru. Realizacja powyższego działania umożliwi przygotowanie kompleksowej i możliwie szerokiej oferty inwestycyjnej, a w efekcie przyciągnięciu inwestorów. Potrzeba jego realizacji wynika bezpośrednio z przeprowadzonej diagnozy MOF i zidentyfikowanych na jej podstawie problemów w rozwoju gospodarczym Obszaru. Diagnoza Obszaru wykazała, że Miasto Sanok, Gmina Sanok, a także Miasto i Gmina Lesko nie posiadają na dzień dzisiejszy wolnych uzbrojonych lub nieuzbrojonych terenów inwestycyjnych, które można przeznaczyć na działalność przemysłową. Ponadto w 2015 roku Instytut Przedsiębiorstwa z Kolegium Nauk o Przedsiębiorstwie Szkoły Głównej Handlowej opublikował raport pn. *Atrakcyjność inwestycyjna regionów 2015. Województwo podkarpackie*. Wśród ocenionych w raporcie gmin znalazły się także niektóre z gmin tworzących MOF. Wśród podmiotów tworzących Obszar jedynie Miasto Sanok znalazło się wśród najlepiej ocenionych gmin, uzyskując siódmą pozycję w województwie pod względem wskaźnika atrakcyjności inwestycyjnej (pozostałe gminy Obszaru uzyskały niestety niską ocenę w obrębie tego wskaźnika). Miasto Sanok, pomimo stosunkowo wysokiej oceny potencjalnej atrakcyjności inwestycyjnej nie dysponuje aktualnie wolnymi terenami inwestycyjnymi. Jednocześnie przeprowadzone badania wykazały zainteresowanie przedsiębiorców takimi terenami, co dowodzi konieczności podjęcia działań zmierzających do powstania nowych, uzbrojonych i dostępnych komunikacyjnie terenów inwestycyjnych. Biorąc pod uwagę uzyskanie wysokiej oceny Gminy Miejskiej Sanok w powyższym raporcie, należy dążyć do dalszego podnoszenia jej atrakcyjności inwestycyjnej. Uzyskanie wysokiej pozycji Miasta Sanok wpłynie pozytywnie na cały MOF, a jego wzrost gospodarczy może przyczynić się także do zwiększenia zainteresowania inwestorów terenami pozostałych gmin, o aktualnie gorszych warunkach rozwojowych. Posiadanie terenów inwestycyjnych w różnych miejscach MOF, wysoka pozycja Gminy Miasta Sanoka w rankingu

atrakcyjności inwestycyjnej oraz przeznaczenie dodatkowych terenów pod inwestycje wraz z ich uzbrojeniem i skomunikowaniem, przyczyni się do stworzenia kompleksowej i różnorodnej oferty inwestycyjnej, co przełoży się na rozwój całego Obszaru. Powstanie nowego, uzbrojonego i dostępnego komunikacyjnie terenu inwestycyjnego zlokalizowanego w rdzeniu MOF pozwoli na poszerzenie i zróżnicowanie obecnej oferty skierowanej do inwestorów i przedsiębiorców. Ma ono na celu wzrost dynamiki kreacji nowych firm przez mieszkańców Obszaru poprzez stworzenie odpowiednich warunków infrastrukturalnych - powstanie nowych IOB oraz w miarę możliwości zapewnieniu im właściwych instrumentów finansowych.

Z przeprowadzonej diagnozy potencjału gospodarczego Obszaru wynika, że jedyne instytucje otoczenia biznesu nastawione na działania związane z wspieraniem przedsiębiorczości i działające w MOF zlokalizowane są w Sanoku (Regionalna Izba Gospodarcza w Sanoku oraz Centrum Wspierania Biznesu w Sanoku). Tak mała liczba instytucji otoczenia biznesu nastawionych na wspieranie przedsiębiorczości z całą pewnością nie wzmacnia potencjału gospodarczego Obszaru i stanowi barierę w jego dalszym dynamicznym rozwoju. Z przeprowadzonej diagnozy wynika ponadto, że w latach 2009 - 2015 obserwowano dodatni bilans liczby nowo zarejestrowanych podmiotów w odniesieniu do wyrejestrowywanych, a różnica wyniosła 479 jednostek. Liczba nowo zarejestrowanych podmiotów na 10 tys. ludności w wieku produkcyjnym na terenie MOF wyniosła dla Gminy Sanok 79, dla Gminy Miasta Sanok 110, Miasta i Gminy Lesko 112, a dla Miasta i Gminy Zagórz 86, co daje średnią dla MOF wynoszącą 96,8 (w województwie podkarpackim wskaźnik wyniósł 106, natomiast średnia ogólnopolska jest znacząco wyższa i wynosi 150, według danych GUS za rok 2015). Podsumowując, gospodarka MOF Sanok-Lesko wyróżnia się na tle województwa podkarpackiego, co świadczy o ważnej roli jaką pełni MOF w gospodarce całego regionu. Należy jednak zauważyć, iż sytuacja gospodarcza Obszaru i całego województwa, jest gorsza od sytuacji w Polsce. Największe różnice wskaźników porównując MOF do obszaru całego kraju są zauważalne w przypadku liczby nowo rejestrowanych podmiotów na 10 tysięcy ludności w wieku produkcyjnym oraz liczby podmiotów zarejestrowanych na 10 tysięcy ludności (stanowią ok. 70% średniej dla Polski). Rzeczywisty stan gospodarki regionalnej, jej realny potencjał oceniany z perspektywy funkcjonujących na terenie MOF podmiotów gospodarczych wyróżnia się na tle województwa podkarpackiego, natomiast widoczne są spore zapóźnienia

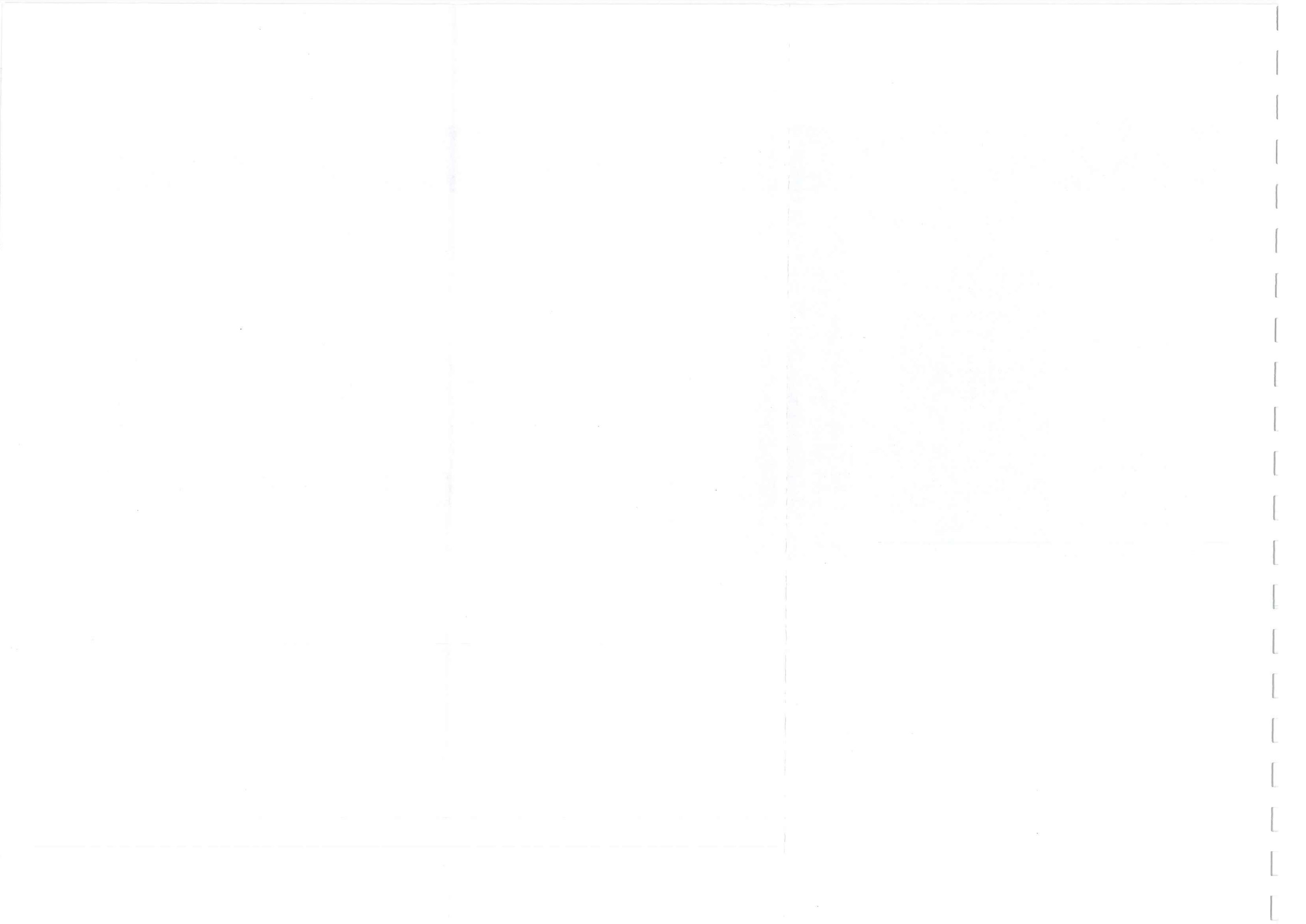
względem reszty kraju. Dostrzega się liczne deficyty oraz bariery rozwojowe wpływające na wolniejszy rozwój gospodarczy regionu MOF względem reszty Polski. Stąd kluczowe jest podejmowanie wszelkich działań zmierzających do poprawy sytuacji gospodarczej całego regionu. Aby utrzymać pozytywny trend wzrostu liczby firm konieczne jest zapewnienie odpowiednich warunków do powstawania nowych przedsiębiorstw oraz rozwoju tych istniejących, a więc potrzebne są nowe, dostosowane do ich potrzeb przedsiębiorców i mieszkańców IOB np. inkubatory przedsiębiorczości. Jest to tym bardziej istotne, że w jedynym funkcjonującym na terenie MOF inkubatorze przedsiębiorczości brak jest obecnie miejsc dla nowych firm. Aktywne instytucje otoczenia biznesu pełnią ważną rolę w rozwoju istniejących, oraz powstawaniu nowych, często innowacyjnych, biznesów. Działania powstałych IOB powinny skupić się np. na świadczeniu pomocy oraz usług doradczych w zakładaniu nowych firm, podnoszeniu umiejętności kadry zarządczej i kierowniczej w MSP, doszkalaniu oraz wyszukiwaniu specjalistów. Powstanie aktywnie działających Instytucji Otoczenia Biznesu, w tym inkubatorów przedsiębiorczości obejmujących swoim działaniem cały MOF jest obecnie priorytetem niższej rangi, jednak realizacja tego zadania znacząco wpłynęłaby na polepszenie warunków do zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej na całym Obszarze i umożliwi jego dalszy dynamiczny rozwój.

4.3 Matryca Strategii MOF Sanok - Lesko

Tabela 24 Matryca Strategii MOF Sanok-Lesko

Cel rozwojowy Strategii MOF	Działania Strategii MOF	Oś priorytetowa RPO	Cel tematyczny w RPO	Fundusz	Priorytet inwestycyjny RPO	Udział wsparcia UE w całości środków PO
1. Wzrost atrakcyjności inwestycyjnej i osiedleńczej MOF poprzez efektywne wdrażanie strategii ochrony środowiska i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego	1.1 Promowanie gospodarki niskoemisyjnej na terenie MOF Sanok-Lesko	Oś priorytetowa III. Czysta energia	CT 4. Wsparcie przejścia na gospodarkę niskoemisyjną we wszystkich sektorach	EFRR	4e Promowanie strategii niskoemisyjnych dla wszystkich rodzajów terytoriów, w szczególności dla obszarów miejskich, w tym wspieranie zrównoważonej multimodalnej mobilności miejskiej i działań adaptacyjnych mających oddziaływanie łagodzące na zmiany klimatu.	85%
	1.2 Ochrona i promowanie dziedzictwa kulturowego MOF poprzez budowanie zróżnicowanej oferty kulturalnej	Oś priorytetowa V. Infrastruktura komunikacyjna				
2. Wzrost integracji społecznej i przestrzennej MOF poprzez kompleksowe włączenie społeczne grup marginalizowanych oraz poprawę warunków infrastrukturalnych	2.1 Kompleksowa rewitalizacja na terenie MOF Sanok – Lesko	Oś priorytetowa IV. Ochrona środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego	CT 6. Zachowanie i ochrona środowiska oraz promowanie efektywnego gospodarowania zasobami	EFRR	6c Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego	95% (85% + 10% środków budżetu państwa)
		Oś priorytetowa VI. Spójność przestrzenna i społeczna		EFRR	9b Wsparcie rewitalizacji fizycznej, gospodarczej i społecznej ubogich społeczności na obszarach miejskich i wiejskich	
3*. Stworzenie warunków dla rozwoju gospodarczego MOF Sanok-Lesko w oparciu o rozbudowę infrastruktury gospodarczej oraz usługi instytucji wspierania przedsiębiorczości	3.1 Stymulowanie atrakcyjności inwestycyjnej poprzez rozwój infrastruktury gospodarczej oraz promocja przedsiębiorczości	Oś priorytetowa VIII. Integracja Społeczna	CT 9. Promowanie włączenia społecznego, walka z ubóstwem i wszelką dyskryminacją.	EFS	9iv Ułatwianie dostępu do przystępnych cenowo, trwałych oraz wysokiej jakości usług, w tym opieki zdrowotnej i usług socjalnych świadczonych w interesie ogólnym	85%
		Oś priorytetowa I. Konkurencyjna i innowacyjna gospodarka		EFRR	3a Promowanie przedsiębiorczości, w szczególności poprzez ułatwianie gospodarczego wykorzystywania nowych pomysłów oraz sprzyjanie tworzeniu nowych firm, w tym również poprzez inkubatory przedsiębiorczości	

Źródło: opracowanie własne *Obejmuje projekty rezerwowe zgłoszone do realizacji w formule MOF w trybie pozakonkursowym

5. Projekty strategiczne przewidziane do realizacji w formule MOF

5.1 Lista kluczowych projektów strategicznych

Zgodnie z przedstawionym w niniejszym dokumencie zakresem interwencji oraz założeniami rozwojowymi w ramach instrumentu MOF, do realizacji przewidziano następujące projekty strategiczne:

- PS *„Wdrożenie zintegrowanego systemu ograniczenia niskiej emisji w ramach systemu transportu w MOF Sanok-Lesko”* (w ramach PI 4e oraz działania 1.1 Strategii MOF Sanok-Lesko);
- PS *„Kompleksowa ochrona dziedzictwa kulturowego na terenie MOF Sanok-Lesko”* (w ramach PI 6c oraz działania 1.2 Strategii MOF Sanok-Lesko),
- PS *„Kompleksowa rewitalizacja na terenie MOF Sanok-Lesko”*, na który składają się następujące projekty:
 - *„Stworzenie warunków infrastrukturalnych dla przeprowadzenia rewitalizacji społecznej w MOF Sanok-Lesko”* (w ramach PI 9b oraz działania 2.1 Strategii MOF Sanok-Lesko);
 - *„Wsparcie grup zagrożonych wykluczeniem w ramach jednolitego systemu na obszarze MOF Sanok-Lesko”* (w ramach PI 9iv oraz działania 2.1 Strategii MOF Sanok-Lesko).

5.2 Lista rezerwowych projektów strategicznych

Dokonano podziału planowanych projektów strategicznych na kluczowe oraz rezerwowe. Proponowane projekty rezerwowe finansowane będą w oparciu o inne środki zewnętrzne. Wyróżnia się następujące projekty rezerwowe:

- RPS *„Wdrożenie zintegrowanego systemu ograniczenia niskiej emisji w ramach systemu oświetlenia w MOF Sanok-Lesko”* (w ramach PI 4e oraz działania 1.1 Strategii MOF Sanok-Lesko);
- RPS *„Tworzenie warunków dla rozwoju gospodarczego w MOF Sanok-Lesko poprzez powstanie inkubatora przedsiębiorczości w Zagórze”* (w ramach PI 3a oraz działania 3.1 Strategii MOF Sanok-Lesko).

5.2 Specyfikacja kluczowych projektów strategicznych

Poniżej w ujęciu tabelarycznym przedstawiono szczegóły dotyczące przewidzianych do realizacji kluczowych projektów strategicznych. Poszczególne zdefiniowane projekty strategiczne są uszeregowane w odniesieniu do zaprojektowanego schematu strategicznego MOF Sanok-Lesko. Ponadto, dla każdego zaplanowanego projektu wskazano:

- Wskaźniki produktu i rezultatu (wartości bazowe oraz docelowe),
- Wartości poszczególnych przedsięwzięć (kwoty wkładów własnych oraz dofinansowanie).

Tabela 25 Interwencja publiczna w ramach MOF Sanok-Lesko – Promowanie gospodarki niskoemisyjnej na terenie MOF Sanok-Lesko

Cel rozwojowy Strategii MOF 1					
Działania Strategii MOF 1.1					
Projekt strategiczny: Wdrożenie zintegrowanego systemu ograniczenie emisji w ramach systemu transportu w MOF Sanok-Lesko					
Priorytet Inwestycyjny: 4e					
Cel szczegółowy priorytetu inwestycyjnego: Obniżona emisyjność pętli w ośrodkach miejskich województwa					
Wskaźnik produktu	Wartość bazowa	Wartość docelowa	Wskaźnik rezultatu	Wartość bazowa	Wartość docelowa
Liczba wybudowanych zintegrowanych węzłów przesiadkowych [szt.]	0	2 szt.	Liczba przewoźników korzystających z wybudowanych zintegrowanych węzłów przesiadkowych [szt.]	0	7 szt.
Liczba zainstalowanych inteligentnych systemów transportowych [szt.]	0	1 szt.	Liczba osób korzystających dziennie z zainstalowanych inteligentnych systemów transportowych [os.]	0	5 000 os.
Liczba zakupionych jednostek taboru pasażerskiego w publicznym transporcie zbiorowym komunikacji miejskiej [szt.]	0	11 szt.	Liczba tras autobusowych obsługiwanych przez zakupione jednostki taboru pasażerskiego w publicznym transporcie zbiorowym komunikacji miejskiej [szt.]	0	12 szt.
Pojemność zakupionego taboru pasażerskiego w publicznym transporcie zbiorowym komunikacji miejskiej [os.]	0	830 os.	Liczba nowych wiat ustawionych na przebudowanych liniach komunikacji [szt.]	0	68 szt.
Całkowita liczba nowych lub przebudowanych linii komunikacji miejskiej [km]	0	7 km	Liczba wyremontowanych węzłów przesiadkowych [szt.]	0	1 szt.
Liczba poddanych modernizacji wiat przystankowych [szt.]	0	12 szt.			
Liczba wyremontowanych, zmodernizowanych węzłów [szt.]	0	1 szt.			
Długość zmodernizowanych odcinków dróg [km]	0	0.8 km			
Łączna wartość projektu strategicznego:				30 187 000,00	
Dofinansowanie w ramach RPO WP 2014-2020				24 875 000,00	
Wkład własny MOF:				5 312 000,00	

Źródło: opracowanie własne

Tabela 26 Interwencja publiczna w ramach MOF Sanok-Lesko – Ochrona i promowanie dziedzictwa kulturowego MOF Sanok-Lesko poprzez budowanie zróżnicowanej oferty kulturalnej

Cel rozwojowy Strategii MOF 1					
Działania Strategii MOF 1.2					
Projekt strategiczny: Kompleksowa ochrona dziedzictwa kulturowego na terenie MOF Sanok-Lesko					
Priorytet Inwestycyjny: 6c					
Cel szczegółowy priorytetu inwestycyjnego: Podniesiona atrakcyjność kulturalna regionu i zwiększona dostępność dóbr kultury					
Wskaźnik produktu	Wartość bazowa	Wartość docelowa	Wskaźnik rezultatu	Wartość bazowa	Wartość docelowa
Liczba zabytków nieruchomych objętych wsparciem [szt.]	0	1 szt.	Liczba osób korzystających z obiektów zasobów kultury objętych wsparciem [os./rok]	0	23 540 os./rok
łączna wartość projektu strategicznego:				6 941 000,00	
Dofinansowanie w ramach RPO WP 2014-2020				5 899 850,00	
Wkład własny MOF:				1 041 150,00	

Źródło: opracowanie własne

Tabela 27 Interwencja publiczna w ramach MOF Sanok-Lesko - Kompleksowa rewitalizacja na terenie MOF Sanok-Lesko

Cel rozwojowy Strategii MOF 2					
Działania Strategii MOF 2.1					
Projekt strategiczny: Kompleksowa rewitalizacja na terenie MOF Sanok-Lesko					
Stworzenie warunków infrastrukturalnych dla przeprowadzenia rewitalizacji społecznej w MOF Sanok-Lesko					
Priorytet Inwestycyjny: 9b					
Cel szczegółowy priorytetu inwestycyjnego: Ograniczone problemy społeczne na terenach zdegradowanych					
Wskaźnik produktu	Wartość bazowa	Wartość docelowa*	Wskaźnik rezultatu	Wartość bazowa	Wartość docelowa*
Powierzchnia obszarów objętych rewitalizacją [ha]	0	0,93 ha	Osoby korzystające ze świadczeń pomocy społecznej na 10 tys. ludności [os.]	0	40 os.
Liczba ludności mieszkająca na obszarach objętych zintegrowanymi strategiami rozwoju obszarów miejskich [os.]	0	60 000 os.	Liczba ludności korzystająca na obszarach objętych integrowanymi strategiami ze zrewitalizowanych obiektów [os.]	0	3 300 os.
Liczba obiektów infrastruktury zlokalizowanych na rewitalizowanych obszarach [szt.]	0	5 szt.	Liczba oferowanych zajęć aktywizujących społeczność DPS [szt.]	0	10 szt.
Liczba nowopowstałych DPS-ów [szt.]	0	1 szt.	Wzrost zatrudnienia [os.]	0	10 os.
Liczba wyremontowanych budynków [szt.]	0	3 szt.			
Liczba zakupionego wyposażenia pokoi dla mieszkańców DPS [kpl]	0	40 kpl			
Liczba zakupionego wyposażenia sal rehabilitacyjnych [kpl]	0	4 kpl			
Liczba zakupionego wyposażenia do kuchni [kpl]	0	1 kpl			
Liczba zakupnego wyposażenia pokoju dziennego [kpl]	0	1 kpl			
Liczba zakupionego wyposażenia jadalni	0	1 kpl			
Łączna wartość projektu strategicznego:				10 254 920,00	
Dofinansowanie w ramach RPO WP 2014-2020				9 742 174,00	
Wkład własny MOF:				512 746,00	
Wsparcie grup zagrożonych wykluczeniem w ramach jednolitego systemu na obszarze MOF Sanok-Lesko					
Priorytet Inwestycyjny: 9iv					
Cele szczegółowe priorytetu inwestycyjnego: Zwiększenie dostępności usług społecznych w szczególności usług środowiskowych, opiekuńczych oraz usług wsparcia rodziny i pieczy zastępczej dla osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym					
Wskaźnik produktu	Wartość bazowa	Wartość docelowa*	Wskaźnik rezultatu	Wartość bazowa	Wartość docelowa*
Liczba osób zagrożonych wykluczeniem społecznym objętych usługami społecznymi lub zdrowotnymi w programie [os.]	0	40 os.	Liczba usług społecznych zrealizowanych na rzecz osób zagrożonych wykluczeniem społecznym po opuszczeniu programu [szt.]	0	2 szt.

Cel rozwojowy Strategii MOF 2					
Liczba utworzonych miejsc pracy [szt.]	0	14 szt.	Liczba usług zdrowotnych zrealizowanych na rzecz osób zagrożonych wykluczeniem społecznym po opuszczeniu programu [szt.]	0	1 szt.
Liczba ludności mieszkająca na obszarach objętych zintegrowanymi strategiami rozwoju obszarów miejskich [os.]	0	60 000 os.	Liczba ludności korzystająca na obszarach objętych zintegrowanymi strategiami ze zrewitalizowanych obiektów [os.]	0	3 300 os.
Liczba obiektów infrastruktury zlokalizowanych na rewitalizowanych obszarach [szt.]	0	1 szt.	Liczba programów realizowanych w obiektach na rewitalizowanych obszarach [szt.]	0	15 szt.
Liczba nowo zakupionego wyposażenia [kpl]	0	1 kpl			
Liczba nowopowstałych Domów Integracji Społecznej [szt.]	0	1 szt.			
łącznie wartość projektu strategicznego:				5 384 414,60	
Dofinansowanie w ramach RPO WP 2014-2020				5 115 193,87	
Wkład własny MOF:				269 220,73	

Źródło: opracowanie własne *wartość docelowa wskaźników może ulec zmianie na skutek opracowania Lokalnych Programów Rewitalizacji

5.3 Specyfikacja rezerwowych projektów strategicznych

Poniżej w ujęciu tabelarycznym przedstawiono szczegóły dotyczące przewidzianych do realizacji projektów rezerwowych. Projekty rezerwowe finansowane będą w oparciu o inne środki zewnętrzne. Poszczególne zdefiniowane projekty są uszeregowane w odniesieniu do zaprojektowanego schematu strategicznego MOF Sanok-Lesko. Ponadto, dla każdego zaplanowanego projektu wskazano:

- Wskaźniki produktu i rezultatu (wartości bazowe oraz docelowe),
- Wartości poszczególnych przedsięwzięć (kwoty wkładów własnych oraz dofinansowanie)

Tabela 28 Interwencja publiczna w ramach MOF Sanok-Lesko – Promowanie gospodarki niskoemisyjnej na terenie MOF Sanok-Lesko

Cel rozwojowy Strategii MOF 1					
Działania Strategii MOF 1.1					
Projekt rezerwowy: Wdrożenie zintegrowanego systemu ograniczenia emisji w ramach systemu oświetlenia w MOF Sanok-Lesko					
Priorytet Inwestycyjny: 4e					
Cel szczegółowy priorytetu inwestycyjnego: Obniżona emisyjność pyłów w ośrodkach miejskich województwa					
Wskaźnik produktu	Wartość bazowa	Wartość docelowa	Wskaźnik rezultatu	Wartość bazowa	Wartość docelowa
Liczba zainstalowanych lub wymienionych lamp [szt.]	0	1 120 szt.	Szacunkowa ilość zaoszczędzonej energii elektrycznej [MWh/rok]	0	32 850 MWh/rok
Liczba zmodernizowanych opraw oświetleniowych [szt.]	0	1 043 szt.	Ilość energii zużywanej rocznie do oświetlania dróg i ulic [MWh]		468,382 MWh
Liczba nowopowstałych słupów oświetleniowych wraz z wysięgnikami i oprawami [szt.]	0	331 szt.	Przewidywane zużycie energii [MWh]	0	230 MWh
Długość nowopowstałej linii oświetleniowej [mb]	0	16 505 mb	Ilość zaoszczędzonej energii elektrycznej [MWh/rok]	500	117 MWh/rok
			Ilość zmodernizowanych lamp [szt.]	0	874 szt.
Łączna wartość projektu rezerwowego:					8 155 124,96
Dofinansowanie w ramach RPO WP 2014-2020					6 931 856,22
Wkład własny MOF:					1 223 268,74

Źródło: opracowanie własne

Tabela 29 Interwencja publiczna w ramach MOF Sanok-Lesko – Promocja przedsiębiorczości i samozatrudnienia

Cel rozwojowy Strategii MOF 3					
Działania Strategii MOF 3.1					
Projekt rezerwowy: Tworzenie warunków dla rozwoju gospodarczego w MOF Sanok-Lesko poprzez powstanie inkubatora przedsiębiorczości w Zagórz					
Priorytet Inwestycyjny: 3a					
Cel szczegółowy priorytetu inwestycyjnego: Lepsze warunki do rozwoju MŚP					
Wskaźnik produktu	Wartość bazowa	Wartość docelowa	Wskaźnik rezultatu	Wartość bazowa	Wartość docelowa
Liczba utworzonych instytucji otoczenia biznesu [szt.]	0	1 szt.	Liczba nowych przedsiębiorstw powstałych przy wsparciu instytucji otoczenia biznesu [szt.]	0	3 szt.
Liczba nowych wspieranych przedsiębiorstw [szt.]	0	3 szt.			
Łączna wartość projektu rezerwowego:					7 058 000,00
Dofinansowanie w ramach RPO WP 2014-2020					4 877 479,00
Wkład własny MOF:					2 180 521,00

Źródło: opracowanie własne

6. Spójność z dokumentami planistycznymi

Strategia Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko jest zgodna z założeniami Strategii Europa 2020. Strategia Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko została poddana analizie oraz kompleksowej weryfikacji pod kątem zgodności z najważniejszymi dokumentami strategicznymi i operacyjnymi zarówno o wymiarze europejskim, krajowym, regionalnym oraz lokalnym. Zgodność przedmiotowej strategii z założeniami, priorytetami oraz celami tych dokumentów opisana została w niniejszym rozdziale.

Strategia Europa 2020 - Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu

Założony w niniejszym dokumencie Cel rozwojowy 1 *Wzrost atrakcyjności inwestycyjnej i osiedleńczej MOF poprzez efektywne wdrażanie strategii ochrony środowiska i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego* jest zgodny z priorytetem 2 strategii Europa 2020 rozwój zrównoważony - transformacja w kierunku gospodarki niskoemisyjnej, efektywniej korzystającej z zasobów i konkurencyjnej. Z kolei Cel rozwojowy 2. *Wzrost integracji społecznej i przestrzennej MOF poprzez kompleksowe włączenie społeczne grup marginalizowanych oraz poprawę warunków infrastrukturalnych* zgodny jest z priorytetem 3 niniejszej strategii tj. rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu - wspieranie gospodarki charakteryzującej się wysokim poziomem zatrudnienia i zapewniającej spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną. Założony w niniejszym dokumencie Cel rozwojowy 3. *Stworzenie warunków dla rozwoju gospodarczego MOF Sanok-Lesko w oparciu o rozbudowę infrastruktury gospodarczej oraz usługi instytucji wspierania przedsiębiorczości* wpisuje się w priorytet 1 wzrost inteligentny – rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacjach.

Programowanie perspektywy finansowej 2014 -2020 - Umowa Partnerstwa

Priorytety wskazane w Strategii Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko są w pełni zgodne z zapisami Umowy Partnerstwa, głównie z celami: „Konkurencyjna gospodarka”, „Spójność społeczna i terytorialna” i „Sprawne i efektywne państwo”.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

Cele Strategii Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko są zgodne z celami polityki przestrzennego zagospodarowania kraju wpisanymi do Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. Wpisują się one w szczególności w:

- cel 1. *Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności (w szczególności 1.3. Integracja obszarów funkcjonalnych w głównych ośrodkach miejskich),*
- cel 2. *Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów (w tym w szczególności cel 2.1 Wspomaganie spójności w układzie krajowym, 2.2. Regionalna integracja funkcjonalna, wspomaganie rozprzestrzeniania się procesów rozwojowych na obszary poza głównymi miastami oraz budowanie potencjału dla specjalizacji terytorialnej oraz 2.3. Wspomaganie spójności w specyficznych obszarach problemowych),*
- cel 3. *Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej (w szczególności 3.1. Poprawa dostępności polskich miast i regionów, oraz 3.2. Zmniejszenie zewnętrznych kosztów transportu),*
- cel 4. *Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski (w tym w szczególności 4.6. Zmniejszenie obciążenia środowiska powodowanego emisjami zanieczyszczeń do wód, atmosfery i gleby).*
- cel 6. *Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.*

Założenia Krajowej Polityki Miejskiej do roku 2020

Strategia MOF Sanok-Lesko jest zgodna z założeniami Krajowej Polityki Miejskiej do roku 2020. Cel rozwojowy 1. *Wzrost atrakcyjności inwestycyjnej i osiedleńczej MOF poprzez efektywne wdrażanie strategii ochrony środowiska i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego* jest częściowo zgodny z założeniami celu 4. *Wspieranie zrównoważonego rozwoju ośrodków miejskich, w tym przeciwdziałanie negatywnym zjawiskom niekontrolowanej suburbanizacji, głównie poprzez dążenie do tworzenia efektywnej struktury przestrzennej miast dostosowanej do potrzeb jej użytkowników, łącząc wzrost gospodarczy z potrzebą ochrony środowiska.* Cel rozwojowy 2. *Wzrost integracji społecznej i przestrzennej MOF poprzez kompleksowe włączenie społeczne grup marginalizowanych oraz poprawę warunków infrastrukturalnych* koresponduje z założeniami celu 4 oraz 5 *Odbudowa zdolności do rozwoju poprzez rewitalizację zdegradowanych społecznie, ekonomicznie i fizycznie obszarów miejskich.* Natomiast cel rozwojowy 3. *Stworzenie warunków dla rozwoju gospodarczego MOF Sanok-Lesko w oparciu o rozbudowę infrastruktury gospodarczej oraz usługi instytucji wspierania przedsiębiorczości* wpisuje się w cel 2. Założeń tj. *Wspomaganie rozwoju subregionalnych i lokalnych ośrodków miejskich, przede wszystkim na obszarach problemowych polityki regionalnej (w tym na niektórych obszarach wiejskich) poprzez wzmacnianie ich funkcji oraz przeciwdziałanie ich upadkowi ekonomicznemu.*

Strategia Rozwoju Kraju 2020 – Aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo

Cele rozwojowe wyartykułowane w Strategii Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko w pełni korespondują z obszarami strategicznymi oraz celami zawartymi w Strategii Rozwoju Kraju 2020 – Aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo.

Cel rozwojowy 1. *Wzrost atrakcyjności inwestycyjnej i osiedleńczej MOF poprzez efektywne wdrażanie strategii ochrony środowiska i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego* jest zgodny z celami:

- Cel I.3. *Wzmocnienie warunków sprzyjających realizacji indywidualnych potrzeb i aktywności obywatela, w tym w szczególności I.3.2. Rozwój kapitału społecznego,*

- Cel II.4. *Rozwój kapitału ludzkiego*, w tym w szczególności II.4.3. *Zwiększanie mobilności zawodowej i przestrzennej*;
- Cel II.6. *Bezpieczeństwo energetyczne i środowisko*, w tym w szczególności II.6.2. *Poprawa efektywności energetycznej*, oraz II.6.4. *Poprawa stanu środowiska*;
- Cel II.7. *Zwiększenie efektywności transportu*, w tym w szczególności II.7.2. *Modernizacja i rozbudowa połączeń transportowych* oraz II.7.3. *Udrożnienie obszarów miejskich*,
- Cel III.3. *Wzmocnienie mechanizmów terytorialnego równoważenia rozwoju oraz integracja przestrzenna dla rozwijania i pełnego wykorzystania potencjałów regionalnych*, w tym w szczególności III.3.3. *Tworzenie warunków dla rozwoju ośrodków regionalnych, subregionalnych i lokalnych oraz wzmacniania potencjału obszarów wiejskich*.

Z kolei cel rozwojowy 2. *Wzrost integracji społecznej i przestrzennej MOF poprzez kompleksowe włączenie społeczne grup marginalizowanych oraz poprawę warunków infrastrukturalnych* koresponduje z celami:

- Cel I.3 *Wzmocnienie warunków sprzyjających realizacji indywidualnych potrzeb i aktywności obywatela*, w tym w szczególności I.3.2. *Rozwój kapitału społecznego*,
- Cel II.4. *Rozwój kapitału ludzkiego*, w tym w szczególności II.4.1. *Zwiększanie aktywności zawodowej*,
- Cel II.6. *Bezpieczeństwo energetyczne i środowisko*, w tym w szczególności II.6.4. *Poprawa stanu środowiska*,
- Cel III.1. *Integracja społeczna*, w tym w szczególności III.1.1. *Zwiększenie aktywności osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym*, oraz III.1.2. *Zmniejszenie ubóstwa w grupach najbardziej nim zagrożonych*,
- Cel III.3. *Wzmocnienie mechanizmów terytorialnego równoważenia rozwoju oraz integracja przestrzenna dla rozwijania i pełnego wykorzystania potencjałów regionalnych*, w tym w szczególności III.3.3. *Tworzenie warunków dla rozwoju ośrodków regionalnych, subregionalnych i lokalnych oraz wzmacniania potencjału obszarów wiejskich*.

Natomiast cel rozwojowy 3. *Stworzenie warunków dla rozwoju gospodarczego MOF Sanok-Lesko w oparciu o rozbudowę infrastruktury gospodarczej oraz usługi instytucji wspierania przedsiębiorczości* wpisuje się w następujące cele SRK 2020:

- Cel I.3 *Wzmocnienie warunków sprzyjających realizacji indywidualnych potrzeb i aktywności obywatela*, w tym w szczególności I.3.2. *Rozwój kapitału społecznego*,
- Cel II.2. *Wzrost wydajności gospodarki*, w tym w szczególności II.2.4. *Poprawa warunków ramowych dla prowadzenia działalności gospodarczej*,
- Cel II.4. *Rozwój kapitału ludzkiego*, w tym w szczególności II.4.1. *Zwiększanie aktywności zawodowej*,
- Cel III.3. *Wzmocnienie mechanizmów terytorialnego równoważenia rozwoju oraz integracja przestrzenna dla rozwijania i pełnego wykorzystania potencjałów regionalnych*, w tym w szczególności III.3.3. *Tworzenie warunków dla rozwoju ośrodków regionalnych, subregionalnych i lokalnych oraz wzmacniania potencjału obszarów wiejskich*

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie

Zapisy Strategii Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko są w pełni zgodne z celami polityki regionalnej określonymi w KSRR 2010-2020 w tym z jej celem nadrzędnym „efektywne wykorzystanie specyficznych regionalnych i innych terytorialnych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia celów rozwoju kraju – wzrostu, zatrudnienia i spójności w horyzoncie długookresowym”.

Cel rozwojowy 1 *Wzrost atrakcyjności inwestycyjnej i osiedleńczej MOF poprzez efektywne wdrażanie strategii ochrony środowiska i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego* wraz z celem rozwojowym 2. *Wzrost integracji społecznej i przestrzennej MOF poprzez kompleksowe włączenie społeczne grup marginalizowanych oraz poprawę warunków infrastrukturalnych* koresponduje z 2. celem polityki regionalnej pn. *Budowanie spójności terytorialnej i przeciwdziałanie procesom marginalizacji na obszarach problemowych*. Cel rozwojowy 3. *Stworzenie warunków dla rozwoju gospodarczego MOF Sanok-Lesko w oparciu o rozbudowę infrastruktury gospodarczej oraz usługi instytucji wspierania przedsiębiorczości* wpisuje się w 1. cel polityki regionalnej KSRR 2010-2020 tj. *Wspomaganie wzrostu konkurencyjności regionów*.

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020

Zapisy Strategii MOF Sanok-Lesko są zgodne z celem głównym Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020, który zdefiniowano *jako Wzrost wydajności pracy we wszystkich sektorach gospodarki Polski Wschodniej*. Cele rozwojowe zdefiniowane w Strategii MOF Sanok-Lesko wpisują się we wszystkie strategiczne obszary zdefiniowane jako: 1. Innowacyjność, 2. Zasoby pracy i jakość kapitału ludzkiego oraz 3. Infrastruktura transportowa i elektroenergetyczna, oraz wpisane w nie strategiczne kierunki działań, w tym przede wszystkim:

- Budowa trwałych przewag konkurencyjnych poprzez działania na rzecz podnoszenia poziomu technologicznego zaawansowania i innowacyjności w obszarze wiodących endogenicznych ponadregionalnych specjalizacji gospodarczych,
- Przeciwdziałanie wykluczeniu na makroregionalnym rynku pracy,
- Wzmocnienie potencjału nowoczesnych kadr dla gospodarki opartej na wiedzy,
- Wzmocnienie spójności wewnętrznej Polski Wschodniej,
- Wzmocnienie bezpieczeństwa elektroenergetycznego Polski Wschodniej

Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020

Zapisy Strategii MOF Sanok-Lesko są w pełni zgodne z priorytetami i celami Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020, co przedstawia poniższa tabela.

Tabela 30 Zgodność celów rozwojowych Strategii MOF Sanok-Lesko ze Strategią Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020.

Cel rozwojowy	Działanie	Uzasadnienie zgodności
1. Wzrost atrakcyjności inwestycyjnej i osiedleńczej MOF poprzez efektywne wdrażanie strategii ochrony środowiska i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego	1.1. Promowanie gospodarki niskoemisyjnej na terenie MOF Sanok-Lesko	Powyższe działanie wpisuje się w założenia strategiczne dokumentu „Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2020”. Odpowiada ono bezpośrednio na zapisy trzeciej dziedziny działań strategicznych „Sieć osadnicza”, której celem jest podniesienie dostępności oraz poprawa spójności funkcjonalno-przestrzennej jako elementu budowania potencjału rozwojowego regionu. Wskazano tam priorytet tematyczny 3.1 „Dostępność komunikacyjna” oraz kierunek działań 3.1.1 „Rozwój drogowej sieci transportowej wzmacniającej zewnętrzną dostępność komunikacyjną Rzeszowa oraz ośrodków subregionalnych w wymiarze krajowym i międzynarodowym”. Inwestycje zgłoszone w projekcie odpowiadają także bezpośrednio na wyznaczony w strategii kierunek działań dotyczący rozwoju infrastruktury i sieci kolejowej zarówno w układzie powiązań zewnętrznych, jak i wewnątrzregionalnych (3.1.2). Efektem tych działań ma być m.in. zwiększenie wykorzystania kolei w transporcie publicznym poprzez modernizację i rewitalizację obiektów dworcowych czy wzrost dostępności zewnętrznej regionu. Funkcjonalność kolei zwiększy również budowa węzłów łączących transport kolejowy z innymi rodzajami transportu (platformy intermodalne). Priorytet 3.4. „Funkcje obszarów wiejskich” – poprzez modernizację przestrzeni wiejskiej w zakresie infrastruktury energetycznej (oświetleniowej). Ponadto Priorytet 3.5. „Spójność przestrzenna i wzmacnianie funkcji biegunów wzrostu” w tym kierunek działań nastawiony na rozwój powiązań komunikacyjnych wewnątrz obszarów funkcjonalnych biegunów wzrostu (3.5.3). Działania te mają na celu usprawnienie systemu komunikacji w ramach MOF i ich biegunów wzrostu w celu poprawy dostępności dla jego mieszkańców. Odpowiada także bezpośrednio na zapisy czwartej dziedziny strategicznej „Środowisko i energetyka”, w Priorytecie 4.2. „Ochrona środowiska” – poprzez działania nastawione na rozwój przyjazny dla środowiska w ramach poprawy infrastruktury obsługującej transport, oraz ograniczające emisję do środowiska substancji szkodliwych i racjonalną gospodarkę energetyczną oraz Priorytecie 4.3. „Bezpieczeństwo energetyczne i racjonalne wykorzystanie energii”, którego celem jest zwiększenie bezpieczeństwa energetycznego i efektywności energetycznej województwa podkarpackiego, poprzez racjonalne wykorzystanie paliw i energii z uwzględnieniem lokalnych zasobów, w tym odnawialnych źródeł energii. Projekty wpisują się przede wszystkim w Kierunek działań 4.3.2 Racjonalne wykorzystanie energii oraz zwiększanie efektywności energetycznej. Zaplanowane w przedsięwzięciu działania polegające na modernizacji oświetlenia ulicznego na energooszczędne wpisują się w efekty określone w powyższym działaniu. Należy do nich m.in. osiąganie oszczędności finansowych wynikających z zastosowania nowoczesnych rozwiązań oraz ograniczenie emisji zanieczyszczeń do atmosfery, do którego przyczyni się zmniejszenie zużycia energii elektrycznej koniecznej do oświetlenia ulic. Powyższe zapisy strategii województwa odpowiadają działaniom zaplanowanym w przedmiotowym przedsięwzięciu, a ich realizacja przyczyni się do poprawy stanu środowiska naturalnego, podniesienia jakości

Cel rozwojowy	Działanie	Uzasadnienie zgodności
	3.2. Ochrona i promowanie dziedzictwa kulturowego MOF Sanok-Lesko poprzez budowanie zróżnicowanej oferty kulturalnej	życia mieszkańców MOF Sanok-Lesko, oraz wzrostu spójności komunikacyjnej i dostępności MOF Sanok-Lesko oraz całego regionu. Powyższe działanie wpisuje się w założenia strategiczne dokumentu „Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2020”. Odpowiada ono bezpośrednio na zapisy pierwszej dziedziny działań strategicznych „Konkurencyjna i innowacyjna gospodarka”, w szczególności priorytet 1.3. „Turystyka” – poprzez budowę zróżnicowanej, atrakcyjnej oferty turystycznej ukierunkowanej na wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego regionu. Ponadto działanie jest komplementarne z drugą dziedziną działań strategicznych, Priorytet 2.2. „Kultura i dziedzictwo kulturowe” – poprzez ochronę, promocję i wykorzystywanie potencjału dziedzictwa kulturowego regionu.
2. Wzrost integracji społecznej i przestrzennej MOF poprzez kompleksowe włączenie społeczne grup marginalizowanych oraz poprawę warunków infrastrukturalnych	2.1 Kompleksowa rewitalizacja na terenie MOF Sanok – Lesko	Powyższe działanie wpisuje się w założenia strategiczne dokumentu „Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2020”. Odpowiada ono m.in. na drugą dziedzinę działań strategicznych tj. „Kapitał ludzki i społeczny” a w szczególności Priorytet 2.3. „Społeczeństwo obywatelskie” – poprzez włączanie środowiska lokalnego i organizacji pozarządowych w realizowane przedsięwzięcia, w szczególności w projekty rewitalizacji społecznej, Priorytet 2.4 „Włączenie społeczne”, którego celem jest wzrost poziomu adaptacyjności zawodowej i integracji społecznej w regionie. Działania zaplanowane w ramach tego priorytetu skupiają się na wspieraniu środowisk zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym oraz pobudzaniem aktywności zawodowej u osób mających trudności z wejściem i utrzymaniem się na rynku pracy. Przedstawione do realizacji przedsięwzięcie bezpośrednio odpowiada na powyższe zapisy strategii województwa. Ponadto równie istotna zbieżność zapisów strategii i zaplanowanych do realizacji projektów dotyczy dziedziny działań strategicznych 3 „Sieć osadnicza”, Priorytet 3.4. Funkcje obszarów wiejskich – w zakresie terenów wiejskich MOF realizowane poprzez rewitalizację przestrzeni wiejskiej i integrację społeczną mieszkańców oraz Priorytet 3.5 „Spójność przestrzenna i wzmacnianie funkcji biegunów wzrostu”. Działania zaplanowane w ramach tego priorytetu mają na celu rewitalizację oraz poprawę ładu przestrzeni, sprzyjającą rozwojowi ośrodków miejskich. Zakłada się w nich osiągnięcie efektów takich jak pobudzenie rozwoju gospodarczego obszarów miejskich w oparciu o endogeniczne czynniki oraz aktywność mieszkańców, przywrócenie lub zamianę dotychczasowych funkcji obszarów miejskich na nowe prowadzące do ożywienia gospodarczego i społecznego oraz podniesienia jakości życia mieszkańców. Planowane w ramach tego przedsięwzięcia działania odpowiadają bezpośrednio na zapisy strategii a ich realizacja przyczyni się do kompleksowej rewitalizacji społecznej i przestrzennej MOF Sanok-Lesko.

Cel rozwojowy	Działanie	Uzasadnienie zgodności
3. Stworzenie warunków dla rozwoju gospodarczego MOF Sanok-Lesko w oparciu o rozbudowę infrastruktury gospodarczej oraz usługi instytucji wspierania przedsiębiorczości	3.1 Stymulowanie atrakcyjności inwestycyjnej poprzez rozwój infrastruktury gospodarczej oraz promocja przedsiębiorczości	Powyższe działanie wpisuje się w założenia strategiczne dokumentu „Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2020”. Odpowiada ono na pierwszą dziedzinę działań strategicznych „Konkurencyjna i innowacyjna gospodarka”, której celem jest rozwój przemysłów nowoczesnych technologii wzmacniający konkurencyjność gospodarki regionu. Priorytet tematyczny 1.1 „Przemysł” w ramach którego zaplanowano działania na rzecz tworzenia infrastruktury dla innowacyjnego przemysłu (1.1.2) odpowiada bezpośrednio przewidzianemu do realizacji przedsięwzięciu. Podobnie zresztą jak działania dotyczące wzmacniania istniejących i rozwijania nowych innowacyjnych sektorów przemysłu (1.1.1). Ponadto działanie jest zgodne z zapisami strategii dziedzina działań strategicznych „Sieć osadnicza” Priorytet 3.1. „Dostępność komunikacyjna” poprzez zaprojektowanie połączenia drogowego terenu inwestycyjnego, usprawniającego komunikację pomiędzy istniejącymi i tworzonymi strefami aktywności gospodarczej a głównymi szlakami drogowymi MOF oraz Priorytet 3.5. „Spójność przestrzenna i wzmacnianie funkcji biegunów wzrostu” w ramach którego zaplanowano działanie rozwoju potencjału gospodarczego biegunów wzrostu wraz z rozprzestrzenianiem trendów rozwojowych na otaczające je obszary funkcjonalne (3.5.2). Wspomniane kierunki działań będą realizowane w przedmiotowym przedsięwzięciu przyczyniając się do rozwoju gospodarczego MOF Sanok-Lesko i całego regionu. Powyższe działanie wpisuje się w założenia strategiczne dokumentu „Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2020”. Odpowiada ono na pierwszą dziedzinę działań strategicznych „Konkurencyjna i innowacyjna gospodarka”, której celem jest rozwój przemysłów nowoczesnych technologii wzmacniający konkurencyjność gospodarki regionu. Priorytet tematyczny 1.1 „Przemysł” w ramach którego zaplanowano działania na rzecz tworzenia infrastruktury dla innowacyjnego przemysłu (1.1.2) odpowiada bezpośrednio przewidzianemu do realizacji przedsięwzięciu. Podobnie zresztą jak działania dotyczące wzmacniania istniejących i rozwijania nowych innowacyjnych sektorów przemysłu (1.1.1). Ponadto w Priorytet 1.5. Instytucje otoczenia biznesu – poprzez powstawanie nowych i wzmacnianie potencjału istniejących IOB wraz z zapewnieniem instrumentów inżynierii finansowej (dotacji i zwrotnych) niezbędnych do podniesienia poziomu i jakości przedsiębiorczości w regionie. A także Priorytet 2.4. Włączenie społeczne – inwestowanie w kapitał ludzki poprzez pobudzanie aktywności zawodowej mieszkańców regionu.

Źródło: opracowanie własne

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego

Kluczowe założenia Strategii MOF Sanok-Lesko są zgodne z ogólnymi celami polityki przestrzennej województwa wyartykułowanymi w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego, a w szczególności ukierunkowanymi na osiągnięcie następujących efektów:

- Poprawę warunków dla rozwoju przedsiębiorczości, powstawania małych i średnich przedsiębiorstw, przyspieszenie procesów restrukturyzacji dużych przedsiębiorstw publicznych i tą drogą tworzenie nowych miejsc pracy,
- Likwidację zaniedbań w stosunku do średnich krajowych w zakresie wyposażania województwa w infrastrukturę techniczną, społeczną i ekonomiczną, jak również ochronę środowiska, dostosowując ją do potrzeb społeczności wojewódzkiej i standardów międzynarodowych, osiągnięcie w przedmiotowym zakresie średnich krajowych,
- Lepsze wykorzystanie istniejących potencjałów endogenicznych oraz wzmocnienie szans i mocnych stron województwa, przy jednoczesnym osłabieniu zagrożeń i słabych stron,
- Większa konkurencyjność województwa zachęcająca do inwestowania kapitału krajowego i zagranicznego,
- Efektywniejsze wykorzystanie istniejącego stanu zainwestowania terenu.

Z uwagi na terytorialny charakter Strategii MOF Sanok-Lesko, w poniższej tabeli wykazano spójność przedmiotowej Strategii ze strategicznymi dokumentami poszczególnych gmin tworzących Obszar Funkcjonalny.

Tabela 31. Zgodność Strategii MOF Sanok-Lesko z strategicznymi dokumentami planistycznymi gmin tworzących Obszar Funkcjonalny

Cel rozwojowy	Gmina	Zgodność działania z zapisami dokumentów planistycznych
1. Wzrost atrakcyjności inwestycyjnej i osiedleńczej MOF poprzez efektywne wdrażanie strategii ochrony środowiska i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego	Gmina Sanok	Strategia Rozwoju Gminy Sanok na lata 2016-2023: - Cel główny: Wzrost jakości życia, spójności i aktywności społecznej wśród mieszkańców Gminy Sanok poprzez rozwój infrastruktury technicznej, pobudzenie przedsiębiorczości i kapitału społecznego oraz zwiększeniu znaczenia gminy jako obszaru atrakcyjnego dla inwestycji w sferze mieszkalnictwa, przedsiębiorczości oraz rekreacji i wypoczynku - 1. Kapitał ludzki i spójność społeczna: • Cel szczegółowy 1: Wzrost jakości życia mieszkańców Gminy Sanok poprzez rozwój kapitału społecznego, polepszenie standardu usług edukacyjno-kulturalnych i społecznych oraz podniesienie aktywności obywatelskiej. - 3. Atrakcyjność mieszkaniowa i turystyczna: • Cel szczegółowy 3: Poprawa atrakcyjności i znaczenia Gminy Sanok jako regionalnego ośrodka osiedleńczego (mieszkalniczego) i turystycznego poprzez rozbudowę infrastruktury technicznej i rekreacyjno-wypoczynkowej w oparciu o zasady zrównoważonego rozwoju oraz aktywną promocję obszaru.
	Gmina Lesko	Strategia Rozwoju Miasta i Gminy Lesko do roku 2020: - Obszar „Potrzeba bezpieczeństwa”: - Cel strategiczny 1. Zwiększony stopień bezpieczeństwa na drogach. - Obszar „Potencjał techniczny”: - Cel strategiczny: 1. Rozbudowany, bezpieczny system ciągów komunikacyjnych (drogi, ulice, chodniki dla pieszych, ścieżki rowerowe, parkingi) wraz ze sprawnym systemem zabezpieczeń komunikacyjnych; - Cel Strategiczny 8. Wysoki standard obiektów kultury oraz poprawa stanu technicznego obiektów zabytkowych (w tym sakralnych); - Cel strategiczny: 9. Dobry stan techniczny budynków i budowli komunalnych; - Cel strategiczny: 10. Zrewitalizowane obszary miasta, które były zagrożone degradacją. - Obszar „Sfera gospodarcza”: - Cel strategiczny: 1. Wzrost znaczenia turystyki i usług okołoturystycznych w gospodarce Gminy. - Obszar „Potrzeba kontaktów społecznych, więzi grupowej, swobody i łatwości kontaktów przestrzennych”: - Cel strategiczny: 2. Pełna dostępność komunikacyjna Gminy. - Obszar „Potrzeba rozwoju ludzi; kultury” - Cel strategiczny 4: Wysoki poziom uczestnictwa w kulturze. - Obszar „Potrzeba kreacji otoczenia, poczucia użyteczności, uznania, akceptacji, gratyfikacji, wartości moralnych, potrzeb religijnych, tożsamości z Gminą i ładu przestrzennego”: - Cel strategiczny 2. Dobra znajomość walorów Gminy wśród mieszkańców; - Cel strategiczny 3. Wysoki poziom tożsamości mieszkańców z Gminą - Obszar „Środowisko przyrodnicze”:

Cel rozwojowy	Gmina	Zgodność działania z zapisami dokumentów planistycznych
	Gmina Zagórz	• Cel strategiczny 1. Poprawa i utrzymanie czystości środowiska naturalnego (woda, powietrze, gleby) i uzyskanie pełnego bezpieczeństwa sanitarno-epidemiologicznego gminy Strategia Rozwoju Gminy Zagórz do roku 2022: - Obszar: „Potencjał techniczny: infrastruktura, systemy zabezpieczeń oraz budownictwo”: • Cel strategiczny: 2. Poprawa stanu i standardu technicznego dróg – rozwinięta infrastruktura towarzysząca; • Cel strategiczny 11. Dobry stan techniczny obiektów zabytkowych oraz infrastruktury turystycznej; • Cel strategiczny 16. Rozwinięta, nowoczesna ogólnodostępna infrastruktura rekreacyjno-wypoczynkowa; • Cel strategiczny 17. Poprawa bezpieczeństwa w ruchu komunikacyjnym; • Cel strategiczny 22. Poprawa estetyki sieci oświetleniowej, elektrycznej i telekomunikacyjnej. - Obszar: „Potrzeba bezpieczeństwa”: • Cel strategiczny: 3. Poprawa bezpieczeństwa w ruchu drogowym. - Obszar: „Potrzeba kontaktów społecznych, więzi grupowej, swobody i łatwości kontaktów przestrzennych”: • Cel strategiczny: 2. Poprawa dostępności komunikacyjnej (w transporcie drogowym). - Obszar „Potrzeba rekreacji, wypoczynku, przyjemności, kultury”: • Cel strategiczny 2. Poprawa stanu technicznego obiektów zabytkowych (klasztory, cerkwie, cmentarze); • Cel strategiczny 3. Wykorzystane walory rekreacyjne rzek: Oślawy, Sanu, potoku Tarnawka oraz ruin klasztoru Karmelitów Bosych w Zagórz; • Cel strategiczny 7. Wysoki poziom uczestnictwa społeczeństwa w kulturze. - Obszar „Potrzeba kreacji otoczenia, poczucia użyteczności, uznania, akceptacji, gratyfikacji”: • Cel strategiczny 1. Wysoka estetyka poszczególnych miejscowości gminy; - Obszar „Potencjał ekologiczny”: • Cel strategiczny 3. Utrzymanie w czystości środowisko przyrodnicze. - Obszar: „Sfera gospodarcza”: • Cel strategiczny 3. Wzrost dochodów z turystyki; • Cel strategiczny 6. Rozwinięta, skuteczna promocja walorów turystycznych i gospodarczych gminy; • Cel strategiczny 12. Wykorzystane istniejące i wykreowane nowe produkty turystyczne.
	Miasto Sanok	Zrównoważona Strategia Rozwoju Miasta Sanoka na lata 2013 – 2024: - Obszar: „Potrzeby społeczne”: • Cel strategiczny nr 1: Zwiększony poziom zaspokojenia potrzeb społecznych mieszkańców Miasta: Cel Operacyjny 1.20. Rozwinięta sieć i jakość powiązań komunikacyjnych. - Obszar: „Zasoby i potencjały Miasta”: • Cel strategiczny nr 2: Nowoczesna i dobrze rozwinięta infrastruktura techniczna stwarzająca warunki dla zrównoważonego rozwoju Miasta. Cel operacyjny: 2.1. Poprawa infrastruktury komunikacyjnej rozwiązującej

Cel rozwojowy	Gmina	Zgodność działania z zapisami dokumentów planistycznych
2. Wzrost integracji społecznej i przestrzennej MOF Sanok-Lesko poprzez kompleksowe włączenie społeczne grup marginalizowanych oraz poprawę warunków infrastrukturalnych	Gmina Sanok	problemy ruchu lokalnego i tranzytowego, umożliwiającej wszechstronny rozwój Miasta; Cel operacyjny 2.7. Zachowany ład przestrzenny. Strategia Rozwoju Gminy Sanok na lata 2016-2023: - Cel główny: Wzrost jakości życia, spójności i aktywności społecznej wśród mieszkańców Gminy Sanok poprzez rozwój infrastruktury technicznej, pobudzenie przedsiębiorczości i kapitału społecznego oraz zwiększeniu znaczenia gminy jako obszaru atrakcyjnego dla inwestycji w sferze mieszkalnictwa, przedsiębiorczości oraz rekreacji i wypoczynku - 1. Kapitał ludzki i spójność społeczna: • Cel szczegółowy 1: Wzrost jakości życia mieszkańców Gminy Sanok poprzez rozwój kapitału społecznego, polepszenie standardu usług edukacyjno-kulturalnych i społecznych oraz podniesienie aktywności obywatelskiej. - 3. Atrakcyjność mieszkaniowa i turystyczna: • Cel szczegółowy 3: Poprawa atrakcyjności i znaczenia Gminy Sanok jako regionalnego ośrodka osiedleńczego (mieszkalniczego) i turystycznego poprzez rozwój infrastruktury technicznej i rekreacyjno-wypoczynkowej w oparciu o zasady zrównoważonego rozwoju oraz aktywną promocję obszaru.
	Gmina Lesko	Strategia Rozwoju Miasta i Gminy Lesko do roku 2020: - Obszar „Potrzeba zdrowia i życia”: • Cel strategiczny 2. Obniżenie liczby osób uzależnionych od alkoholu, tytoniu i narkotyków. - Obszar „Potrzeba opieki”: • Cel strategiczny 2. Rozwinięta opieka nad osobami w podeszłym wieku; • Cel strategiczny 3. Wysoki udział osób niepełnosprawnych w życiu społeczno-gospodarczym. - Obszar „Potencjał techniczny”: • Cel Strategiczny 8. Wysoki standard obiektów kultury oraz poprawa stanu technicznego obiektów zabytkowych (w tym sakralnych); • Cel strategiczny: 9. Dobry stan techniczny budynków i budowli komunalnych; • Cel strategiczny: 10. Zrewitalizowane obszary miasta, które były zagrożone degradacją; • Cel strategiczny 14. Zagospodarowane wszystkie budynki komunalne. - Obszar „Potrzeba kontaktów społecznych, więzi grupowej, swobody i łatwości kontaktów przestrzennych”: • Cel strategiczny 4. Wysoki stopień integracji społecznej, samoorganizacji mieszkańców Gminy. - Obszar „Potencjał ludzki”: • Cel strategiczny 3. Wysoki poziom aktywności społecznej mieszkańców.
	Gmina Zagórz	Strategia Rozwoju Gminy Zagórz do roku 2022: - Obszar „Potrzeba zabezpieczenia materialnego”: • Cel strategiczny 2. Poprawa statusu materialnego mieszkańców, szczególnie najniższej sytuacji. - Obszar „Potrzeba zdrowia i życia”:

Cel rozwojowy	Gmina	Zgodność działania z zapisami dokumentów planistycznych
		• Cel strategiczny 2. Ograniczony problem alkoholizmu i niepożądanych zachowań związanych z nadużywaniem alkoholu. - Obszar „Potrzeba bezpieczeństwa”: • Cel strategiczny 1. Ograniczone agresywne zachowania dzieci i młodzieży w szkole i poza nią - Obszar „Potrzeba wyżywienia i schronienia”: • Cel strategiczny 2. Zapewnione schronienia osobom będącym w trudnej sytuacji życiowej. - Obszar „Potrzeba opieki”: • Cel strategiczny 2. Zapewniona opieka nad osobami niepełnosprawnymi i starszymi; • Cel strategiczny 3. Ograniczone przypadki zachowań niepożądanych społecznie - nadużywania pomocy społecznej; • Cel strategiczny 4. Wzrost umiejętności rodziców lub opiekunów w sprawach opiekuńczo – wychowawczych; • Cel strategiczny 5. Wzrost udziału osób starszych i niepełnosprawnych w życiu społecznym; • Cel strategiczny 6. Ograniczone problemy wychowawczo-rozwojowe wynikające z niepełności rodzin. - Obszar „Potrzeba rozwoju ludzi”: • Cel strategiczny 1. Nowoczesna, adekwatna do potrzeb baza oświatowa. - Obszar „Potrzeba rekreacji, wypoczynku, przyjemności, kultury”: • Cel strategiczny 1. Atrakcyjna oferta spędzania wolnego czasu - dobrze wykorzystany potencjał Miejsko-Gminnego Ośrodka Kultury i Sportu, w tym świetlic wiejskich; • Cel strategiczny 7. Zintegrowane, prężnie działające środowisko artystów-plastyków (zawodowców i amatorów). - Obszar „Potrzeba kontaktów społecznych, więzi grupowej, swobody i łatwości kontaktów przestrzennych”: • Cel strategiczny: 3. Poprawa poziomu integracji między mieszkańcami poszczególnych miejscowości; • Cel strategiczny 4. Rozwinięte więzi pokoleniowe i rodzinne. - Obszar „Potrzeba kreacji otoczenia, poczucia użyteczności, uznania, akceptacji, gratyfikacji”: • Cel strategiczny 1. Wysoka estetyka poszczególnych miejscowości gminy; • Cel strategiczny 2. Wysoki stopień tożsamości ze swoją miejscowością oraz poczucie współodpowiedzialności za jej rozwój; • Cel strategiczny 3. Wysoki udział mieszkańców w zarządzaniu gminą - wykreowani liderzy lokalni. - Obszar „Potrzeba tożsamości z gminą, ładu przestrzennego, wartości moralnych potrzeb religijnych”: • Cel strategiczny 2. Zadbane i uporządkowane przestrzenie centrum miasta – wyodrębnione „serce miasta”. - Obszar: „Potencjał ludzki: biologiczny, postawy społeczne, kwalifikacje zawodowe”: • Cel strategiczny: 6. Wysoka aktywność społeczna – wzrost liczby organizacji pozarządowych i ich skuteczności w realizacji celów statutowych; • Cel strategiczny 7. Wysoki stopień integracji społecznej i lojalności mieszkańców gmin. - Obszar: „Potencjał techniczny: infrastruktura, systemy zabezpieczeń oraz budownictwo”:

Cel rozwojowy	Gmina	Zgodność działania z zapisami dokumentów planistycznych
		• Cel strategiczny: 5. Uporządkowana przestrzeń publiczna centrum Zagórza; • Cel strategiczny 10. Rozwinięta infrastruktura związana z realizacją zadań pomocy społecznej: zapewnione mieszkania socjalne, chronione, dzienne ośrodki wsparcia rodzin i dziecka, warsztaty terapii zajęciowej. - Obszar: „Sfera gospodarcza”; • Cel strategiczny 9. Zapewnione dobre warunki w zakresie aktywności zawodowej kobiet i osób niepełnosprawnych.
	Gmina Miasta Sanoka	Zrównoważona Strategia Rozwoju Miasta Sanoka na lata 2013 – 2024: - Obszar: „Potrzeby społeczne”; • Cel strategiczny nr 1: Zwiększony poziom zaspokojenia potrzeb społecznych mieszkańców Miasta: • Cel operacyjny: 1.14. Zmniejszony odsetek osób wykluczonych społecznie. - Obszar: „Zasoby i potencjały Miasta”; • Cel strategiczny nr 2: Nowoczesna i dobrze rozwinięta infrastruktura techniczna stwarzająca warunki dla zrównoważonego rozwoju Miasta. Cel operacyjny 2.5. Dobrze rozwinięta baza edukacyjna, rekreacyjno-sportowa i kulturalna
3. Stworzenie warunków dla rozwoju gospodarczego MOF Sanok-Lesko w oparciu o rozbudowę infrastruktury gospodarczej oraz usługi instytucji wspierania przedsiębiorczości	Gmina Sanok	Strategia Rozwoju Gminy Sanok na lata 2016-2023: - Cel główny: Wzrost jakości życia, spójności i aktywności społecznej wśród mieszkańców Gminy Sanok poprzez rozwój infrastruktury technicznej, pobudzenie przedsiębiorczości i kapitału społecznego oraz zwiększeniu znaczenia gminy jako obszaru atrakcyjnego dla inwestycji w sferze mieszkalnictwa, przedsiębiorczości oraz rekreacji i wypoczynku - 1. Kapitał ludzki i spójność społeczna: • Cel szczegółowy 1: Wzrost jakości życia mieszkańców Gminy Sanok poprzez rozwój kapitału społecznego, polepszenie standardu usług edukacyjno-kulturalnych i społecznych oraz podniesienie aktywności obywatelskiej. - 2. Rozwój gospodarczy: • Cel szczegółowy 2: Podniesienie atrakcyjności gospodarczej Gminy Sanok poprzez wspieranie przedsiębiorczości i budowanie warunków do inwestycji. - 3. Atrakcyjność mieszkaniowa i turystyczna: • Cel szczegółowy 3: Poprawa atrakcyjności i znaczenia Gminy Sanok jako regionalnego ośrodka osiedleńczego (mieszkalniczego) i turystycznego poprzez rozbudowę infrastruktury technicznej i rekreacyjno-wypoczynkowej w oparciu o zasady zrównoważonego rozwoju oraz aktywną promocję obszaru.
	Gmina Lesko	Strategia Rozwoju Miasta i Gminy Lesko do roku 2020: - Obszar „Potrzeba zabezpieczenia materialnego”; • Cel strategiczny 1. Dostateczna ilość miejsc pracy dla absolwentów i osób poszukujących pracy - Obszar „Potencjał techniczny”; • Cel strategiczny 4. Pozyskanie i uzbrojenie nowych terenów inwestycyjnych pod inwestycje gospodarcze i mieszkalnictwo. - Obszar „Potencjał ludzki”;

Cel rozwojowy	Gmina	Zgodność działania z zapisami dokumentów planistycznych
	Gmina Zagórz	• Cel strategiczny 1. Ograniczenie procesu emigracji osób młodych, wykwalifikowanych w zawodach deficytowych; • Cel strategiczny 2. Zaktywizowanie mieszkańców w zakresie poszukiwania miejsc pracy. Strategia Rozwoju Gminy Zagórz do roku 2022: - Obszar „Potrzeba zabezpieczenia materialnego”: • Cel strategiczny 1. Stworzone, korzystniejsze warunki zarobkowania na terenie gminy; • Cel strategiczny 2. Poprawa statusu materialnego mieszkańców, szczególnie najniższej sytuacji; • Cel strategiczny 3. Wzrost udziału dochodów mieszkańców z aktywności zawodowej. - Obszar: „Sfera gospodarcza”: • Cel strategiczny 2. Gmina przygotowana na przyjęcie inwestorów; • Cel strategiczny 5. Stworzone korzystne warunki do rozwoju przedsiębiorczości – funkcjonujące instytucje wspierające tworzenie i rozwijanie działalności gospodarczej; • Cel strategiczny 11. Dysponowanie przez gminę nowymi powierzchniami inwestycyjnymi. - Obszar: „Potencjał techniczny: infrastruktura, systemy zabezpieczeń oraz budownictwo”: • Cel strategiczny 19. Dostępne uzbrojone tereny inwestycyjne i budowlane. - Obszar: „Potencjał ludzki: biologiczny, postawy społeczne, kwalifikacje zawodowe”: • Cel strategiczny 1. Wzrost przedsiębiorczości mieszkańców; • Cel strategiczny 2. Ograniczenie procesu emigracji osób młodych; • Cel strategiczny 3. Dostępna, szeroka oferta podnoszenia lub zmiany kwalifikacji zawodowych; Cel strategiczny 4. Ograniczone niekorzystne zjawiska demograficzne.
	Gmina Miasta Sanoka	Zrównoważona Strategia Rozwoju Miasta Sanoka na lata 2013 – 2024: - Obszar: „Potrzeby społeczne”: • Cel strategiczny nr 1: Zwiększony poziom zaspokojenia potrzeb społecznych mieszkańców Miasta; - Obszar: „Zasoby i potencjały Miasta”: • Cel strategiczny nr 2: Nowoczesna i dobrze rozwinięta infrastruktura techniczna stwarzająca warunki dla zrównoważonego rozwoju Miasta; Cel operacyjny: 2.2. Dostępne tereny budowlane. W tym zadania realizacyjne: Powiększanie zasobu terenów pod budownictwo i inwestycje; Uzbieranie terenów pod budownictwo i inwestycje; Promowanie terenów inwestycyjnych. - Obszar: „Gospodarka i promocja Miasta”: • Cel strategiczny nr 6: Rozwój gospodarczy Sanoka; Cel operacyjny: 6.1 Dostępne uzbrojone tereny inwestycyjne; Cel operacyjny: 6.2. Wzrost innowacyjności i konkurencyjności lokalnych przedsiębiorstw; Cel operacyjny: 6.7. Wzrost skuteczności promocji gospodarczej Miasta.

Źródło: opracowanie własne

7. Podstawa prawna funkcjonowania Miejskich Obszarów Funkcjonalnych

Instrument MOF został ściśle zdefiniowany w Regionalnym Programie Operacyjnym Województwa Podkarpackiego 2014-2020 (RPO WP 2014-2020), jako realizowana w trybie pozakonkursowym interwencja publiczna. Beneficjentami środków finansowych wydzielonych dla instrumentu MOF są zidentyfikowane regionalne bieguny wzrostu województwa podkarpackiego, wśród których znajduje się Miejski Obszar Funkcjonalny Sanok-Lesko (bieguny wzrostu zostały wyznaczone na podstawie ekspertyzy „Charakterystyka systemu osadniczego województwa podkarpackiego z identyfikacją biegunów wzrostu oraz wyróżnieniem obszarów funkcjonalnych na poziomie regionalnym i lokalnym”, opracowanej przez pracowników Polskiej Akademii Nauk Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania na potrzeby Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020). Wykorzystanie instrumentu terytorialnego i rozszerzenie jego realizacji na wiodące ośrodki społeczno-gospodarcze Podkarpacia znajduje również uzasadnienie w badaniu ewaluacyjnym pn. „Diagnoza potrzeb rozwojowych regionu w kontekście realizacji RPO Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2013”, gdzie wskazuje się, iż ze względu na policentryczną strukturę osadniczą województwa wykorzystanie instrumentu RIT jest rekomendowane jako umożliwiające uzyskanie efektów synergicznych.

Podejście zintegrowane opierające się o aspekt terytorialny, mimo nowatorskiego charakteru, jest umiejscowione w prawodawstwie Unii Europejskiej:

- Rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1303/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiającym wspólne przepisy, dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz ustanawiającym przepisy ogólne, dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz uchylającym rozporządzenie Rady (WE) nr 1083/2006;
- Rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1301/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i przepisów

szczególnych dotyczących celu „Inwestycje na rzecz wzrostu i zatrudnienia” oraz w sprawie uchylenia rozporządzenia (WE) NR 1080/2006.

W rozporządzeniach Parlamentu Europejskiego i Rady UE mowa jest o działaniach zintegrowanych opartych o aspekt terytorialny, służących rozwiązywaniu problemów, jakie występują w miastach oraz miejskich obszarach funkcjonalnych. Wsparcie tych obszarów w ramach środków polityki spójności ma być kierowane z poziomu krajowego na działania zintegrowane, wynikające ze strategii rozwoju obszarów miejskich.

Istotne odniesienie do uwarunkowań realizacji instrumentu RIT, w kontekście struktury niniejszego dokumentu zawierają również:

- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2020 (dokument przyjęty przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011) – wskazująca, iż obszary funkcjonalne ośrodków regionalnych tworzone są wokół ośrodków niepełniących funkcji ośrodków wojewódzkich, ale mających duży potencjał i duże znaczenie dla rozwoju kraju z punktu widzenia celów polityki przestrzennego zagospodarowania kraju;
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie (dokument przyjęty przez Radę Ministrów dnia 13 lipca 2010 r) – wskazująca, iż z punktu widzenia budowy konkurencyjności regionów i efektywnego wykorzystania całego ich obszaru istotne jest nie tylko wsparcie dla stałego podwyższania konkurencyjności ośrodków wzrostu, ale także kreowanie warunków dla wykorzystania potencjału rozwojowego pozostałej, możliwie dużej części poszczególnych regionów.

Szczegółowe wytyczne w zakresie opracowania strategii dla instrumentu RIT zawierają następujące opracowania:

- Zasady realizacji Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych w Polsce (opracowanie z 22 lipca 2014 r. przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego - obecnie Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju);
- Zasady i wytyczne realizacji Regionalnych Inwestycji Terytorialnych w ramach RPO WP 2014-2020, w tym zasady dotyczące opracowania niezbędnych dokumentów pozwalających uzyskać dofinansowanie na projekty RIT (Załącznik nr 2 do Uchwały nr 389/9291/14 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 2 września 2014 r.);

- Założenia do konkursów dedykowanych dla Miejskich Obszarów Funkcjonalnych w ramach RPO WP 2014-2020, Osi Priorytetowych I-VI finansowanych z EFRR (Załącznik do Uchwały Nr 180/3662/16 zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 25 maja 2016 r.).

8. Instrumenty finansowe

Finansowo realizacja Strategii Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko bazuje przede wszystkim na funduszach unijnych dedykowanych realizacji projektów zintegrowanych w formule MOF w trybie konkursów dedykowanych (alokacja MOF w ramach RPO WP 2014-2020) oraz środkach własnych gmin tworzących MOF Sanok-Lesko, stanowiących wkład własny w projektach. Wybrane działania (np. projekty rezerwowe i komplementarne) mogą bazować na pozostałych funduszach unijnych i krajowych, umożliwiającach pozyskanie dofinansowania na realizację projektów objętych niniejszą Strategią poza formułą RIT. Dodatkowo istnieje możliwość, aby projekty ujęte w Strategii MOF otrzymały preferencje w procesie wyboru w ramach programów krajowych, głównie Programu Infrastruktura i Środowisko 2014-2020.

Strategia MOF Sanok-Lesko będzie realizowana m.in. z wykorzystaniem następujących programów i narzędzi:

- Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020,
- PO Infrastruktura i Środowisko,
- PO Inteligentny Rozwój,
- PO Wiedza, Edukacja, Rozwój,
- PO Polska Cyfrowa,
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich,
- Programy w ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej,
- Mechanizmy Finansowe (Norweski Mechanizm Finansowy, Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego),
- inne krajowe, regionalne i subregionalne programy rozwoju,
- partnerstwo publiczno – prywatne.

Do sfinansowania działań przewidzianych w niniejszej Strategii wykorzystane mogą być następujące instrumenty finansowe:

- środki Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich,

- środki udostępnione w ramach różnych mechanizmów finansowych (Norweski Mechanizm Finansowy, Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego),
- środki budżetu państwa,
- budżety samorządów,
- inne środki publiczne,
- kapitał prywatny - np. poprzez partnerstwo publiczno – prywatne, kredyty rynkowe,
- inne, np. finansowanie zwrotne w postaci pożyczek (fundusze pożyczkowe), preferencyjnych kredytów,

Formuła MOF przedstawiona w niniejszej Strategii została zastosowana zgodnie z zapisami rozporządzeń dotyczących Europejskiego Funduszu Strukturalnego i Inwestycyjnego (EFSI) oraz Umową Partnerstwa (UP) w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2014 – 2020, tam gdzie jest to możliwe i zasadne. Dla wspomagania realizacji celów Programu wymiar terytorialny realizuje zapisy art. 14 i 96 Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiającego wspólne przepisy dla EFSI. Działania o charakterze terytorialnym realizowane na obszarach miejskich w ramach RPO WP 2014 – 2020 są komplementarne z działaniami w ramach krajowych programów operacyjnych, m.in. Programu Operacyjnego Inteligentny Rozwój (PO IR), Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój (PO WER), Programu Infrastruktura i Środowisko (PO IŚ) na lata 2014 - 2020, w tym finansowanych z Funduszu Spójności, w ramach których jest wspierana realizacja ważnych przedsięwzięć, przyczyniających się do osiągnięcia celów rozwojowych. Formuła MOF realizowana jest w sposób zbliżony do zasad wskazanych w art. 36 Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiającego wspólne przepisy dla EFSI. Przy jego pomocy, w oparciu o strategię terytorialną jednostki samorządu terytorialnego poprzez zawiązane partnerstwo realizują komplementarne przedsięwzięcia lub wiązki przedsięwzięć łączące wsparcie z kilku osi priorytetowych RPO WP 2014 – 2020, w tym interwencje dwóch funduszy tj. Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) i Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS). Zgodnie z Umową Partnerstwa alokacja środków unijnych na Program RPO WP 2014 – 2020 wynosi: EFRR - 1 529,5 mln EUR; EFS - 594,7 mln EUR. Wsparcie MOF w tej formule w ramach poszczególnych osi priorytetowych RPO WP 2014 – 2020 jest dostosowane do ich specyficznych potrzeb.

W ramach przedmiotowej Strategii alokacja na instrument MOF została przeznaczona na realizację 3 projektów strategicznych. Zaprezentowana poniżej tabela przedstawia plan finansowy Strategii MOF Sanok-Lesko w odniesieniu do projektów strategicznych, planowanych do realizacji w trybie konkursów dedykowanych dla MOF.

Tabela 32 Plan finansowy Strategii MOF Sanok-Lesko w odniesieniu do projektów strategicznych planowanych w trybie konkursów dedykowanych dla MOF

Cel rozwojowy Strategii Rozwoju MOF	Działanie Strategii Rozwoju MOF	Nazwa projektu strategicznego	Okres realizacji projektu (kwartał)	PI RPO WP 2014-2020	Koszt całkowity projektu strategicznego w PLN	Wsparcie RPO WP 2014-2020 w PLN	% dof.	Fundusz	Wkład własny w PLN	W tym wydatki niekwalifikowalne
1. Wzrost atrakcyjności inwestycyjnej i osiedleńczej MOF poprzez efektywne wdrażanie strategii niskoemisyjnych i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego	1.1 Promowanie gospodarki niskoemisyjnej na terenie MOF Sanok-Lesko	Wdrożenie zintegrowanego systemu ograniczenie emisji w ramach systemu transportu w MOF Sanok-Lesko	III kwartał 2017 r.- IV kwartał 2018 r.	4e	30 187 000,00	24 875 000,00	85 %	EFRR	5 312 000,00	0,00
	1.2 Ochrona i promowanie dziedzictwa kulturowego MOF poprzez budowanie zróżnicowanej oferty kulturalnej	Kompleksowa ochrona dziedzictwa kulturowego na terenie MOF Sanok-Lesko	III kwartał 2017 r.- IV kwartał 2018 r.	6c	6 941 000,00	5 899 850,00	85 %	EFRR	1 041 150,00	0,00
2. Wzrost integracji społecznej i przestrzennej MOF poprzez kompleksowe włączenie społeczne grup marginalizowanych oraz poprawę warunków infrastrukturalnych	2.1 Kompleksowa rewitalizacja na terenie MOF Sanok – Lesko	Stworzenie warunków infrastrukturalnych dla przeprowadzenia rewitalizacji społecznej w MOF Sanok-Lesko	I kwartał 2018 r.- IV kwartał 2019 r.	9b	10 254 920,00	9 742 174,00	95 %	EFFR	512 746,00	0,00
		Wsparcie grup zagrożonych wykluczeniem w ramach jednolitego systemu na obszarze MOF Sanok-Lesko	I kwartał 2018 r.- IV kwartał 2019 r.	9iv	5 384 414,60	5 115 193,87	95 %	EFS	269 220,73	0,00
RAZEM bez projektów rezerwowych					52 767 334,60	45 632 217,87		EFRR + EFS	7 135 116,73	0,00
SUMA					52 767 334,60					

Źródło: opracowanie własne

9. System wdrażania Strategii Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok - Lesko

9.1 Opis struktury organizacyjnej MOF Sanok - Lesko

Miejski Obszar Funkcjonalny Sanok-Lesko został powołany do życia uchwałą Zarządu Województwa Podkarpackiego z dnia 19 marca 2013 r. w sprawie wskazania regionalnych biegunów wzrostu w województwie podkarpackim. Następnie Partnerzy tworzący MOF Sanok-Lesko podpisali w listopadzie 2013 r. porozumienie w sprawie utworzenia związku zintegrowanych inwestycji terytorialnych na terenie Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko. Na potrzeby wdrażania Strategii MOF zostały powołane następujące organy:

Rada MOF (Rada)

Poszczególni członkowie Prezydium Rady oddelegowują po jednym przedstawicielu z danej gminy, tworzącej wraz innymi Miejski Obszar Funkcjonalny Sanok-Lesko, w skład Rady MOF. Przedstawiciel jest osobą uprawnioną do reprezentowania gminy lub osobą posiadającą odpowiednie upoważnienie, oddelegowaną ze swojej gminy.

Przewodniczącym Rady i jej stałym członkiem jest przedstawiciel Gminy Miasta Sanoka. Przewodniczący reprezentuje Radę na zewnątrz. Przewodniczący Rady otwiera i prowadzi posiedzenia Rady. Może wyznaczyć on swojego Zastępcę, który w razie jego nieobecności, otwiera i prowadzi posiedzenie Rady.

Rada podejmuje swoje decyzje w formie uchwał, w głosowaniu jawnym, zgodnie z regułą jednomyślności głosowania (zostaje wybrana ta opcja, za którą opowiadają się wszyscy członkowie Rady). Dla ważności głosowania muszą wziąć w nim udział wszyscy przedstawiciele gmin MOF.

Posiedzenia Rady zwołuje Przewodniczący Rady w miarę potrzeb. Z posiedzenia Rady w razie konieczności sporządzany jest protokół, którego treść przekazywana jest w formie elektronicznej wszystkim uczestnikom posiedzenia w ciągu 10 dni roboczych od dnia posiedzenia. Każdy uczestnik posiedzenia Rady ma prawo zgłosić uwagi do treści protokołu w ciągu 3 dni roboczych. Uwagi do protokołu przekazywane są wszystkim uczestnikom posiedzenia, a jeśli żaden z nich nie wniesie w ciągu 2 dni roboczych sprzeciwu odnośnie

do zgłoszonych uwag, są one uwzględniane w protokole. Członkowie Rady nie otrzymują żadnych honorariów ani wynagrodzenia za udział w posiedzeniach i pracach Rady.

Prezydium Rady MOF (Prezydium)

Organy wykonawcze poszczególnych gmin wchodzących w skład MOF Sanok - Lesko (burmistrzowie i wójtowie) tworzą Prezydium Rady.

Pracę Prezydium Rady koordynuje Przewodniczący, którym jest Burmistrz Miasta Sanoka.

Do zadań Prezydium Rady MOF należy:

- pełnienie funkcji reprezentacyjnej dla MOF,
- akceptowanie terminu i porządku obrad Rady,
- rozwiązywanie sporów pomiędzy członkowskimi gminami MOF, związanych z realizacją przedmiotu zawartego przez nie Porozumienia, określającego zasady współpracy.

Decyzje w Prezydium zapadają zwykłą większością głosów, a w przypadku równej liczby głosów „za” i „przeciw” decyduje głos Przewodniczącego.

Obsługa administracyjna Związku MOF

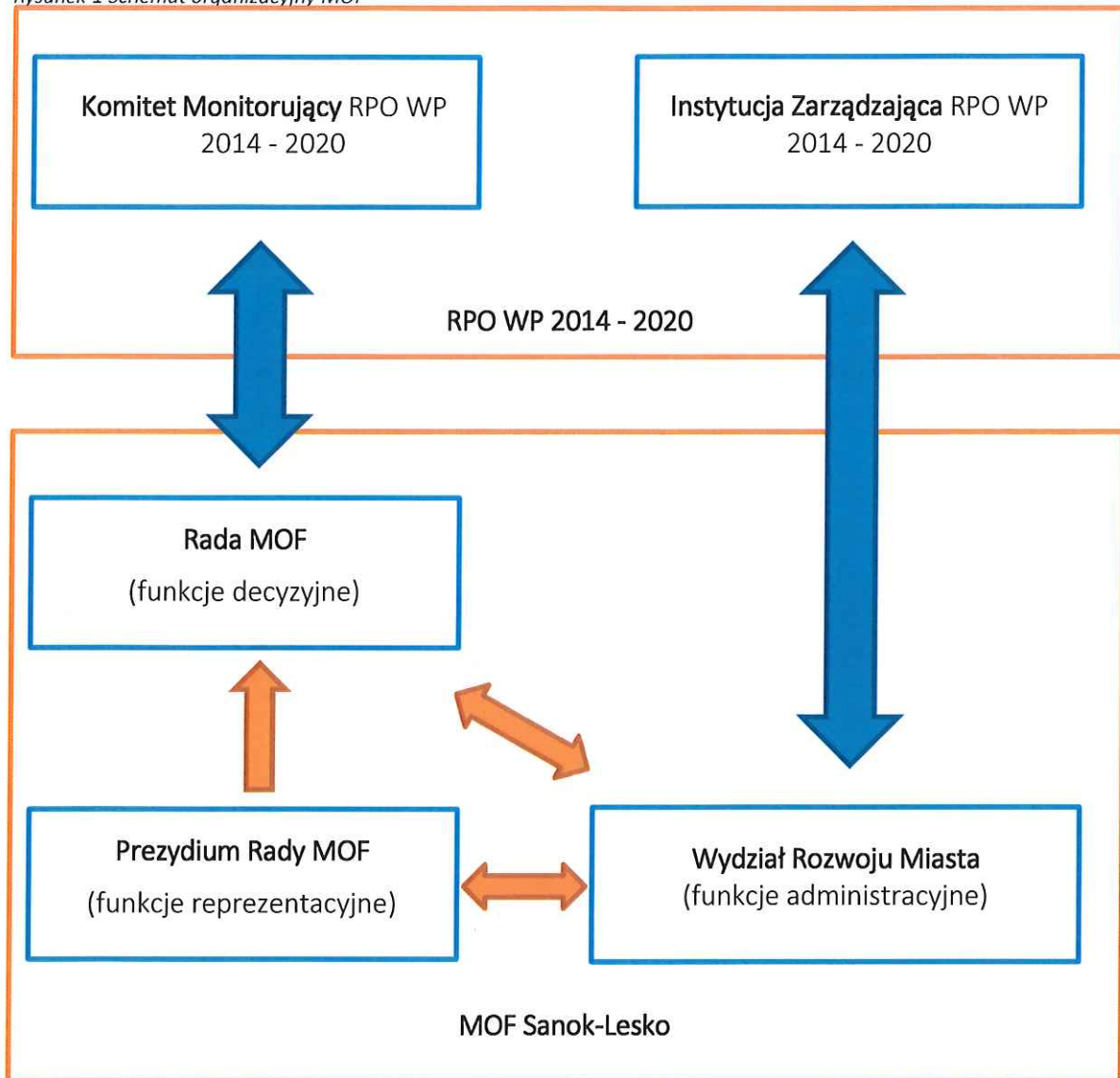
Za prowadzenie obsługi administracyjnej Rady odpowiada Gmina Miasta Sanoka, w szczególności Wydział Rozwoju Miasta, funkcjonujący w ramach Urzędu Miasta Sanoka.

Wydział Rozwoju Miasta UM Sanoka odpowiada za obsługę administracyjną i techniczną Rady poprzez:

- przygotowywanie jej posiedzeń,
- koordynację przygotowywania i przekazywania Członkom Rady informacji o posiedzeniach wraz z porządkiem obrad, ewentualnych materiałów i dokumentów przeznaczonych do rozpatrzenia,
- sporządzanie i rozsyłanie Członkom Rady protokołów z posiedzeń,
- przechowywanie dokumentacji związanej z posiedzeniami Rady.

Wydział Rozwoju Miasta koordynuje również przygotowanie projektu Strategii MOF oraz zmian w dokumencie we współpracy z wszystkimi partnerami wchodzącymi w skład MOF. Koszty obsługi administracyjnej Rady będą pokrywane przez poszczególne gminy MOF zgodnie z zapisami zawartego przez nich Porozumienia. Limit wydatków, które będą współfinansowane przez gminy, będzie uzgadniany przez nie odrębnie na każdy rok kalendarzowy.

Rysunek 1 Schemat organizacyjny MOF

Źródło: opracowanie własne

9.2 Opis podstawowych procedur zarządzania i wdrażania Strategii MOF

Procedura przygotowania i zatwierdzania Strategii MOF

Przygotowanie projektu Strategii koordynują pracownicy Wydziału Rozwoju Miasta, funkcjonującego w ramach Urzędu Miasta Sanoka. Następnie projekt dokumentu konsultowany jest z IZ RPO WP 2014-2020, a wynikające z konsultacji ustalenia wprowadzane są do dokumentu. Projekt Strategii zostaje przekazany do Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska i Państwowego Wojewódzkiego Inspektora Sanitarnego celem uzyskania ich stanowiska co do konieczności przeprowadzenia Strategicznej Oceny Oddziaływania na Środowisko (SOOŚ). W sytuacji, gdy SOOŚ jest wymagana, ewentualne rekomendacje wynikające z SOOŚ są uwzględniane w Strategii.

Zatwierdzenie Strategii w formie uchwały następuje przez Rady Gmin wszystkich partnerów wchodzących w skład MOF Sanok-Lesko. Następnie strategia w razie konieczności przekazywana jest do Instytucji Zarządzającej Regionalnym Programem Operacyjnym Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020 i do Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju. Zmiany w Strategii dokonywane są analogicznie do procedury akceptacji tego dokumentu. Zatwierdzona Strategia i jej zmiany publikowane są na stronie internetowej MOF.

Procedura wyboru propozycji projektów w MOF

Każdy przedstawiciel gminy tworzącej MOF jest uprawniony do zgłaszania propozycji projektów dla wdrażania Strategii MOF, celem ich uwzględnienia w Strategii. Kluczowym kryterium kwalifikowania przedsięwzięcia do realizacji w ramach MOF jest jego zintegrowany charakter (projekt musi charakteryzować się strategicznym znaczeniem dla rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok – Lesko oraz jeśli to możliwe angażować „lokalnych aktorów” np. organizacje pozarządowe).

Procedura wdrażania Strategii MOF

System wdrażania Strategii MOF Sanok-Lesko obejmuje szereg procesów, które wymagają zaangażowania różnych instytucji i struktur organizacyjnych. Biorąc pod uwagę specyfikę obszaru, odpowiedzialnymi za wdrażanie Strategii są:

- samorządy poszczególnych członków MOF (wyznaczone do realizacji poszczególnych przedsięwzięć),

- jednostki budżetowe podległe samorządom poszczególnych członków MOF.

Realizacja Strategii MOF podlega monitoringowi i ewaluacji. Partnerzy koordynujący realizację Strategii są zobowiązani do działań na rzecz zaangażowania przedstawicieli innych sektorów do uczestnictwa w poszczególnych projektach zintegrowanych:

- podmioty gospodarcze,
- organizacje pozarządowe,
- instytucje otoczenia biznesu oraz szkoły wyższe.

Zakres proponowanych celów strategicznych, przyjętych do realizacji lub koordynowania w ramach MOF Sanok-Lesko jest zróżnicowany i obejmuje realizowane w formule partnerskiej działania inwestycyjne oraz nieinwestycyjne.

Nadzór nad wdrażaniem Strategii w wymiarze operacyjnym spoczywa na całym Związku MOF Sanok – Lesko. Proces wdrażania Strategii prowadzony będzie na następujących poziomach:

- merytorycznym – wdrożenie projektów, kontrola aktualności zapisów Strategii oraz propozycje aktualizacji jej zapisów,
- organizacyjnym – wyznaczenie osób w poszczególnych samorządach odpowiedzialnych za realizację zapisów Strategii,
- społecznym – właściwe upowszechnianie Strategii (umieszczanie na stronach www i tablicach ogłoszeniowych w urzędach, wyłożenie dokumentu w urzędach, przekazywanie informacji do gazet lokalnych).

Kluczowym elementem wdrażania ustaleń strategicznych jest możliwość zabezpieczenia finansowania przyjętych do realizacji projektów. Podmioty zarządzające i realizujące przedsięwzięcia przewidziane do realizacji w niniejszym dokumencie powinny dołożyć wszelkich starań, aby zapisy Strategii Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko były uwzględniane w innych dokumentach strategicznych na poziomie samorządu.

Aspektem determinującym skuteczność wdrażania projektów o charakterze zintegrowanym w ramach Strategii jest sprawne przeprowadzenie prac przygotowawczych obejmujących poszczególne zadania inwestycyjne. W szczególności chodzi tu o opracowanie dokumentacji technicznych, a także określenie kosztów działań przewidzianych do realizacji. Jednocześnie

etap prac eksperckich związanych z opracowaniem Strategii potwierdził wykonalność techniczną, technologiczną, prawną i organizacyjną poszczególnych projektów. Stąd analizy wykonalności nie są na obecnym etapie kluczowym warunkiem dla skutecznego wdrażania założeń Strategii.

Procedura monitoringu, ewaluacji i zatwierdzania rocznego sprawozdania z wdrażania Strategii MOF

Związek MOF Sanok – Lesko monitoruje realizację Strategii MOF i bierze udział w pracach/posiedzeniach Komitetu Monitorującego RPO. Monitorowanie będzie się odbywało na bieżąco (w okresach rocznych, na zebraniach Rady), zaś proces ewaluacji będzie przeprowadzony w połowie realizacji Strategii i po jej zakończeniu. Zakres tematyczny monitoringu i ewaluacji realizacji Strategii MOF określają cele i wynikające z nich działania. Głównym celem badań będzie dokonanie analizy postępu i efektów realizacji przedsięwzięć w ramach Strategii oraz ich wpływu na osiągnięcie obranych celów, a także analiza rozwiązań proceduralnych przyjętych w Strategii.

Monitoring przeprowadzany będzie każdorazowo przed przygotowaniem corocznego sprawozdania, które ma na celu wykazać informacje o stanie zaawansowania realizacji poszczególnych działań.

Opis zastosowania zasady partnerstwa na każdym etapie wdrażania Strategii MOF

Zasada partnerstwa realizowana będzie poprzez szerokie włączenie partnerów społecznych i gospodarczych na każdym etapie wdrażania Strategii MOF:

- na etapie opracowania i zatwierdzania Strategii MOF udział partnerów społecznych i gospodarczych zapewniony będzie poprzez:
 - konsultacje społeczne Strategii,
 - konsultacje społeczne prowadzone w trakcie Strategicznej Oceny Oddziaływania na Środowisko,
 - opiniodawczy i doradczy udział niezależnych ekspertów lub innych instytucji w procedurze akceptacji dokumentu oraz procesie opracowania zasad i systemu wyboru projektów;

- na etapie wyboru propozycji projektów udział partnerów społecznych i gospodarczych zapewniony będzie poprzez możliwość opiniodawczego i doradczego udziału niezależnych ekspertów lub innych instytucji w procedurze akceptacji kryteriów wyboru operacji finansowych,
- na etapie monitoringu wdrażania Strategii MOF udział partnerów społecznych i gospodarczych zapewniony będzie poprzez opiniodawczy i doradczy udział niezależnych ekspertów lub skorzystanie z usług innych instytucji w procedurze akceptacji sprawozdania rocznego;
- na etapie ewaluacji wdrażania Strategii MOF udział partnerów społecznych i gospodarczych zapewniony będzie poprzez opiniodawczy i doradczy udział niezależnych ekspertów lub przedstawicieli innych instytucji w badaniach ewaluacyjnych.

10. Konsultacje społeczne

Konsultacje społeczne projektu *Strategii Regionalnych Inwestycji Terytorialnych Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko*, (obecnie Strategia Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko) przeprowadzono w terminie od 30 października 2014 r. do 21 listopada 2014 roku, oraz od 15 września do 9 października 2015 r. (zaktualizowana Strategia RIT MOF). Informacje o prowadzeniu konsultacji społecznych projektu *Strategii Regionalnych Inwestycji Terytorialnych Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko* rozpowszechniane były poprzez różne kanały komunikacji z mieszkańcami oraz podmiotami funkcjonującymi na terenie MOF Sanok-Lesko. Przebieg konsultacji społecznych obejmował następujące działania:

- Ogłoszenie o konsultacjach społecznych wraz z projektem *Strategii Regionalnych Inwestycji Terytorialnych Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko* i formularzem uwag zostało zamieszczone na stronach internetowych gmin: Gminy Miejskiej Sanok, Miasta i Gminy Lesko, Miasta i Gminy Zagórz oraz Gminy Sanok, (www.sanok.pl, www.lesko.pl, www.zagorz.pl, www.gminasanok.pl).
- Ogłoszenie o konsultacjach społecznych projektu Strategii zostało zamieszczone na tablicach ogłoszeń urzędów gmin wchodzących w skład MOF Sanok-Lesko.
- Projekt Strategii i formularz uwag zostały wyłożone do wglądu wszystkich zainteresowanych w urzędach gmin Gminy Miejskiej Sanok, Miasta i Gminy Lesko, Miasta i Gminy Zagórz oraz Gminy Sanok,
- Uwagi do projektu dokumentu można było składać za pomocą elektronicznego formularza konsultacyjnego, klikając w link lub baner umieszczony na stronach internetowych gmin wchodzących w skład MOF Sanok-Lesko, (formularz konsultacyjny dostępny był pod adresem: www.deltapartner.org.pl/konsultacje_sanok_lesko. Wypełniony formularz internetowy on-line mógł zostać automatycznie przesyłany na adres mailowy SWIG Delta Partner. Uwagi do projektu Strategii można było także przesyłać faksem pod numer (33) 851 44 81, pocztą tradycyjną, wysyłając je na adres urzędów gmin MOF Sanok-Lesko, lub złożyć osobiście, w Biurach Podawczych urzędów gmin: Gminy Miejskiej Sanok, Miasta i Gminy Lesko, Miasta i Gminy Zagórz oraz Gminy Sanok.

W wyniku przeprowadzonych konsultacji nie wpłynęły żadne uwagi do projektu *Strategii Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko*.

11. Strategiczna Ocena Oddziaływania na Środowisko

Strategia Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko definiuje główne kierunki, w jakich podejmowane będą zintegrowane działania na rzecz poprawy jakości życia mieszkańców oraz warunki dla wzrostu gospodarczego w Miejskim Obszarze Funkcjonalnym Sanok-Lesko. W celu dokonania Strategicznej Oceny Oddziaływania na Środowisko dla Strategii Regionalnych Inwestycji Terytorialnych Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko podjęto następujące działania:

1. Uzyskanie pełnomocnictw dla pracownika SWIG Delta Partner, odpowiedzialnego za przeprowadzenie procedury OOS (pełnomocnictwo nr 83/2014 z dn. 30.10.2014 udzielone przez Burmistrza Miasta Sanok, pełnomocnictwo z dn. 30.10.2014 udzielone przez Wójta Gminy Sanok – znak SAO.1113.17.2014, pełnomocnictwo nr 24/2014 z dn. 03.11.2014 udzielone przez Burmistrza Miasta i Gminy Zagórz, pełnomocnictwo z dn. 30.10.2014 udzielone przez Burmistrza Miasta i Gminy Lesko,
2. W dniu 7 listopada 2014 roku wystąpiono z wnioskiem do Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Rzeszowie i Podkarpackiego Państwowego Wojewódzkiego Inspektora Sanitarnego, o uzgodnienie zakresu i stopnia szczegółowości informacji wymaganych w prognozie oddziaływania na środowisko dla projektu dokumentu Strategii,
3. W odpowiedzi na przesłany wniosek, w dniu 19 listopada 2014 roku uzyskano opinię Podkarpackiego Państwowego Wojewódzkiego Inspektora Sanitarnego (pismo nr SNZ.9020.2.39.2014.RD) z informacją określającą zakres i poziom szczegółowości w/w prognozy,
4. W odpowiedzi na przesłany wniosek, w dniu 3 grudnia 2014 roku uzyskano pisemną odpowiedź z Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Rzeszowie (pismo nr WOOS.411.2.16.2014.AP-6) z informacją o zakresie i wymaganym poziomie szczegółowości w/w prognozy,
5. Pracownik SWIG Delta Partner działając na podstawie udzielonych pełnomocnictw zwrócił się w dniu 8 grudnia 2014 roku do Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Rzeszowie i Podkarpackiego Państwowego Wojewódzkiego Inspektora Sanitarnego z wnioskami o zaopiniowanie projektu dokumentu Strategii Regionalnych Inwestycji Terytorialnych Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko przesyłając

- opracowaną prognozę oddziaływania na środowisko dla Strategii Regionalnych Inwestycji Terytorialnych Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego. Cała powyższa procedura została zrealizowana poprzez system ePUAP (elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej),
6. Z uwagi na poszerzenie projektu Strategii RIT MOF Sanok-Lesko poprzez dodanie działań 2.2 i 3.3 (zaplanowane jako projekty rezerwowe w ramach instrumentu RIT) w dniu 23 stycznia 2015 roku pracownik SWIG Delta Partner, działając na podstawie udzielonych pełnomocnictw, ponownie zwrócił się do Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Rzeszowie i Podkarpackiego Państwowego Wojewódzkiego Inspektora Sanitarnego z wnioskami o zaopiniowanie projektu dokumentu Strategii Regionalnych Inwestycji Terytorialnych Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko przesyłając opracowaną prognozę oddziaływania na środowisko dla Strategii Regionalnych Inwestycji Terytorialnych Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego. Cała powyższa procedura została zrealizowana poprzez system ePUAP (elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej),
 7. W dniu 02.02.2015 roku uzyskano pozytywną opinię Podkarpackiego Państwowego Wojewódzkiego Inspektora Sanitarnego (pismo nr SNZ. 9020.3.2.2015.RD) w zakresie sanitarno-higienicznym projektu dokumentu pn.: „Strategia Regionalnych Inwestycji Terytorialnych Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok – Lesko”,
 8. W dniu 02.03.2015 roku uzyskano opinię z Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Rzeszowie (pismo nr WOOŚ.410.18.2014.AP-10) stwierdzającą, iż realizacja Strategii nie ma znaczącego oddziaływania na środowisko, w związku z czym projekt Strategii RIT MOF Sanok-Lesko oraz prognozę oddziaływania na środowisko zaopiniowano bez wnoszenia uwag,
 9. W wyniku dalszych prac i konsultacji projektów możliwych do realizacji w formule RIT ostatecznie zawężono zakres oraz zmniejszono ilość projektów wybranych do realizacji. Spowodowało to usunięcie ze Strategii RIT MOF Sanok-Lesko wcześniejszych działań. W związku z powyższym w dniu 17 września 2015 roku pracownik SWIG Delta Partner, działając na podstawie udzielonych pełnomocnictw, ponownie zwrócił się do Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Rzeszowie i Podkarpackiego Państwowego Wojewódzkiego Inspektora Sanitarnego z pisemnymi wnioskami

o zaopiniowanie projektu dokumentu Strategii Regionalnych Inwestycji Terytorialnych Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko przesyłając zaktualizowaną prognozę oddziaływania na środowisko dla Strategii Regionalnych Inwestycji Terytorialnych Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego,

10. W dniu 20.10.2015 roku uzyskano opinię z Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Rzeszowie (pismo nr WOOŚ.410.5.28.2014.AP.2) stwierdzającą, iż realizacja Strategii nie ma znaczącego oddziaływania na środowisko, w związku z czym projekt Strategii RIT MOF Sanok-Lesko oraz prognozę oddziaływania na środowisko zaopiniowano bez wnoszenia uwag,
11. W dniu 28.09.2015 roku uzyskano odpowiedź Podkarpackiego Państwowego Wojewódzkiego Inspektora Sanitarnego (pismo nr SNZ. 9020.3.36.2015.RD) stwierdzającą, iż wprowadzone zmiany w programie i prognozie nie mają wpływu na zakres dokonanego uzgodnienia zawartego w uprzednio wydanej opinii sanitarnej z dnia 02.02.2015 r., znak: SNZ.9020.3.2.2015.RD. W świetle powyższego stwierdzono, że nie zachodzi potrzeba ponownego zajęcia stanowiska w w/w sprawie.
12. W konsekwencji przeprowadzonej aktualizacji i konsultacji projektów możliwych do realizacji w formule MOF, ostatecznie zmniejszono ilość projektów wybranych do realizacji. W zasadniczej części projektów strategicznych nie uwzględniono dwóch zaplanowanych wcześniej projektów zintegrowanych. Znalazły się one na rezerwowej liście projektów strategicznych, które finansowane będą z innych środków zewnętrznych. W związku z powyższym w dniu 11 października 2016 roku pracownik SWIG Delta Partner, działając na podstawie udzielonych pełnomocnictw, zwrócił się do Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Rzeszowie i Podkarpackiego Państwowego Wojewódzkiego Inspektora Sanitarnego z pisemnymi wnioskami o uzgodnienie odstąpienia od przeprowadzenia strategicznej oceny oddziaływania na środowisko przedmiotowego dokumentu Strategii Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko przesyłając prognozę oddziaływania na środowisko dla Strategii Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego.

Dla niniejszego dokumentu strategicznego sporządzona została Prognoza oddziaływania na środowisko, w ramach której analiza celów ustanowionych w Strategii Regionalnych

Inwestycji Terytorialnych Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko wykazała, że są one komplementarne i realizują cele strategiczne wyznaczone w takich dokumentach jak:

- Strategia Europa 2020 - Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu,
- Polityka Ekologiczna Państwa,
- Program Ochrony Środowiska dla Województwa Podkarpackiego,
- Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Leskiego,
- oraz innych dokumentów strategicznych przyjętych na poziomie lokalnym i regionalnym.

W trakcie analizy uwarunkowań środowiskowych realizacji postanowień Strategii RIT MOF Sanok - Lesko, zidentyfikowano podstawowe obszary problemowe:

- zanieczyszczenie powietrza atmosferycznego, którego głównymi źródłami są źródła komunalne, tzw. niska emisja oraz źródła liniowe – główne ciągi komunikacyjne,
- zagrożenie pogarszania się właściwego stanu wód powierzchniowych i podziemnych oraz zagrożenie powodziowe,
- emisja hałasu, w tym głównie w sąsiedztwie głównych ciągów komunikacyjnych.

Wskazane problemy środowiskowe na terenie obszaru znajdują rozwiązanie w ramach zaproponowanych w Strategii zadań do realizacji.

W prognozie przeanalizowano możliwy wpływ wskazanych do realizacji w projektach zadań na następujące elementy: klimat i powietrze atmosferyczne, wody powierzchniowe i podziemne, bioróżnorodność, powierzchnię ziemi i glebę, krajobraz, dziedzictwo kulturowe, w tym zabytki oraz zdrowie ludzi. Określono oddziaływanie na poszczególne elementy środowiska. Przy tak przeprowadzonej ocenie możliwe było ogólne określenie potencjalnych niekorzystnych skutków środowiskowych związanych z realizacją poszczególnych zadań. Oceny tej dokonano przede wszystkim pod kątem oddziaływania na środowisko w fazie budowy i eksploatacji. Negatywne krótkoterminowe oddziaływania na zasoby środowiska mogą być związane z fazą realizacji inwestycji. Jako ewentualne długoterminowe oddziaływania związane są głównie z realizacją przedsięwzięć drogowych oraz realizacją zabudowy przemysłowej. Oddziaływania te polegać będą na lokalnym przekształceniu terenu, pogorszeniu jakości powietrza oraz podwyższenie poziomu hałasu.

Subregion Sanok - Lesko jest zlokalizowany w znacznej odległości od granicy Państwa – najbliższa granica z Ukrainą znajduje się w odległości ok. 15,5 km w kierunku wschodnim. Zakres oddziaływania wszystkich działań określonych w Strategii nie obejmuje obszarów sąsiednich państw, w związku z tym nie wystąpią oddziaływania o zasięgu transgranicznym.

Brak realizacji celów strategicznych spowodowałoby mniejszą skuteczność wykorzystania zasobów finansowych, gospodarczych, przestrzennych związku samorządów oraz mniejszy stopień osiągnięcia zamierzonych celów. Można przyjąć założenie, że bez wdrożonych mechanizmów planowania strategicznego nie byłaby możliwa realizacja podstawowej zasady zrównoważonego rozwoju, która z założenia wymaga podejścia całościowego i długofalowego.

Większość proponowanych do realizacji przedsięwzięć ma pozytywny wpływ na środowisko i proponowanie rozwiązań alternatywnych nie ma uzasadnienia na obecnym etapie prognozowania. W przypadku inwestycji, których oddziaływanie na środowisko może być negatywne należy rozważać warianty alternatywne tak, aby wybrać ten, który w najmniejszym stopniu będzie niekorzystnie oddziaływać na środowisko.

Przeprowadzona analiza i ocena wszystkich priorytetów pozwala na stwierdzenie, że ich realizacja spowoduje poprawę jakości środowiska, wsparcie działań zmierzających do zachowania różnorodności biologicznej oraz dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego, a także wpłynie na ograniczanie zapotrzebowania na nieodnawialne zasoby środowiska.

12. Przygotowanie Strategii Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko

W rozdziale tym przedstawiono prace i działania związane z przygotowaniem Strategii Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko.

W dniu 11 listopada 2013 roku podpisano umowę nr 133/11/2013 pomiędzy Gminą Miasta Sanoka (Zamawiający) a Stowarzyszeniem Wspierania Inicjatyw Gospodarczych DELTA PARTNER (Wykonawca), która stanowiła podstawę do opracowania *Strategii Regionalnych Inwestycji Terytorialnych Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko*. Prace związane z jej opracowaniem obejmowały m.in:

- analizę danych zastanych („desk research”, analizę danych statystycznych, planów inwestycyjnych JST współtworzących MOF Sanok-Lesko, analizę szeregu raportów i innych opracowań opisujących rozwój społeczno-gospodarczy MOF Sanok-Lesko),
- spotkania robocze związane z organizacją pracy nad Strategią i opracowaniem jej zapisów z udziałem przedstawicieli Zamawiającego oraz przedstawicieli pozostałych gmin wchodzących w skład MOF Sanok-Lesko i Wykonawcy, oraz wewnętrzne spotkania robocze gmin wchodzących w skład MOF Sanok-Lesko,
- spotkania związane z opracowaniem zapisów Strategii z udziałem przedstawicieli JST współtworzących MOF Sanok-Lesko,
- bieżący kontakt telefoniczny oraz przy pomocy poczty elektronicznej Wykonawcy z przedstawicielami JST współtworzącymi MOF Sanok-Lesko i innymi podmiotami planowanymi do zaangażowania w realizację Strategii,
- pozyskanie danych z instytucji i podmiotów, których działania oceniono jako istotne z punktu widzenia opracowanego dokumentu,
- przeprowadzenie konsultacji społecznych,
- przygotowanie wniosków i dokumentów niezbędnych do przeprowadzenia Strategicznej Oceny Oddziaływania na Środowisko (w przypadku konieczności przeprowadzenia takiej oceny).

Powyższe działania miały na celu m.in. identyfikację:

- głównych potencjałów i barier rozwoju MOF Sanok-Lesko,
- kierunków rozwoju oraz współpracy w ramach Obszaru,
- wniosków odnośnie sposobu wdrażania, monitoringu, ewaluacji oraz aktualizacji Strategii.

W ramach prowadzonych prac dostosowano treść dokumentu do wymogów określonych w następujących aktach prawnych:

- pakiet legislacyjny dla polityki spójności przedstawiony przez KE w dniu 6 października 2011 r.,
- Strategia Europa 2020,
- Umowa Partnerstwa 2014 – 2020,
- Zasady realizacji Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych w Polsce (wytyczne MRR),
- projekt Krajowej Polityki Miejskiej,
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030,
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020,
- Strategia Rozwoju Polski Wschodniej do roku 2020,
- Strategia Rozwoju Województwa - Podkarpackie 2020,
- projekty programów operacyjnych na szczeblu krajowym, ponadregionalnym i regionalnym, w tym projekt Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego 2014-2020.

Spis tabel

Tabela 1 Powierzchnia oraz udział procentowy gmin w całkowitej powierzchni MOF	8
Tabela 2 Infrastruktura techniczna gmin MOF - korzystający z instalacji w % ogółu ludności – stan na rok 2014	22
Tabela 3 Liczba ludności korzystającej z infrastruktury technicznej – stan na 2014 rok	23
Tabela 4 Przemysłowe i komunalne oczyszczalnie ścieków – dane za rok 2015	24
Tabela 5 Infrastruktura drogowa – kilometrów dróg przebiegających przez teren gmin z uwzględnieniem podziału na podmioty odpowiedzialne za utrzymanie dróg	26
Tabela 6 Mieszkania oddane do użytkowania na terenie gmin MOF	29
Tabela 7 Gminne programy ochrony środowiska w MOF	34
Tabela 8 Najważniejsze wskaźniki ilustrujące sytuację gospodarczą MOF Sanok-Lesko	44
Tabela 9 Charakterystyka Mieleckiej SSE: Podstrefa Sanok i Zagórz	46
Tabela 10 Zestawienie powierzchni terenów inwestycyjnych w gminach MOF [ha]	46
Tabela 11 Wyniki testu szóstoklasisty w poszczególnych gminach MOF w latach 2013-2015	52
Tabela 12 Wyniki testu gimnazjalnego na terenie MOF z 2015 roku	54
Tabela 13 Wykaz szkół ponadgimnazjalnych MOF	55
Tabela 14 Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w relacji do średniej krajowej 2015 r.	64
Tabela 15 Najważniejsze obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomych MOF Sanok-Lesko	71
Tabela 16 Liczba imprez kulturalnych zorganizowanych na obszarze MOF w latach 2003-2015	74
Tabela 17 Liczba kół zainteresowań i ich członków w poszczególnych gminach MOF w 2015 r.	75
Tabela 18 Wskaźniki biblioteczne w gminach MOF w 2015 r.	76
Tabela 19 Porady udzielone w ramach podstawowej opieki zdrowotnej w gminach w latach 2004 - 2015	81
Tabela 20 Korzystający z usług opiekuńczych w 2015 r. w gminach MOF [%]	85
Tabela 21 Wybrane świadczenia pomocy społecznej w 2015 r. [liczba osób objętych świadczeniem]	86
Tabela 22 Funkcjonujące spółdzielnie socjalne na terenie MOF w 2014 roku	88
Tabela 23 Analiza SWOT Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Sanok-Lesko	90
Tabela 24 Matryca Strategii MOF Sanok-Lesko	111
Tabela 25 Interwencja publiczna w ramach MOF Sanok-Lesko – Promowanie gospodarki niskoemisyjnej	115
Tabela 26 Interwencja publiczna w ramach MOF Sanok-Lesko – Ochrona i promowanie dziedzictwa kulturowego MOF Sanok-Lesko poprzez budowanie zróżnicowanej oferty kulturalnej	116
Tabela 27 Interwencja publiczna w ramach MOF Sanok-Lesko - Kompleksowa rewitalizacja na terenie MOF Sanok-Lesko	117
Tabela 28 Interwencja publiczna w ramach MOF Sanok-Lesko – Promowanie gospodarki niskoemisyjnej	121
Tabela 29 Interwencja publiczna w ramach MOF Sanok-Lesko – Promocja przedsiębiorczości i samozatrudnienia	121
Tabela 30 Zgodność celów rozwojowych Strategii MOF Sanok-Lesko ze Strategią Rozwoju Województwa	129
Tabela 31 Zgodność Strategii MOF Sanok-Lesko z strategicznymi dokumentami planistycznymi	133
Tabela 32 Plan finansowy Strategii MOF Sanok-Lesko w odniesieniu do projektów strategicznych planowanych w trybie konkursów dedykowanych dla MOF	145

Spis wykresów

Wykres 1 Struktura udziału gmin w całkowitej powierzchni MOF [w %]	8
Wykres 2 Liczba ludności wg faktycznego miejsca zamieszkania w gminach MOF Sanok-Lesko	11
Wykres 3 Liczba ludności MOF Sanok-Lesko wg faktycznego miejsca zamieszkania	12
Wykres 4 Zmiany liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (17 lat i mniej) z podziałem na płeć dla MOF Sanok-Lesko	13
Wykres 5 Zmiana liczby mieszkańców w wieku produkcyjnym z podziałem na płeć dla MOF Sanok-Lesko	14
Wykres 6 Zmiana liczby mieszkańców w wieku poprodukcyjnym z podziałem na płeć dla MOF Sanok-Lesko	15
Wykres 7 Udział ludności wg ekonomicznych grup wieku w % ludności ogółem	16
Wykres 8 Dynamika zmian wskaźnika przyrostu naturalnego na 1000 mieszkańców w gminach MOF Sanok-Lesko	17
Wykres 9 Migracje na pobyt stały – zameldowania wg kierunku migracji	18
Wykres 10 Migracja na pobyt stały – wymeldowania wg kierunku migracji	18
Wykres 11 Bilans migracji w gminach MOF Sanok-Lesko	19
Wykres 12 Wskaźnik obciążenia demograficznego (liczba ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym) na terenie gmin MOF Sanok-Lesko	20
Wykres 13 Wskaźnik obciążenia demograficznego (liczba ludności w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym) na terenie gmin MOF Sanok-Lesko	21
Wykres 14 Liczba oczyszczalni ścieków funkcjonujących na terenie MOF Sanok-Lesko w 2015 roku	23
Wykres 15 Porównanie gęstości sieci dróg gminnych i powiatowych w roku 2014 [km dróg/100km ²]	27
Wykres 16 Liczba mieszkań oddanych do użytkowania w gminach MOF	30
Wykres 17 Liczba przewiezionych przez ZMKS w Sanoku pasażerów w latach 2003-2015	32
Wykres 18 Odpady zmieszane z gospodarstw domowych przypadające na 1 mieszkańca w latach 2005-2014 [kg]	36
Wykres 19 Zmieszane odpady zebrane na terenie MOF w latach 2005-2014 [t]	37
Wykres 20 Odpady wytworzone i dotychczas składowane (nagromadzone z wyłączeniem odpadów komunalnych) w latach 2005-2015 [tys. t]	37
Wykres 21 Liczba zrealizowanych inwestycji z zakresu termomodernizacji w MOF	39
Wykres 22 Wartość zrealizowanych inwestycji związanych z termomodernizacją w MOF	40
Wykres 23 Podmioty gospodarki narodowej wpisane do rejestru REGON na obszarze MOF w latach 2000 – 2015	42
Wykres 24 Podmioty gospodarcze nowo zarejestrowane i wyrejestrowane w sektorze prywatnym w latach 2009 – 2015	43
Wykres 25 Wskaźnik os. fizycznych prowadzących działalność gosp. na 100 osób w wieku produkcyjnym w latach 2009-2015, na terenie MOF	44
Wykres 26 Ilość placówek przedszkolnych w poszczególnych gminach MOF	49
Wykres 27 Liczba dzieci w przedszkolach i żłobkach gmin MOF w roku szkolnym 2015/2016	50
Wykres 28 Liczba uczniów oraz absolwentów w szkołach podstawowych na terenie MOF w latach 2004-2015	51
Wykres 29 Liczba uczniów oraz absolwentów w szkołach gimnazjalnych na terenie MOF w latach 2004-2015	53
Wykres 30 Porównanie zdawalności egzaminów maturalnych w 2015 roku	57
Wykres 31 Współczynnik skolaryzacji netto w szkołach podstawowych na terenie gmin MOF [%]	58
Wykres 32 Liczba studentów PWSZ im. Jana Grodka w Sanoku	60
Wykres 33 Liczba bezrobotnych mieszkańców na terenie gmin MOF w latach 2004-2015 z uwzględnieniem podziału na płeć	61
Wykres 34 Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym wg płci w 2015 roku [%]	62
Wykres 35 Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w MOF [%]	63

Wykres 36 Powierzchnia obszarów prawnie chronionych [ha] na terenie MOF w 2015 r.	66
Wykres 37 Odsetek powierzchni gruntów leśnych na terenie gmin MOF w 2015 r. [%]	68
Wykres 38 Korzystający z noclegów ogółem na obszarze MOF w latach 2004-2015 [os.]	69
Wykres 39 Wydatki w dziale Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego w gminach MOF w 2015 r.	77
Wykres 40 Wielkość wydatków w dziale Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego w gminach MOF	78
Wykres 41 Nakłady na Kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego w gminach MOF w 2015 r. w przeliczeniu na mieszkańca] 79	
Wykres 43 Pomoc społeczna w zakresie zasiłków okresowych, stałych i celowych w 2015 r. w gminach MOF	85
Wykres 44 Liczba fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych na 10 tys. mieszkańców na terenie MOF Sanok-Lesko	87

Spis grafik

Grafika 1 Mapa sytuująca Miejski Obszar Funkcjonalny na tle województwa podkarpackiego oraz Polski.....	7
Grafika 2 Mapka układu komunikacyjnego MOF.....	25
Grafika 3 Obszary interwencji strategicznej MOF Sanok-Lesko.....	93

Spis rysunków

Rysunek 1 Schemat organizacyjny MOF	149
---	-----